

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SADABAT PAKTI IŞIĞINDA ATATÜRK'ÜN ORTA DOĞU POLİTİKASININ
DEĞERLENDİRİLMESİ

Tezi Hazırlayan
Tuğba DOĞAN

Tezi Yöneten
Prof. Dr. Abdülkadir YUVALI

Tarih Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Ağustos 2006
KAYSERİ

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SADABAT PAKTI IŞIĞINDA ATATÜRK'ÜN ORTA DOĞU POLİTİKASININ
DEĞERLENDİRİLMESİ

Tezi Hazırlayan
Tuğba DOĞAN

Tezi Yöneten
Prof. Dr. Abdülkadir YUVALI

Tarih Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Ağustos 2006
KAYSERİ

Prof. Dr. Abülkadir YUVALI danışmanlığında Tuğba DOĞAN tarafından hazırlanan
“Sadabat Paketi Işığında Atatürk’ün Orta Doğu Politikası” adlı bu çalışma jürimiz
tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında
Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

18.08.2026

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI

Üye : Prof. Dr. M. Metin HÜLAGÜ

Üye : Yrd.Doç.Dr. Gülbadi ALAN

(Handwritten signatures of the jury members)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 18.08.2026 tarih ve
.....18..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof.Dr. Kerim TÜRKMEN
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ulu Önder Atatürk, Türkiye ve Türk Dünyasının bağımsızlığı konusunda başlatmış olduğu mücadele mazlum milletlere de bir umut ışığı ve model olmuştur. 20. yüzyıl başlarında topraklarında güneşin batmadığı şeklinde tanımlanan Britanya İmparatorluğu, halkının hemen tamamı Müslüman olan Orta Doğu merkezli coğrafyada sömürgeci emellerine uygun siyasi bir yapılanmayı gerçekleştirmişti. O sırada dağılan Osmanlı Mebusan Meclisi'nin almış olduğu bağımsızlığa yönelik Misak-ı Milli kararlarını esas alarak Anadolu ve Rumeli'de bağımsız bir Türk Devleti kurma yönünde maddi olarak bitirilmiş manevi anlamda örselenmiş bir toplumdan mazlum milletlere örnek bir davranış ve anılan yüzyılın Türk ve Müslüman olarak ilk bağımsız devletini kurmuştur.

Britanya İmparatorluğunun sömürge temeline dayalı yayılmacı politikasına karşı Avrupa'da Almanya ve İtalya'nın Avrasya'da Sovyetler Birliği'nin sömürgeci düşünceleri ortaya çıkışı Orta Doğu, Balkanlar ve Afrika merkezli, yeni bir paylaşım mücadelesini ilk fark eden devlet adamlarından birisi hiç şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk olmuştur. Zira 1930'lu yıllarda Atatürk'ün dış politikasında ağırlık merkezi Balkanlar ve Orta Doğu olmuştur.

Tezimizde Büyük Atatürk'ün Orta Doğu merkezli geliştirmiş olduğu ve hayata geçirdiği Sadabat Paktı'nın ışığında Orta Doğu politikasını araştırma konusu olarak seçtik. Büyük Atatürk'ün dış politikasında Orta Doğu bölgesel anlamda büyük önem arzetmektedir.

Araştırma konumuzu doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren kitap veya makale bazında çalışmalar olmuştur, ancak Atatürk'ün Sadabat Paktı'nın ışığında Orta Doğu politikasını bağımsız bir konu olarak ele alınıp işlenmemiştir. Araştırmamız sırasında Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşu sırasında yapmış olduğu çalışmalar ve Türkiye merkezli bölgesel politikası konusunda Büyük Atatürk'ün kendi eserlerinden yararlandık. Söz konusu Atatürk, Atatürk'ün dış politikası ve özellikle Orta Doğu olduğundan dolayı konuyla ilgili olarak bir çok kitap, makaleler kaleme alınmıştır. Çalışmamızda karşılaştığımız güçlük ve tetkikleri taramak ve konuyu ilgilendiren tespitlere ulaşmada hayli zorlandık. Zira bütün bu eserleri bibliyografyada vermeye kalkışsak çalışmamızın büyük bölümünü bibliyografya işgal edecekti, bu yüzden seçici olmaya gayret ettik. Çalışmamız sırasında konu seçiminde ve daha

sonraki araştırma aşamamızda hocalarımızdan büyük yardım gördüm. Zira konu Atatürk ve Orta Doğu politikası olduğu için çok geniş bir çevreyle temas etmem gerektiğini biliyordum.

Çalışmanın her aşamasında değerli bilgi, öneri ve eleştirileri ile çalışmama yön veren ve destek olan büyük ilgi ve yardımlarını gördüğüm tez danışmanı hocam Prof. Dr. Abdülkadir Yuvalı'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışmam süresince yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. M. Metin Hülagü ve Araştırma Görevlisi Erhan Yoska'ya teşekkür ederim.

Her türlü destek ve sabırla yanımda olan aileme sonsuz teşekkür ederim.

KAYSERİ 2006

TUĞBA DOĞAN

SADABAT PAKTI İŞİĞİNDA ATATÜRK'ÜN ORTA DOĞU POLİTİKASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

TUĞBA DOĞAN

ÖZET

Orta Doğu insanlık tarihi için önemli bir merkezdir. Bu yöre için Ortadoğu kavramı ilk defa 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi ve stratejisti Albay Alfred Thyer Mahan kullanılmıştır.

Günümüzde genellikle Ortadoğu; Basra Körfezi ile Kızıl Deniz'in batısındaki ve doğusundaki ülkeler ile başlayıp, İran, Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan, Suriye, İsrail ve Türkiye'nin bulunduğu alanı kapsayan bölgeye verilen isimdir

Tarihi bakımdan beş bin yıllık geçmişe sahip Orta Doğu başta yazı olmak üzere, tarım toplumuna geçiş, kentlerin kurulması gibi pek çok uygarlık ürünleri ve bilimsel, teknolojik keşiflerin merkezi, dünya ticaretinin gelişmiş bir bölgesi olmak gibi niteliklere sahiptir. Bölge, jeopolitik konumundan ve semavi dinlere mekan olduğunda dolayı, hemen her dönemde dünyadaki değişme, gelişme ve çatışmalarda önemli rol oynamıştır.

Bu önemli bölgeye Osmanlı Devleti asırlar boyunca hakim olmuştur. Irak, Mısır, Hicaz ve Yemen, Suriye ve Filistin, Basra Osmanlı Devletinin Orta Doğu'daki vilayetleridir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti yayılan milliyetçilik akımının da etkisiyle zayıflamıştır. Bu durumuyla I. Dünya savaşına girmiş ve yenik çıkmıştır.

Bunun üzerine Mustafa Kemal bağımsızlık savaşı vermek için Milli Mücadeleyi başlatmıştır. Bu dönemde Araplar bağımsızlıklarını kazanamadıkları gibi emperyalist devletlerin mandası olmaya başlamışlardır. Mustafa Kemal Milli Mücadele döneminde çeşitli propaganda malzemeleri kullanarak Orta Doğu'nun desteğini sağlamıştır. Bu destek Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra dostluğa, ileriki dönemlerde ise işbirliğine dönüşecektir. Cumhuriyetin kurulmasından sonra Mustafa Kemal Orta Doğu ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirmiş, devlet başkanlarıyla iyi ilişkiler geliştirmiştir. Devlet başkanları onun reformlarından etkilenerken ülkelerinde uygulamaya çalışmışlardır. Atatürk bunları yaparken milli mücadeleden beri aklında Orta Doğu ülkelerini, Türkiye'nin önderliğinde bir pakt altında birleştirme fikri vardır. 1937 yılına gelindiğinde bu fikrini uygulamaya koymuş ve Orta Doğu Devletlerin Sadabat Paktı etrafında toplamıştır.

Anahtar Kelimeler Sadabat Paktı, Orta Doğu, Atatürk

EVALUATION OF ATATURK'S MIDDLE EAST POLICY ACCORDING TO SADABAT PACT

TUĞBA DOĞAN

ABSTRACT

Middle East as a concept was firstly used by an American sea historian and strategist Colonel Alfred Thayer Mahan. In our age middle east is the place located from east and west of the Red Sea and Basra Gulf and includes Iran, Egypt, Iraq, Jordan, Lebanon, Syria Israel and Turkey

3 celestial religion were born in middle east and has 5 hundred years history. Being agricultural society. Having developed cities. being technological and scientific discovery centre and having important trade centres are some qualities of the middle east. Because of the 3 celestial religion this region have had important roles in every century Ottoman Empire dominated this important region for centuries. In 19th century Ottoman empire was failed in 1th world war. Mustafa Kemal had a military service before the 1th world war at Damascus and had good relationships with Arabians. We also see Mustafa Kemal at middle east at the time of war. At this time we dealt with the English who wants to capture the region also the Arabians who were provoked by the English. But the Empire was failed at 1th world war and was demolished..After this Mustafa Kemal started the the Turkish War of Independence for liberty. At this time the Arabians were not only failed but also began to be the Mandate of the imperialist nations. Mustafa kemal gained the supports of the middle east by propagandize. This supports would return to a friendship between the countries and later a collaboration after founding of Turkish Republic. Mustafa kemal had good affairs with presidents of the countries like Iran and . Afghanistan Presidents were affected by Mustafa Kemals works and tried to use them at their countries. At this time Ataturk had the aim of uniting the middle east countries at a Pact with the leadership of the country. At 1937 Atatürk reached his ambition and gather the middle east countries at Sadabat Pact.

Key Words: Sadabat Pact, Middle East, Ataturk

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY	I
ÖNSÖZ.....	II
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

1.Orta Doğu'nun Tanımı Ve Konumu	3
1.1. Ortadoğu'nun Tanımı	3
1.2. Ortadoğu'nun Konumu	4
1.2.1. Ortadoğu'nun Coğrafi Konumu	4
1.2.2. Ortadoğu'nun Jeopolitik Konumu	5

II. BÖLÜM

2. Ortadoğu Tarihine Genel Bakış	7
2.1. Osmanlı Devletinin Son Döneminde Ortadoğu.....	8
2.2. II. Meşrutiyet Döneminde Ortadoğu	12
2.3. I. Dünya Savaşı'na Girerken Oluşan Bloklaşmalar Ve Orta Doğu.....	16

III. BÖLÜM

3. Osmanlı Devleti Döneminde Mustafa Kemal'in Orta Doğu'da Faaliyetleri.....	19
3.1. I. Dünya Savaşından Önce Mustafa Kemal'in Orta Doğu'daki Faaliyetleri	19
3.1.1. Mustafa Kemal'in Şam'daki Faaliyetleri	19
3.1.2. Mustafa Kemal'in Şam'dan Selanik'e Gitmesi	24
3.2. I.Dünya Savaşında Sırasında Mustafa Kemal'in Orta Doğu'daki Faaliyetleri	27
3.2.1.Mustafa Kemal'in VII. Ordu Komutanlığı ve Falkenhayn'la Çatışması.....	28
3.2.2.Mustafa Kemal'in VII. Ordu Komutanlığına Tekrar Atanması ve Faaliyetleri	32

IV. BÖLÜM

4. Kurtuluş Savaşı Döneminde Mustafa Kemal Paşa ve Orta Doğu İlişkileri... 38	
4.1.Mustafa Kemal Paşa'nın Dış Politika İlkeleri.....	38

4.2.Misakı Milli Ve Mustafa Kemal Paşa'nın Dış Politikası	41
4.3.Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele Döneminde Orta Doğu'dan Destek Alması	45

V. BÖLÜM

5.Cumhuriyet'in Kurulmasından Sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün

Orta Doğu İle İlişkileri.....	52
5.1. Mustafa Kemal Atatürk'ün Irak İle İlişkileri	52
5.1.1. Musul Sorunu.....	53
5.1.2. Musul Sorunu Sonrasında Mustafa Kemal Atatürk'ün Irak İle İlişkileri	57
5.2. Mustafa Kemal Atatürk'ün İran İle İlişkileri	58
5.2.1. İran İle Yaşanan Sınır Aşiretleri Sorunu	60
5.2.2. İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Atatürk'ü Ziyareti.....	60
5.3. Mustafa Kemal Atatürk'ün Mısır İle İlişkileri	61
5.3.1. Fes Olayı	62
5.4. Mustafa Kemal Atatürk'ün Afganistan İle İlişkileri	63
5.5. Mustafa Kemal Atatürk'ün Suriye İle İlişkileri	67
5.5.1.Hatay Sorunu	68
5.6.Mustafa Kemal Atatürk'ün Ürdün İle İlişkileri	70
5.7. Mustafa Kemal Atatürk'ün Yemen İle İlişkileri	71
5.8. Filistin Sorunu.....	71
5.8.1. Filistin Neresidir.....	71
5.8.2. Filistin'deki Osmanlı Hakimiyetinin Ana Hatları.....	72
5.8.3. Milliyetçilik Akımı ve Yahudilerin Teşkilatlanması.....	73
5.8.4. II. Abdülhamit ve Herzl.....	74
5.8.5. Osmanlı Devleti'nin Filistin'i Kaybetmesi.....	76
5.8.6. İngiliz Mandası Altında Filistin	78
5.8.7. Mustafa Kemal Atatürk'ün Filistin Sorununa Bakışı.....	79

VI. BÖLÜM

6.Halifeliğin Kaldırılması	81
6.1. Halifeliğin Mahiyeti	81
6.2. Halifeliğin Milli Mücadele Dönemindeki Tutumu	82
6.3. Saltanatın Kaldırılması ve Abdülmecit Efendi'nin Halife Seçilmesi.....	82

6. 4. Halifeliğin Kaldırılması	86
7. Sadabat Paktı	94
7.1. Sadabat Paktına İhtiyaç Duyulmasının Nedenleri	94
7.2. Sadabat Paktına Katılacak Devletlerin Belirlenmesi	97
7.3. Sadabat Paktının Parafe Edilmesi	100
7.4. Sadabat Paktının İmzalanması	101
7.5. Sadabat Paktının Hükümleri	102
7.6. Tevfik Rüştü Aras'ın Sadabat Paktı Yorumu	105
7.7. Sadabat Paktının Türkiye ve Dünyadaki Yankıları.....	107
SONUÇ.....	111
BİBLİYOGRAFYA	113
EKLER.....	127

Giriş

Orta Doğu bölgesi, jeopolitik önemi, doğal zenginlikleri ve semavi dinlere mekan olmasından dolayı, hemen her dönemde dünyadaki değişme, gelişme ve çatışmalarda önemli rol oynamıştır.

Büyük uygarlıkların doğmasında ve dinlerin ortaya çıkmasında Orta Doğu önemli bir merkez olmuştur. Yakın zamanda Türk-İslam tarihini ilgilendiren Abası, Selçuklu ve Osmanlı Devletleri bölge üzerinde izler bırakmışlardır. Özellikle Büyük Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devletinin yıkılmasından sonra bölgede bir otorite boşluğu olmuştur ve bu durumdan sömürgeci devletler kendi çıkarları doğrultusunda yaralanmışlardır. 20. yüzyılda İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda Orta Doğu şekillendirilmiştir. I. Dünya Savaşından sonra bölge halkları üzerindeki baskı 20. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Günümüzde İngiltere'nin yerini Büyük Orta Doğu Projesi ile Amerika Birleşik Devletleri almıştır. Bugün bölgede medeni dünyaya yakışmayan ve insanlık onurunu hiçe sayan bir savaş hali hakimdir. Bugünü anlayabilmek ve yarını sağlam temeller üzerine kurabilmek için dünü bilmemiz gerekir. Orta Doğu'nun bugünkü coğrafyasını oluşturan dönemi bilmeden bugün hakkında sağlıklı yorum yapamayız.

Mustafa Kemal Atatürk Orta Doğu bölgesinin bir çıkar çatışması alanına dönüşeceğini Milli Mücadele döneminde anlamış, bu doğrultuda Orta Doğu halklarının bağımsızlığından, her milletin kendi kazandığı bağımsızlığından sonra ortak bir çatı altında toplanmaktan yana bir politika izlemiştir. Mustafa Kemal Atatürk farkındadır ki; hem stratejik açıdan önemli, kıtaları birleştiren, hem kültürel açıdan değerli, semavi dinlerin doğduğu yer olan, hem de doğal zenginlikleri olan bu bölgeyi günümüzde olduğu gibi bölgeyi sömürge aracı olarak kullanmak isteyenlerdir. Batılı Devletlerin bu politikalarına karşı yapılacak tek savunma ortak bir pakt etrafında birleşmektir.

Bu çalışmayla, Orta Doğunun sınırları çizilip stratejik öneminin ve bölge tarihinin genel değerlendirilmesi yapıldıktan sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün I. Dünya Savaşı öncesi ve Savaş sırasında bölgedeki faaliyetleriyle devam edip Milli Mücadele

döneminde Orta Doğu ile ilişkileri ve Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Orta Doğu konusunda Mustafa Kemal Atatürk'ün izlemiş olduğu politikayı Sadabat Paktı sınırlandırmaya çalıştık.

Konun daha iyi anlaşılabilmesi düşüncesiyle altı ana başlıkta toplamaya çalıştık. Bunlardan ilkinde Orta Doğu bölgesinin tanımı, konumu, önemi üzerinde durmaya çalışırken ikinci bölümde genel hatlarıyla bölgenin tarihini ve Osmanlı Devletinin son dönemindeki durumunu incelemeye çalıştık üçüncü bölümde I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında Mustafa Kemal'in Orta Doğu'daki görevlerini ve bölge hakkındaki izlenimleri üzerinde durduk. Çalışmamızın dördüncü bölümünde Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın dış politika ilkelerini, Misak-ı Milli doğrultusunda oluşan Orta Doğu bölgene bakışı ve bölge ile olan ilişkilerini incelemeye çalıştık. Beşinci bölümde Büyük Önder Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra Orta Doğu ile olan ilişkileri, bölge ülkeleri ile yapmış olduğu antlaşmalar, Orta Doğu devlet başkanlarının Büyük Atatürk'ü ziyaretleri üzerinde durduk. Son olarak da altıncı bölümde Ulu Önder'in gerçekçi, barışçı, ileri görüşlü politikasıyla Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında imzalanan Sadabat Paktını sunmayı uygun bulduk. Araştırma konumuzu doğrudan ilgilendirmediği düşüncesiyle Sadabat Paktının akıbeti konusunun üzerinde durmadık.

I. BÖLÜM

1.Orta Doğu'nun Tanımı ve Konumu

1.1. Ortadoğu'nun Tanımı

Orta Doğu ile ilgili çalışmalara bakıldığında ilk fark edilen nokta, bu kavramın kapsamının birbirinden farklı olması ve her bir çalışmaya göre genişleyip daralmış olmasıdır. Bunun için Orta Doğu ile ilgili çalışmaların çoğunda öncelikle bu kavramın içeriğinin tanımı yapılmıştır. Ortadoğu terimi Asya'nın güneybatısında yer alan bölgeye verilen isimdir. Fakat Ortadoğu ile ilgili yapılan çalışmalarda bölgenin kesin sınırları çizilememiştir.Bölge önceleri “Ön Asya”, “Güneybatı Asya”, “Yakın Doğu” ve “Batı Asya” gibi isimler kullanılmıştır.

II. Dünya savaşıdan sonra kullanımı giderek yaygınlaşan “Ortadoğu” kavramı ilk defa 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi ve stratejisti Albay Alfred Thyer Mahan tarafından National Review’de yayınlanan Basra körfezinin öneminin ele alındığı “*The Persian Gulf and International Relations*” başlıklı yazısında Arabistan ve Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanılmıştır.¹ Bu terim özellikle askeri nitelikli olarak kullanılmıştır.² Bu kavramlaştırmayı yönlendiren ana bakış Avrupa’yı dünyanın merkezi olarak kabul eden ve dünyanın diğer bölgelerini merkeze olan uzaklıklarına göre yakın, orta, uzak şeklinde kategorize eden bakıştır. I. Dünya Savaşıdan sonra Ortadoğu kavramı resmiyet kazanmıştır. İngiltere hükümetinde sömürge bakanlığı

¹ Davut Dursun; “Orta Doğu Neresi? Sübjektif Bir Kavram Anlam Çerçevesi Ve Tarihi”, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi I. Orta Doğu Semineri, Elazığ, 29-31 Mayıs 12003, Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, s.2.

² Mehmet Kocaoğlu,; Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu: Parçalanmak İstenen Topraklar ve İstismar Edilen İnsanlar, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1995, s. 5-6.

bünyesinde “*Middle Eastern Department*” adıyla bir idari teşkilatın oluşmasıyla resmîyet kazanmıştır.³

II. Dünya Savaşında Ortadoğu terimi çok geniş bir toprak parçası için kullanılmıştır; Akdeniz’in doğu kıyıları, Kuzey Afrika’nın büyük bir kısmı bu bölge içinde sayılmıştır. Fakat günümüzde genellikle Ortadoğu; Basra Körfezi ile Kızıl Deniz’in batısındaki ve doğusundaki ülkeler ile başlayıp, İran, Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan, Suriye, İsrail ve Türkiye’nin bulunduğu alanı kapsayan bölgeye verilen isimdir.⁴

1.2. Ortadoğu’nun Konumu

1.2.1. Ortadoğu’nun Coğrafi Konumu

Ortadoğu; insanlık tarihinde önemli bir yeri bulunan ve “eski dünya” olarak da bilinen Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birleştiği noktadır. 13-42 kuzey paralelleri arasında yer alır.⁵ Kuzeyde Türkiye, İran ve Afganistan’ın bulunduğu bölge Alp dağ kuşağı içine girer. Kuzeyde yüksek zirveleri 5000 metreyi aşan Kafkas dağları uzanır. Anadolu’nun kuzeyinde uzanan dağ sıraları, İran’da Elburz ve Kopet dağları adını alarak doğuya doğru devam eder. Anadolu’nun güneyinde yer alan Toros Dağları, İran’da Zagros Dağlarına bağlanır. Bu dağlar Himalaya Platosunun batısında Pamir Dağlarına düğümlenir. İran ve Afganistan’da etrafı dağlarla çevrili geniş ve yüksek platolar yer alır.⁶

Doğu Akdeniz kıyısına kuzey-güney yönünde paralel olarak uzanan dağ sırası Suriye’de Ensariye dağları, Lübnan’da Lübnan Dağları adını alır. Irak’ta Fırat ve Dicle arasındaki Mezopotamya geniş saha kaplar. Arabistan yarımadasının doğusunda ve güneyinde yüksek dağ sıraları ve platolar bulunur. Basra körfezinin güneyinde Umman’a doğru uzanan kesiminde tepeler ve alçak düzlükler bulunur.⁷

³ Sami Öngör; Ortadoğu, Ankara Üniversitesi SBF. Yay., Ankara 1962, s. 2; Rifat Uçarol, Siyasi Tarih, İstanbul, 1985, s. 438.

⁴ Kocaoğlu; a.g.e., s. 6.

⁵ Öngör; a.g.e., s. 2.

⁶ İbrahim Atalay; Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği, META Matbaacılık, İzmir, 2004, s. 477.

⁷ Atalay; a.g.e.; s. 477. ;Emrullah Güney; Komşu Ülkeler Coğrafyası, Gündüz Yayıncılık, Ankara 2000, s. 274.

Bölgenin kuzeydoğusunda yaz ve kış arasında sıcaklık farkının fazla olduğu karasal iklim görülür. Ancak Karadeniz ile Azerbaycan ve İran'ın Hazar Denizi kıyıları nemlidir. Dağlarla çevrili İran'ın iç kısımlarında Çöller vardır. Güneyde, Arabistan yarımadasında sıcaklığın artması ve yağışın azalmasına bağlı olarak geniş çöller yer alır. Basra Körfezi kıyıları da genellikle çok az yağış alır. Ancak körfezin kıyı kesimi, yazın nemli ve sıcak havanın etkisi altında kalır. Doğuda Akdeniz kıyılarında Akdeniz iklimi etkilidir.⁸ Yıllık yağış tutarı ve kuraklık derecesi bölgeden bölgeye farklılık gösterse de Ortadoğu ikliminin temel özelliği yağış azlığıdır.⁹ Nüfus artış oranı yüksektir. Ortalama ömür Petrol zengini Körfez ülkelerinde 70'in üzerinde iken, nüfus artışının yüksek olduğu fakir ülkelerde 70'in altındadır. Dil yönünden en yaygın dil Arapçadır. İkinci dil ise Türkçedir. Körfez ülkelerinde tüm ticari ve idari işlerde İngilizce ortak dildir. Suriye, Ürdün, Lübnan'da Fransızca da konuşulur Farsça ise İran'ın resmi dilidir.¹⁰

1.2.2. Ortadoğu'nun Jeopolitik Konumu

Jeopolitik, dünya coğrafyasını, coğrafi yapı ve evrensel değerleri ile inceleyerek, dünya, bölge ve ülke çapında güç ve politik düzeyde hareket tarzı araştırması yapan; politika belirlenmesi amacıyla, bir ulusun, uluslararası topluluğunun veya bölgenin jeopolitiğin değişmeyen (coğrafi konum, sınırlar coğrafi bütünlük, saha genişliği, sahip olunan stratejik kaynaklar, coğrafi özellikler) ve değişen (sosyal, ekonomik, politik, askeri, kültürel değerler) unsurlarını dikkate alarak güç değerlendirmesi yapan, etkisi altında kaldığı o günkü dünya güç merkezlerini, bölgedeki güçleri inceleyen bilimdir.¹¹

Orta Doğu dini bakımdan semavi dinlerin merkezi olmuştur. Dinsel açıdan bakıldığında bölge karışık bir yapıya sahiptir. Müslümanların büyük çoğunluğu oluşturduğu bölgede Hristiyan ve Museviler de yaşamaktadır. Müslümanları Sünni, Şii'lerden oluşmaktadır. Bunların dışında Hariciler, Nuseyriler, Dürziler de bulunmaktadır. Hristiyanlara gelince, İstanbul, Antakya, Kudüs ve İskenderiye Patrikhanelerine bağlı Ortodokslar çoğunluktadır. Bunların dışında Georjen Ermeni, Kıpti, Nasturi, Süryani, Maruni

⁸ Atalay; a.g.e.; s. 477.

⁹ Öngör; a.g.e.; s. 27.

¹⁰ Atalay; a.g.e.; s. 480.

¹¹ Suat İlhan; Jeopolitik Duyarlılık, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1989, s. 14.

kiliselerine bağlı olanlar, Katolikler ve Yezidiler bulunmaktadır. Ayrıca 3 büyük din için kutsal sayılan Mekke-Medine-Kudüs'ün burada olması bölgenin jeopolitik önemini arttırmaktadır.¹²

Ayrıca Avrupa'yı uzak doğuya bağlayan Türk boğazları, ve Süveyş Kanalı, bölgenin jeostratejik önemini arttırmaktadır. Yani tarih boyunca dünya trafiğinin en yoğun ve karışık olduğu bölgedir.

¹²Doęu Perinçek; Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001, s. 79.

II. BÖLÜM

2. ORTADOĞU TARİHİNE GENEL BAKIŞ

Üç büyük semavi dinlerin doğuş yeri olan ve tarihi bakımdan beş bin yıllık geçmişe sahip Orta Doğu başta yazı olmak üzere, tarım toplumuna geçiş, kentlerin kurulması gibi pek çok uygarlık ürünleri ve bilimsel, teknolojik keşiflerin merkezi, dünya ticaretinin gelişmiş bir bölgesi olmak gibi niteliklere sahiptir.¹³ Bilinen ilk alfabe burada kullanılmış, ilk şehir devletleri, ilk krallıklar bu bölgede kurulmuştur. Bölge, jeopolitik konumundan ve semavi dinlere mekan olduğunda dolayı, hemen her dönemde dünyadaki değişme, gelişme ve çatışmalarda önemli rol oynamıştır.

Bölgede kurulmuş olan siyasi teşekküller arasında Akadlar, Babiller, Hititler, Asurlular, Persler, Büyük İskender, Roma, Bizans İmparatorlukları eskiçağ söz konusu olduğunda akla gelen isimlerdir.

Ortadoğu bölgesinin sakinleri arasında önemli yeri olan Araplar Sami ırkından gelirler İslamiyet'ten önce Araplar çöl şartlarına uygun bir yaşam olan bedeviliği benimsemişlerdir. Fakat bölgede yerleşik halk da yaşamaktaydı.¹⁴

İslamiyet'ten sonra Araplar bölgece kurulmuş olan devletler ve zaman zaman imparatorluklar da tesis etmişler ve aynı zamanda bir kültür manzumesi de ortaya koymuş bulunuyorlardı. Dicle ve Fırat nehirleri boyunca açılıp gelişen eski medeniyetlerin varisi olan Araplar aynı zamanda Grek Roma kültürünün de ana hatlarını benimseyip hazmetmişlerdi.¹⁵ Emeviler, Abbasiler gibi önemli devletler kuran Ortadoğu Müslümanlarına Türklerin etkisi Emeviler döneminde görülür.¹⁶ Fakat Abbasiler döneminde Türklerin yönetimde etkinliği artmıştır. Türkler bu dönemde

¹³Mustafa Albayrak; "Türkiye'nin Orta Doğu Politikaları", Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, Elazığ, 2005.

¹⁴Vehbi Ecer; İslam Tarihi Dersleri, Erciyes Üniversitesi. Yayınları, Kayseri, 1995, s. 12.

¹⁵ Philip K. Hitti; İslam Tarihi, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1968, s. 17.

¹⁶ Hitti; a.g.e.; s. 17.

Abbasilerin güvenini kazanmışlardır. Hatta Halife El-Memnun ve Halife El- Mutasım zamanında tamamı Türklerden oluşan bir ordu kurulmuştur. Bölgedeki bu Türk etkinliği Selçuklular döneminde daha da artmış Osmanlı Devleti döneminde ise doruk noktasına çıkmış Ortadoğu Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Fatih Sultan Mehmet döneminde başlayan doğuya ilerlemeler, Kanuni Sultan Süleyman zamanında 1534 yılında Bağdat'ın, 1538 yılında Basra'nın, alınmasıyla Osmanlı Devleti Orta Doğu'ya hakim olmuştur. Irak, , Hicaz ve Yemen, Suriye ve Filistin, Basra Osmanlı Devletinin Orta Doğu'daki vilayetleridir.

Fakat Osmanlı Devleti Ortadoğu'daki hakimiyetinin üst noktasında iken coğrafi keşifler yapılmış önemli ticaret yolları değişmiştir. İpek ve baharat yolları bu dönemde önemini kaybetmiş buna paralele olarak da Türk İslam ülkeleri ekonomik güçlerini kaybetmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde hızlı bir gerileme yaşanırken Avrupa devletleri güçlenmeye başlamışlardır. Kendi aralarında çıkar çatışması yaşayan Avrupa devletleri Ortadoğu'nun gerek sömürgecilik faaliyetleri gerekse ticaret yollarının güvenliği için önemini tekrar kavramışlardır. Fakat 1878 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünden yana politika izleyen İngiltere sayesinde Ortadoğu Osmanlı egemenliğinde kalmıştır.

2.1. OSMANLI DEVLETİNİN SON DÖNEMİNDE ORTADOĞU

Osmanlı Devletinin Ortadoğu hakimiyeti Mehmet Ali Paşa İsyanıyla sarsılmıştır. Osmanlı Devletinin valisi olarak Mısır'da görev yapan M. Ali Paşa zamanla güçlenip Kölemenler'i ortadan kaldırarak bölgede hakimiyet kurmuştur. Osmanlı Devletinin güçsüz durumundan yararlanan M. Ali Paşa Mısır, Girit ve Suriye valiliklerini oğlu İbrahim Cidde ve Adana valiliklerini almıştır.¹⁷ M. Ali Paşa bölgelerde yaptığı başarılı reformlarla dikkat çekmiştir.¹⁸ Böylece Osmanlı egemenliğinden çıkan bölgede milliyetçilik akımı baş göstermiştir. Aynı zamanda Lübnan ve Suriye'de de milliyetçi kıpırdanmalar başlamıştır.

¹⁷Sina Akşin; Türkiye Tarihi, Cilt 3, Cem Yayınları;İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İletişim Yayını, İstanbul, 2003, s. 33.

¹⁸ Reformlar hakkında daha bilgi için bkz. Niyazi Berkes; Çağdaşlaşma Tarihi, YKY, İstanbul, 1990.

Ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin gücü kalmamıştır. Fakat İngiltere o dönemin güçlü bir devleti olarak Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana bir politika izlemektedir. İngiltere Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar desteklemiş fakat bu savaştan sonra politikasını değiştirmiştir. Bu değişik nedeniyle İslam birliği fikrine karşı çıktığı gibi Osmanlının halifelik iddiasının asılsız olduğuna dair Arapları kışkırtmıştır.¹⁹

Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünden yararlanmak isteyen emperyalist devletler Osmanlı Devleti'ni parçalama politikasını “Şark Meselesi” adıyla ortaya atmışlardır. Siyasî tarih terminolojisinde yer almış olan ‘Şark Meselesi’ tâbiri, Osmanlı Devleti'nin Batılı devletler tarafından parçalanmaya çalışılmasını ifade etmektedir. ‘Şark Meselesi’ özetle, gayri müslimler için Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını ve kendi lehlerine reformlar yapılmasını, bu çerçevede kendilerini özerkliğe ve bağımsızlığa götürecek taviz ve imtiyazlar koparmayı ifade etmektedir.²⁰

1878 yılında Osmanlı toprak bütünlüğü politikasından vazgeçen İngiltere aynı yıl Kıbrıs'ı ardından 1882 yılında Mısır'ı işgal etmiştir.²¹

Bu dönemde II. Abdülhamit halifeliği hiç görülmemiş bir yoğunlukta vurgulamıştır. 1870'lerden sonra güncellik kazanan İslami düşünceyi biraz daha destekleyerek, halkına

¹⁹Cezmi Eraslan; II. Abdülhamit ve İslam Bilinci, Ötüken Yay., İstanbul, 1992, s. 387.

²⁰ Şark Meselesi kavramı 19. yüzyılın başlarında kullanılmakla beraber kökenleri Türklerin Anadolu'ya geldikleri tarihe kadar götürülür(1071). Söz konusu meseleyi bu tarihlerden itibaren Müslüman-Hristiyan, Doğu-Batı ve Avrupalı-Türk mücadelesi olarak nitelendirmek mümkündür.17.yüzyılın sonlarına kadar Türklerin Anadolu'ya ve Balkanlara geçmelerine engel olmak şeklinde görülen ‘Şark Meselesi’nin bu birinci aşamasında batılılar başarısız oldular. Nitekim, bu dönemde Türkler Anadolu'yu yurt edinmişler, İstanbul'u fethetmişler ve Balkanlara geçerek Avrupa içlerine kadar ilerlediler. Ancak bu ilerleyiş 17.yüzyılın sonlarında Viyana'da durduruldular (1683). Bundan sonra Türkler batılılar karşısında sürekli toprak kayıpları ile gerilemeye başladılar. O günden bugüne çeşitli politikalarla devam eden ‘Şark Meselesi’nin ikinci aşamasında Batılı Hristiyan devletler sanayi devrimi sonrası sömürgeciliğin de gelişimiyle Osmanlı'yı zayıflatıp parçalayarak elindeki önemli topraklara sahip olmak istediler. Şark Meselesi hakkında geniş bilgi için bkz .Bayram Kodaman, Şark Meselesi Işığında Sultan Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası, İstanbul 1983, s.162-180; aynı yazar, “Şark Meselesi”,Türk Yurdu, Ekim 1997, cilt:17, s.122, s.22-32., aynı yazar Şark Meselesi ve Tarihi Gelişimi’, Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu, Ankara, 8-9 Mart 1990, 59-63

²¹Oral Sander; Siyasi Tarih, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2005, s. 315.

yeni bir sosyal ve dini motivasyon kazandırmayı amaç edinmiştir.²² Zaten 1878’de yapılan Berlin Kongresi’nden sonra devletin fiili yapısı Müslümanların ağırlıkta olduğu bir şekle girmiştir. Bu politikanın dış politikadaki yansımalarına bakacak olursak, Padişah halifelik sıfatının her fırsatta vurgulanması ve sömürge idaresi altında yaşayan Müslümanların dertleriyle ilgilenmesi ile, kurulan manevi bağın sömürgelerinde Müslüman nüfusun yoğun olduğu devletlerle olan ilişkilerde önemli bir pazarlık kozu olduğunu düşünmekteydi. Yeri geldiğinde bir sözü ile Müslümanların cihat edip sömürge idarelerini yıkabileceklerini iddia ederken bunu sömürgeci devletlerin dikkatlerini halifeliğin potansiyel gücüne çekmek için yapmaktaydı.

İngiltere’nin karşı çıkışlarına rağmen II. Abdülhamit İslam Birliği politikasını başarıyla uygulamıştır. Suriye ve Lübnanlı Araplar üst düzey memurluklara getirilmişlerdir. Yabancı egemenliğinde olan eski Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman halka dini memur atama hakkını kullanmak istemiştir. Mısır’a, Kıbrıs’a kadılar göndermiştir. Ortadoğu Müslüman liderlerini İstanbul’a davet etmiştir. Müslümanların baskı gördüğü durumlarda Osmanlı hükümeti durumu protesto ederek resmen müdahaleye başlamıştır.²³

II. Abdülhamit’in güttüğü İslamcılık siyasetinin en önemli başarısı Şam’la Mekke-Medine’yi birleştiren Hicaz Demir Yolu’nun yaptırılması olmuştur. Bu projeyi öneren Abdülhamit’in katiplerinden Suriye asıllı bir Arap olan İzzet Paşa’dır. Yedi yılda (1901-1907) tamamlanan bu demiryolu 3 milyon sterline mal olmuştur, harcamaların 1/3’ü Müslüman dünyasının çeşitli yerlerinden gelen yardımlarla karşılanmıştır. Projenin kamuoyuna açıklanan amacı Müslümanların hac seferlerini kolaylaştırmaktı. Fakat bunun yanında Arabistan’ın ortasına kolay asker sevk etmek, uzak bölgelerdeki denetimi sağlayabilmek ve İslam birliği politikası doğrultusunda Müslümanların kaynaşmasına katkı sağlamak gibi amaçları da vardı.²⁴

²² II. Abdülhamit’ten önce Namık Kemal ve Genç Osmanlılar Avrupa bağımsızlığına İslamiyet’i vurgulayarak tepki gösterdiler. M. Kemal özellikle Ernest Renan’ın İslamiyet’in bilim düşmanlığı tezine şiddetle karşı çıkarak geçmiş İslam imparatorluklarındaki ilerlemeleri belirtti. Bu hareket kısa zamanda İngiliz Hindistan’ı, Mısır, Rusya Ortaasyası, Fransız Cezayir ve Tunus’u içine alan dünyanın ezilen Müslümanları arasında yankı buldu.

²³ Stanford Shaw; Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Cilt 2, E Yayınları, Los Angeles, 1982, s. 314.

²⁴ Peter Mansfield; Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası, Çeviren: Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul, 1975, s. 32.

Abdülhamit'in İslam Birliği Politikası konusunda bir başka girişimi de imtiyazını Almanlara verdiği Bağdat Demiryolu Projesi'dir.²⁵

Doğu Akdeniz'i Basra Körfezi'ne bağlaması planlanan bu hayati projeyi Almanlara vermesinin sebebini Abdülhamit şöyle anlatır; *“Anadolu ve Mezopotamya’da Alman varlığı coğrafi açıdan İngilizlerden daha az tehlikelidir. Almanlar yalnız iktisadi ve mali menfaat gözetirler. İngilizler demiryollarına el koyabilirler.”*²⁶ Demiryolu 1882-1908 yıllarında inşa edilmiştir.

Abdülhamit'in güttüğü İslam Birliği Politikası temel aldığı devleti kurtarmakta başarılı olamamışsa da devletin ömrünü uzatma konusunda başarılı idi. Dönemin ideolojik akımı olan milliyetçiliğin Araplarda yavaş ilerlemesinde bu politikanın payı vardır.

Ortadoğu'daki Türk olmayan Müslümanlarda ki bunların çoğu Arap'tı, milliyetçilik fikri ve bununla birlikte gelen Türk aleyhtarlığı yavaş da olsa ilerlemişti. ²⁷ 1900'e gelindiğinde Arap vilayetlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Hristiyan uyrukları arasında o tarihe kadar baş göstermiş türden bir ayaklanma görülmemişti. Fakat bir tedirginlik durumu sürüyordu.

Aynı dönemde Osmanlı ülkesinde Abdülhamit'in diplomatik becerisinin ve aldığı güvenlik tedbirleri, rejime karşı bir muhalefetin oluşmasını engelleyememiştir. 1889'dan itibaren gelişmeye başlayan Jön Türk hareketi askeri okullarda gittikçe artan bir taraftar kitlesi toplamaktaydı. Bu dönemde yeterince örgütlenmiş olmamakla beraber 1895 yılında bir Jön Türk grubu İttihat ve Terakki Cemiyeti adını aldı. 1896 yılında tasarlanan bir darbe girişimi önceden haber alınıp bastırıldı ve liderleri dışarı sürüldü. Fakat hareket gücünden fazla bir şey kaybetmedi.

²⁵İlber Ortaylı; Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, Kaynak Yay., İstanbul, 1983, s. 93.

²⁶ Abdülhamit; Siyasi Hatıralarım, Hareket Yay., İstanbul, 1974, s. 63.

²⁷Cemal Kutay'a göre Arap ayrılığı olay II. Meşrutiyetten çok önce Rus Çarı Petro döneminde başlamıştır. Çarı Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan çeşitli milletleri ayaklandırmaya sevk ederken Necid çöllerindeki Vehabilerle, Mısır'daki Kölemenleri de ele almıştır. II. Katerina zamanında bu faaliyetler daha da artmıştır ve ilk Rus casusları Mısır ve Neced'e sızmıştır. II. Selim zamanında ilk büyük ayaklanmaya sebep olan Vehabi Hareketi, Mekke'nin tahribi, Hac yolunun kapatılması, Rusya'nın müdahale, Hint yolunun emniyeti bahanesiyle İngiltere'nin entrikaları, Makamat-ı Mukaddese sebebiyle Ortadoğu Katolik Protestan çekişmeleri ve bu mezheplere sahip büyük Batı ülkelerinin “Şark Meselesi” adını alan Osmanlı İmparatorluğunun bölüşümü, Petrol serveti üzerinde gizli-açık kavgaları tahrip etmiş ve bu arada Arap milliyetçiliği, Türkleşmenin önünde dikilmiştir bkz: Cemal Kutay, “Türk’e karşı Arap İhaneti”, Tarih Konuşuyor, Cilt 1, Sayı 4, İstanbul Temmuz 1964, s. 454.

2.2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ORTADOĞU

1908 yazında, sürekli şikayet mırıltıları duyulan ordunun açıktan açığa başkaldırmasıyla muhalif olaylar doruğa erişti. Ayaklanma Makedonya'daki III. Ordu'da başlamış, Edirne'de merkezlenmiş olan II. Ordu'ya sıçramıştı. Bu olaylar sonucunda 1876 yılında ilan edilip sonra rafa kaldırılan Meşrutiyet'i Abdülhamit 24 Temmuz 1908 yılında ilan etmek zorunda kaldı. 25 Temmuz'da bütün siyasi suçları affetti, sansürü kaldırdı, 30.000 kişilik hafiye örgütünü dağıttı.²⁸

Jön Türklerin başarısı gerek imparatorlukta gerekse dışarıda büyük umutlar uyandırdı. Yeni bir özgürlük ve meşruti idare dönemi olarak yorumlanmıştır.²⁹ Fakat kısa zamanda İmparatorluğu meydana getiren unsurların Abdülhamit'in despotik rejiminin yerini alacak yeni politik sistem konusunda çok farklı görüşlere sahip oldukları ortaya çıktı. O dönemde birbiriyle çelişen iki ideoloji vardı ilki Osmanlıcılık, ikincisi milliyetçilik akımının etkisiyle artan Türkçülük fikriydi.

17 Aralık 1938'de meclis parlak bir törenle açıldı. İki dereceli seçim yapıldı. İttihat Terakki'nin meclisine 60 Arap girebildi. Padişahın tayin ettiği Ayan Meclisi'nde ise 3 Arap bulunmaktaydı.³⁰

Daha önce de belirttiğimiz gibi Araplar arasında gittikçe artan Türk aleyhtarlığı Abdülhamit'e karşı açıktan açığa bir isyan biçimini hiçbir zaman almadı. Fakat II. Meşrutiyet döneminden önce Araplar içlerinde yavaş da olsa gelişen milliyetçilik akımının etkisiyle milliyetçi nitelikte gizli örgütler kurmuşlardır. II. Meşrutiyetle gelen özgürlük ortamının artması ve bunun yanında anayasanın "*Önceden izin almadan örgütlenme ve toplantı yapma*" imkanı sunması bu milliyetçi örgütlerin sayılarını arttırırken hareket alanlarını da genişletmiştir.

Beyrut'ta çoğu Hristiyan olan Arapların kurduğu bir gizli örgüt, Arap vilayetlerinin bağımsızlığı için ciddi bir program hazırlayıp, buralarda yaşayanları baş kaldırmaya çağırmıştır. Suriye asıllı Arap milliyetçisi Abdurrahman el Kavakabi'nin (1849-1903) Osmanlı'dan Mısır'da yazdığı yazılar sınırlı ilgi uyandırmıştır. Abdülhamit'in polis örgütü yeni doğmakta olan bir Arap hareketinin gelişmesine izin vermeyecek kadar

²⁸ Akşin, a.g.e., s.; Show, a.g.e., s. 333.; Meşrutiyeti İlan Eden ve Meclisi Toplantıya Çağırın İradenin Metni: Suna Kili, Türk Anayasa Metinleri, 1957, s. 59-60.

²⁹ Sina Akşin.; 100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki, Gerçek Yay., İstanbul, 1980, s. 86.

³⁰ Akşin, Türkiye Tarihi, s. 27.

amansız ve becerikliydi; öte yandan padişahın gütmekte olduğu İslamcılık siyaseti bir yere kadar da olsa Araplar arasındaki milliyetçilik akımını yavaşlatmıştır. Mısır'da bir milliyetçi hareket gelişmekteyse de Arapların Jön Türklere gösterdiği tepki başlangıçta olumlu olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde önemli bir yerleri yoktur. Çoğu subay birkaç Arap cemiyete girmiş fakat bu Araplar, Arap milliyetçisi olarak değil Osmanlı vatandaşı olarak bu örgüte katılmışlardır.

II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra İstanbul'da oturan Araplar tarafından düzenlenen ve İttihat ve Terakki liderlerinin de katıldığı bir toplantı sonunda *El Ikha el Arabî el Osmanî*³¹ adı altında yeni bir örgüt kurulmuştur. İttihat ve Terakki bir iyi niyet gösterisi olarak on altı yıldır sürgünde olan Hüseyin ibn Ali'yi affederek Mekke Şerifi unvanıyla geri göndermiştir. Abdülhamit'in bu konudaki uyarılarına kulak asmayarak yaptıkları bu eylemin ne kadar hatalı olduğunu tarih İttihat ve Terakki'ye gösterecektir.³²

1909 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde gergin bir hava egemen olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve muhalefet arasında basın yoluyla propaganda savaşı başlamıştır.³³ Bu gerginlikler yaklaşan 31 Mart olayının habercisidir. 31 Mart karşı devrimi işte bu ortam içinde olgunlaşmıştır.³⁴ Muhalefetin desteğiyle Birinci Ordu'ya bağlı birlikler isyan etmişlerdir. Subaylarına karşı gelerek başlarındaki softalarla birlikte Meclis'in yakınındaki Ayasofya Meydanında toplanan şeriat isteklisi grubun eylemi on bir günde bastırılmıştır.³⁵ Olaylar sonrasında Abdülhamit tahttan indirilmiş yerine kendisi kadar otoriter bir kişi olmayan kardeşi Reşat, V. Mehmet adıyla tahta çıkarılmıştır.³⁶

Sultan Reşat Jön Türklerin işlerine karışmayacak bir padişahtı. Bu durumda hareket alanı genişleyen İttihatçılar devlet ve ülke üzerinde otoritelerini sertleştirmeye başlamışlardır. İlk yaptıkları iş Osmanlı-Arap kardeşliği gibi imparatorluk içindeki

³¹ Osmanlı-Arap Kardeşliği

³² Mansfield, a.g.e.; s. 39.

³³ Zekeriya Türkmen,; Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1983, s.18.

³⁴ Feroz Ahmad; İttihat ve Terakki, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 61.

³⁵ Tarık Zafer Tunaya; Türkiye'de Siyasi Partiler, 3 Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 492.

³⁶ 31 Mart Olayı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Sina Akşin, 31 Mart Olayı, Süt Yayınları, Ankara, 1970.

diğer Türk olmayan azınlıklar tarafından kurulmuş olan cemiyetleri yasaklamak olmuştur.

Bu dönemde Avrupalı Devletler dört bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nu sarmış durumdaydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara sahip olduğu dört yıl içinde Doğu Trakya dışında Avrupa'daki bütün diğer vilayetler kaybedilmişti. 1908'de Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i almış. Bulgaristan bağımsızlığını kazanmış, İtalya Libya'yı işgal ederek Trablus ve Bingazi vilayetlerini ele geçirmiş, Yunanistan, Girit ve Oniki Ada'yı almıştı.³⁷ Osmanlı Devleti böyle bir durumda iken Arapların da çeşitli sorunları vardı. Osmanlı Devleti'nden ıslahatlar istiyorlardı. Meclis-i Ayan'da 1913 yılından itibaren Arap üyelerin sayıları arttırılmıştır. Bu parlamenterlerin hemen hepsi Araplık davası gütmeye başlamışlardır. Gizli veya açık cemiyetlerde çalışmışlardır. Abdülhamit Zahravi Efendi Arap mebuslar topluluğunun lideri sayılmıştır.

Bu grubun politik tutumuna bakacak olursak İttihat ve Terakki'ye karşı artan bir tempoda muhalefette bulunmuşlar ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucuları arasında yer almışlardır. Cemiyetlerle ilişki kuran bu mebuslar parlamentoda da örgütlenmeleri savunmuşlar Hıristiyan gruplara Türklerden daha fazla yakınlık göstermişlerdir.

Arap sorunu Mebusan'da tüm ciddiliği ile 1911 yılında ortaya çıkmıştır. Mebuslar Arap bölgelerinin ayrı ayrı ele alınmasını istedikleri kadar Arap davasının tüm olarak tanınması lehinde konuşmalar yapmışlardır. Cemiyetlerini açıkça savunmuşlardır.³⁸ Bu cemiyetlerin tümünü saptamak bugünkü koşullar altında olanaksız denecek kadar zordur. Önemli rol oynamış olan 10 dernek:

1. Suriye Osmanlı Cemiyeti	(Paris 1908)
2. İha El Arabi	(İstanbul 1908)
3. El Müntedi-ül Edebi	(İstanbul 1909)
4. Cemiyet ül iha el Osmanî	(Kahire 1909)
5. El İttihat-ül Lübnanî	(Kahire 1909)

³⁷ Shaw, a.g.e.; s. 334-335.

³⁸ Tunaya, a.g.e.; s. 628.

6. Cemiyet-ül Kahtaniye	(İstanbul 1909)
7. El Fatat	(Paris 1909)
8. Cemiyet-i Islahiye	(Beyrut 1912)
9. El La Merkeziye	(Kahire 1912)
10. El Ahd	(İstanbul 1913)

Belli başlı kurucularının Osmanlı Meclisi'nde üye oldukları bu örgütlerin diğer bir üye kaynağı ise Osmanlı ordusundan kaçan Arap asıllı subaylar olmuştur. İstanbul'da zamanın yüksek okul öğrencileri de bu örgütlerin üyeleri arasındadır. Fakat bütün bu insanlar tek bir örgüte bağlı kalmamışlardır. Çeşitli örgütlerin kurucu üyeliklerini yapmışlardır.

Bu üyelerin tümünün başında Ayan azası Abdülhamit Zahravi Efendi gelmektedir. Onu Şefik El Müeyyed, Rıza El Sulh, Talip El Nakib, Şükrü El Aseli, Ruhi El Halidi gibi ünlü Arap mebuslar izler.

Osmanlı Devleti'ndeki Şam mebusu Şefik El-Müeyyet Beyin 15 Mart 1913 tarihi raporundan da Türklere karşı olan tavrını anlayabiliriz:

*Türklerin bizim üzerimizde idari ve siyasi hakimiyeti söz konusu değildir. Asıl bizim onlar üzerinde dini ve manevi hakimiyetimiz vardır ki, iki millet arasında hamiyet mücadelesinde unsur-u aslî bizim lehimizdedir. Çünkü bizzat Türklerde bu imanlarını bize kavmi necib demek suretiyle ifade ve itiraf ederler.*³⁹

Asker üyelerin başında Osmanlı ordusunun tanınmış subaylarından Trablus'ta İtalyanlara karşı savaşan Binbaşı Aziz El Muri Bey vardır. Enver Paşa'nın yakın arkadaşı olan bir subay idama mahkum edilmiş İngiltere'nin baskısı altında adi suçtan yargılanmış, affedilerek Mısır'a gitmesine izin verilmiştir.⁴⁰

Bu örgütlerin tümü üzerinde durmak yerine önemli saydıklarımızın eylem ve amaçları üzerinde durmakta yarar vardır.

³⁹Cemal Kutay; "Türk'e karşı Arap İhaneti", Tarih Konuşuyor, Cilt 1, Sayı 6, İstanbul Temmuz 1964, s. 454.

⁴⁰Tunaya, a.g.e.; s. 624.

Görüldüğü gibi I. Dünya Savaşı'na girilirken Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli bir unsuru olan Araplarla devletin arası açılmıştı. Ne var ki Osmanlıların tüm vilayetlerinde hakimiyeti sarsılmış değildi. Suriye ve Irak'ta ara sıra baş gösteren ıslahat yanlısı hareketlerin dışında hakimiyet hala Türklerdedir. İttihat ve Terakki tarafından Mekke Şerifi tayin edilen Hüseyin, Hicaz Demiryolu, Doğu Arabistan'daki Türk hakimiyetini sağlamıştı. Fakat Arabistan'ın uzak bölgelerinde Osmanlı hiçbir zaman fazlasıyla ağırlığını hissettirememiştir. 1911 yılında Yemen'de İmam Yahya ile yapılan anlaşma sonucu, İmam Yahya Osmanlı süzerenliğini kabul etmişti buna karşılık dağlık iç bölgeler tamamen bağımsız haldeydi. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Arabistan'da kendini duyurmaya başlayan İngiliz nüfusu daha da artmıştı. İran ise, komşusu Rusya ile Hindistan'la İmparatorluk ilişkilerini sürdürme endişesinde olan İngiltere'nin isteklerine boyun eğmek zorunda kalmıştı. 1907'de yapılan bir İngiliz-Rus anlaşmasıyla ülke, üç nüfus bölgesine ayrılmış bulunuyordu.⁴¹ İngiltere'nin İran'la yakından ilgilenmesinin bir diğer nedeni ise 1904'te donanmasının aldığı savaş gemilerinde bundan böyle yakıt olarak kömür yerine petrol kullanma kararıydı. 1908'de İngiliz-İran Petrol Şirketi'nin Güney İran'da bulduğu petrol yatakları, Ortadoğu petrolünün ilk habercisiydi. Ortadoğu böyle bir durumda I. Dünya Savaşı'na giriyordu.

2.3. I. DÜNYA SAVAŞI'NA GİRERKEN OLUŞAN BLOKLAŞMALAR VE ORTA DOĞU

1789 Fransız ihtilalinin doğurduğu fikirler sonucunda önce Avrupa'da sonra bütün dünyada önemli değişiklikler olmuştur. Bu fikirlerin başında “Liberalizm” “Nasyonalizm” ve “Sosyalizm” gelmektedir.

Bu ihtilalden kaynağını alan milliyetçilik akımı sonucunda birçok devletin hegemonyası ve yönetimi altında yaşayan fakat o devletin milletinden olmayan milli grupların kendi bağımsız devletlerini kurmaya başlamışlardır.

1815'de yapılan Viyana Kongresi de bu konuda önemli bir gelişmedir. Bu kongre ile Avrupa'nın toprak ve sınır düzenlemeleri kendi politik çıkarlarına göre düzenlenmiştir. Fakat bu yapılırken ya milletler parçalanmış ya da çizilen sınırlar içine bir çok millet

⁴¹ Fahir Armaoğlu; 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 443.

sokulmuştur. Ancak çok geçmeden milli bağımsızlık için ayaklanmalar olmuştur. Bu dönemden sonra oluşan iki önemli devlet Almanya ve İtalya olmuştur. Özellikle Almanya milli birliğini kurduktan sonra hızla güçlenmiştir. Fakat Almanya Avrupa'nın büyük devletlerinden farklı olarak Asya ve Afrika'nın sömürgeleştirilmesinden çok kısıtlı bir pay almıştı. Bunun sonucunda Alman İmparatoru II. Wilhem'in Dünyaya açılma politikası Avrupa'daki çekişmeleri arttırmış ve Almanya'nın karşısına “Üçlü İttifak” denilen kuvvetler blokunu çıkarmıştır.⁴²

Almanya Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na yakınlaşmıştı. Bu durumda Rusya'nın güneyinde bir Pan-Germen bloku kuruluyor ki bu Rusya için kabul edilemezdi. Fakat Rusya'nın o dönemde İngiltere ile ittifak kurması mümkün değildi. Çünkü 1854-56 Kırım Savaşı'ndan sonra Rusya Hazar Denizi'nin kuzeyinden sarkarak Orta Asya'daki Türk devletlerini ortadan kaldırmış ve Hindistan yolu üzerindeki Afganistan'a sızmaya çalışmaktaydı.

Boğazlar üzerindeki tarihsel Rus-İngiliz rekabeti yanında, Rusya Kafkasları ele geçirip İran'a inmiş, Hindistan ve çevresini tehdit etmeye başlamıştı. Bu durumda Rusya İngiltere ve Fransa'nın yanında Pan-Germen blokuna karşı duramazdı. Böylece, Avusturya-Macaristan ve Almanya ittifakıyla 1872 yılında sözlü bir mutabakat yaptı. Fakat 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki topraklarını paylaşamayan Avusturya-Macaristan ve Rusya ittifakı bozuldu. 1879 yılında tekrar bir savunma anlaşması yapıldı. Buna göre taraflardan birine saldırıldığında diğeri yardım edecekti.

1882 yılında Almanya, Avusturya ve İtalya arasında üçlü ittifak imzalandı.⁴³

Fakat 1888 yılında Almanya büyük bir dış politika değişikliği yaptı. Bu politikaya göre Almanya'nın büyük devlet olabilmesi için onunda diğerk devletler gibi sömürgecilik yapması ve ilişkilerinin dünya çapında geliştirmesi gerekiyordu. Almanya'nın bu radikal tutum değişikliğinden sonra uzun çalışmalar sonucunda Rusya-Fransa-İngiltere bloku kuruldu. Çıkarları çatıştığı halde Rusya'yı İngiltere'ye yaklaştıran durum Rusya'nın 1905'te Japonya'ya yenilmesi oldu. Bu yenilgiden sonra 1907 yılında anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre; Afganistan tamamen İngiltere'ye bırakılıyor,

⁴² Kocaoğlu, a.g.e.; s. 15.

⁴³ Fahir Armaoğlu; 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınları, İstanbul, 2005, s. 25.

İran üç bölgeye ayrılıyor, Kuzey İran Rus nüfus bölgesinde ve Hindistan'a bitişik olan güney İran İngiliz nüfus bölgesinde kalıyor ortası tampon bölge olarak bırakılıyordu.

Fransa-İngiltere yakınlaşmasının nedenlerine bakacak olursak; İngiltere 1882 yılında Mısır'da baş gösteren Arap milliyetçilerinin ayaklanmasını bahane ederek Mısır'ı işgal ediyor. 1830'da Cezayir'i ve 1881'de de Tunus'u işgal eden Fransa, Fas'a yerleşmek istiyordu. 1904 yılında aralarında yapılan anlaşma ile Fransa Mısır'ı tamamen İngiltere'ye bırakıyor, İngiltere ise Fransa'nın Fas'ı ele geçirmesine izin veriyordur. Zira dönemin en güçlü devletlerinden biri olan İngiltere'nin sömürgecilik anlayışı, yalnızca işgal ettiği alanların doğal ve insani kaynakları kullanmakla yetinmeyerek, bu alanlarda yaşayan toplumlara kendi dil, din ve yaşam biçimini de kabul ettirmek için her türlü önlemi almakta ve böylelikle gelecekteki varlığını güvence altına almakta idi. Bir toplumda kalıcı izler bırakan bu emperyalist anlayışın, geçici bazı ekonomik kazançların ötesinde, o toplumda süresiz egemenlik kurmanın temeli olduğunu ve o toplumda onarılması çok uzun yıllar alacak kalıcı izler bıraktığını bugünkü tarihsel örneklerden anlamaktayız. Fransa ve diğer sanayileşmiş ülkeler de aynı yöntemleri kullanarak o günden geri yayılmacılık politikalarını farklı söylemler ile sürdürdükleri bilinen bir gerçektir. Bu gerçek belki en somut haliyle Orta Doğu da kendini göstermektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinde önemli paylaşım alanlarından biri olan bölge savaş sırasında gizli anlaşmalarla bölüşülmüş, bu dönemde bölgenin kaderini belirleyici unsurların arasına petrol kokusu sinmiştir.⁴⁴

⁴⁴ Albayrak, a.g.m; s. 3.

III. BÖLÜM

3. OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE MUSTAFA KEMAL'IN

ORTA DOĞU'DA FAALİYETLERİ

3.1. I. Dünya Savaşından Önce Mustafa Kemal'in Orta Doğu'daki Faaliyetleri

3.1.1. Mustafa Kemal'in Şam'daki Faaliyetleri

Mustafa Kemal Harp Akademisinden 11 Ocak 1905'te yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur. Akademide siyasetle ilgilenen Mustafa Kemal siyasi faaliyetlerine birkaç arkadaşı ile toplantılar yaparak devam etmektedir. Fakat Mustafa Kemal ve arkadaşları Harp Akademisinden mezun oldukları dönemde Abdülhamit'in hafiye ordusundan Fethi adında birinin tuzağına düşmüşler. Mustafa Kemal, Mercan'da Altın Makas Terzisine yaptırdığı subay elbiselerini terziden almaya bile vakit bulamadan tutuklanmıştır.⁴⁵ Arkadaşı Ali Fuat ile tutuklanan Mustafa Kemal, Mekteb-i Harbiye'deki Subay odalarında kalmıştır ve iki arkadaş birbirleriyle iletişim kurabilmişlerdir. Ali Fuat 20 gün tutuklu kalırken, grubun lideri olarak tanımladığı M. Kemal bir hafta yada 10 gün daha fazla kaldıktan sonra çıkabilmiştir.⁴⁶ Okulda gazete çıkarmak, zararlı fikirlerle etrafındakilere zehirlemek, Ramazan 15'inde Hırka-i Şerifi ziyaret edecek olan Abdülhamit'in arabasına bomba atmak gibi eylemlerle suçlanan Mustafa Kemal; Askeri Mektepler Nazırı Zülüflü İsmail Paşa, Kabasakal Mehmet Paşa, Mabeyn Başkatibi Tahsin Bey tarafından sorguya çekilmiştir. Abartılmış suçlamaları kanıtlayacak delil bulamamıştır.

⁴⁵ Sadi Borak; Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları, Kaynak Yayınları, İstanbul; 1998, s. 51.

⁴⁶ Andrew Mango; Atatürk, Sabah Kitapları Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 57.

İki aya yakın tutukluluk çilesinden sonra Mustafa Kemal serbest bırakılmıştır. Kara Kuvvetleri Komutanı Rıza Paşa Subayları Balkanlara göndermek için çabaladıysa da Saray bunun kesinlikle kabul etmemiştir. Şam’a gönderilmişlerdir.(5 Şubat 1905) ⁴⁷

11 Ocak 1905 tarihinde ataması ilan edilen M. Kemal, Beyrut’a gitmek üzere bir Avusturya gemisine birer yanında yakın dostu Ali Fuat ve yeni Kurmay Yüzbaşı Müfit (Özdeş) vardır. ⁴⁸ Soğuk karlı bir günde bir Nemse (Avusturya) vapuru ile İstanbul’dan uzaklaşmıştır. Özgürlük savaşını oralarda da sürdürecektir, taki uçurumun kenarına gelmiş olan Osmanlı İmparatorluğu’ndan genç ve dinç bir devlet çıkana dek. ⁴⁹ Avusturya gemisi İzmir’e uğradıktan sonra Beyrut’a ulaşmıştır. Beyrut, Şam ile Sultanın bir Hristiyan Vali atadığı ve Hristiyan subayların komutasındaki Jandarmaların güvenliği sağladığı özerk Lübnan dağı beldesinin limanıydı. 1905 yılında Lübnan dağının valisi Polonya asıllı Katolik bir subay olan Muzaffer Paşadır. İyi niyetli bir yönetici olmasına rağmen yöredeki Hristiyanlara emirlerini uygulatamamaktadır.

Kendilerinden önce Beyrut’a gelmiş olan bir Osmanlı Subayı Mustafa Kemal ve arkadaşlarına “*Eğer burada kalırsanız İstanbul’u özlemezsiniz*” dedi. Beyrut orta doğunun en iyi yönetilen, en zengin ve huzurlu bölgesiydi. Fakat Mustafa Kemal ve arkadaşları ilk iş olarak Şam’daki V. Ordu Komutanı Müşir Hakkı Paşaya rapor vermek üzere Şam’a gitmek zorundalardı. Mareşal Hakkı Paşa dürüst vicdanlı biri olarak tanınıyordu. ⁵⁰

Ali Fuat, Mareşalin oğlu Haydar’ı Harbiye’den tanıdığı için Muzaffer Paşa’nın atlı muhafızlar arasında ayrıcalıklı bir göreve bir getirilip Paşanın Beyrüttindeki güzel konağında kalmaya başladı. ⁵¹

Mustafa Kemal Şam’a geldiğinde Hicaz demir yolu Şam’ın 400 mil güneyine kadar ilerlemiştir. Bir kolu da Havran ile Hayfa (bugün İsrail toprakları içindedir) birleştirmek için inşa edilmekte idi. Abdülhamit’in uygulamaları Beyrut’ta olduğu gibi Şam’da da insanları mutlu etmektedir. ⁵²

⁴⁷ A. Afetinan; M. Kemal Atatürk’ten yazdıklarım, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s. 6.

⁴⁸ Mango, a.g.e.; s. 57.

⁴⁹ Borak, a.g.e; s. 52.

⁵⁰ Mango, a.g.e.; s. 57.

⁵¹ Mango, a.g.e.; s. 58.

⁵² Ali Fuat Cebesoy; Sınıf Arkadaşım Atatürk, İnkılap ve Aka Kitabevleri İstanbul, 1967.

Şam'daki görevi Mustafa Kemal'in askerlik hayatı üzerinde etkili olmuştur. Süvari alayının eğitimi ile uğraşmaktaydı. Komutan “*alaylı*” denilen okul görmemiş subaylıktan yetişme idi. Mustafa Kemal mesleğine düşkün olduğu için kendini görevine vermiştir. Kıtasının eğitiminde kazandığı başarı ile Şam'da bulunan küçük büyük rütbeli askerler arasında tanınmıştır. Daima güzel giyindiği üniforması içinde gururlu ve şerefli. Askerlerine örnek eğitim vermektedir. Ancak Şam taassubun hükmü altındaki bütün şark şehirleri gibi hayat zindanıdır. İnsan içinden çıkınca birkaç kişi ile buluşup içmekten başka bir şey yapamaz. Mustafa Kemal de askerliğini kıtasında bırakıp evine doğru yola çıkınca, akşam ezanı ile sönen, tükenmiş kümesler hüznü bağlayan şehir, ışıksız, sessiz, gurbetin bütün acılarını duyuran bir hapse dönmüştür. Bu ölü toplumu dürtmek, sarsmak, parçalamak, evlerini boşaltmak, sokakları şarkılar, şenlikler, gülüşmeler içine boğmak ister. Toplumun zindanında üstüne çöken baskıdan silkinmek ister.⁵³

M. Kemal Şam'da 30. Süvari alayına atanmıştır. Dürzi kabilelerini kovalayan bu alayın komutanı Onun Dürzilere karşı sürdürülen harekatlara katılmasını önlemeye çalışmıştır. 29. Süvari Alayına atanan arkadaşı Müfit (Özdeş) de geride bırakılmak istenmektedir. İki genç kurmay subay diğerleriyle harekatlara katılmak için Mareşal Hakkı Paşa'ya başvururlarsa da reddedilmişlerdir. Fakat sonradan diğerlerine katılmalarına izin verilmiştir. Mustafa Kemal ve arkadaşını harekatlara katmak istememelerinin sebebi paylarına düşecek olan ganimetin azalmasından endişe etmeleridir.

Seferlerden ele geçen ganimetleri subaylar bölüşmeye kalkınca Mustafa Kemal ele geçenlerin tümünü Şam'a bildirmesi için Müfit'i görevlendirmiş. Fakat Müfit kendisine Dürzilerden alınan altınların bir kısmını aldığını söylemiş bunun üzerine Mustafa Kemal “*Müfit, sen bugünün adamı mı olmak istiyorsun yoksa yarının mı*” diye sormuştur. Yarının cevabını alan Mustafa Kemal altınları elbette alamazsın ben de almadım ve alamam demiştir.⁵⁴

Bu dönemde Osmanlı Subaylarının maaşları çok düşüktü ve düzenli olarak ödenmiyordu. 30. Alayın Komutanı Lütfü öyle yoksuldu ki Şam'da Mustafa Kemal ile yürüyüşe çıktığı bir gün at binme pantolonunun altına çizme yerine günlük pantolonunu

⁵³ Falih Rıfkı Atay; Çankaya, Sena Basımevi, İst, 1980, s. 41.

⁵⁴ A. Afetinan; Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, s. 41-51.

giymişti ve “*Üzgünüm başka pantolonum yok*” diye açıklamıştı. Lütfü ve arkadaşları yöre halkına zarar vermiyorlardı. Dürziler ve bir dereceye kadar da Çerkes komşularla kavgalıydılar. Vergi toplama konusunda da sorunlar yaşıyorlardı. Seferlerden elde ettikleri ganimetlerde düşük maaşlarının açığını kapatmaya çalışıyorlardı.⁵⁵

Osmanlı kuvvetinin merkezi “Busrulharir”dir. bu bölge Dürzilerin daima başarılı oldukları bir alandır. Mustafa Kemal orada bir Türk kumandanının mezar taşında şu yazıyı okumuştur; “*Hüsnü Bey Karrase’de kurban gibi oldu şehid*” Karrase, Mustafa Kemal’in mensup olduğu kuvvetlerin bulunduğu Busrulharir bölgesine yakın bir yerdir. Bir gün Busrulharir merkezinde toplanmış Osmanlı kuvvetleri talim terbiye ederlerken Dürziler gayet kuvvetli süvari ve piyade kıtalarıyla taarruza gelmişlerdi. Mustafa Kemal Talim terbiyeye devam etti. Kuvvet kumandanına da “*Onlar namuslu insanlardır. Kendilerine silah kullanmayana karşı silah atmazlar*” dedi. dediği gibi de oldu ve Dürziler geri çekildiler. Fakat Jandarma Kumandanı “*Meseleyi Zat-ı Şahaneye arz ederken, behemehal püskürtüldü diye yazmak lazımdır*” diyor. Bu sahtekarlığa itiraz eden Mustafa Kemal’i cahillikle suçluyor Mustafa Kemal kendisine “*Ben cahil olabilirim, fakat Zat-ı Şahane olan zatın, cahil olmaması ve sizin gibilerin mahiyetini anlayabilmesi lazımdır*” diyor.⁵⁶

Mustafa Kemal bulunduğu bölgede kendini sevdirmişti. Kuneytara da yaşadığı olay buna iyi bir örnektir. Kuneytara, Osmanlılar tarafından Türk Çerkeslerinin oturup yerleşmelerine tahsis edilmiş bir köydür. O köy ve civarına bir ordugah kurulacaktı. Bu görevi yapmaya Mustafa Kemal ve Müfit gitmişlerdi. Ordugah Kuneytaranın yanına kurulmuş. Çerkesler çok misafirperver davranmışlar, her gece davetler vererek Çerkes tavuğu yedirmişlerdi. Köylüler Mustafa Kemal’den hoşlanmışlar. “*Siz ne dersiniz yaparız, fakat devlet adına şimdiye kadar kafamızı ezan idarenin emrettiğini yapmayız*”. demişlerdir.

Kuneytara civarındaki Osmanlı kuvvetleri oradaki köylerden birini imha etmek için emir almıştır. Bu köyün üzerine sevk edilen kuvvetin kumandanı Lütfi Bey’dir. Mustafa Kemal ve Müfit bu harekette şahittirler. Tam köyün karşısına geldikleri zaman inanılmayacak bir manzara görürler. Bu tek köy, o gelen bütün Osmanlı kuvvetini

⁵⁵ Mango, a.g.e.; s. 60.

⁵⁶ A. Afetinan; Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türkiye İşbankası Yayını, Ankara, 1984, s. 47.

mağlup edilecek güçte. O vakit kuvvet kumandanı Lütfi Bey Mustafa Kemal'e müracaat etmiştir. Mustafa Kemal bu köyü mahvetmek istemiyor. Bu köyün halkını inkılap ve ihtilal namına kazanmış bulunuyor. Olayı barışçı yolla çözüyor. Bu seferden büyük ganimet elde ediliyor.⁵⁷

Mustafa Kemal Suriye'de siyasetten uzak durmamıştır. Şam'da Lütfi Bey aracılığı ile Mustafa (Cantekin) adlı bir tüccarla tanışmıştır. Bu kişi İstanbul'da Askerî Tıbbiye öğrencisi iken 1900 yılında rejime karşı davranışlarından dolayı tutuklanmış, 3 yıl kalebentliğine mahkum edilmiş, 1903 yılında Şam'a sürgün gönderilmiştir. Dr. Mustafa faaliyetlerine burada da devam etmiştir. Arkadaşları Albay Lütfi, Doktor Yusuf, Eczacı Reşit Tahsin, Veteriner Mehmet, Kimyacı Hüseyin, Kazım Bey ve tüccar Mahmut Bey ile “*Vatan*” adında bir cemiyet kurmuştur. Muhtemelen 1905 yılının haziran ile ekim ayı arasında Mustafa Kemal ile arkadaşı Müfit bu cemiyete katılmıştır. Cemiyetin başkanlığını Lütfi bey'in yapmasına rağmen onun çekilmesinden sonra yönetim tamamıyla Mustafa Kemal'e kalmıştır. Mustafa Kemal'in katılmasından sonra Cemiyet “*Vatan ve Hürriyet*” adını almış ve bu isimle anılmıştır.

Mustafa Kemal Osmanlı idaresinin Suriye'deki durumuna yakından şahit olmuş, çeşitli fırsatlarla bu memleketin her tarafını gezmiştir. O, sivil ve askeri idareyi iyi görmemektedir. M. Kemal Cemiyetin yönetimini üstlendikten sonra Suriye ve çevresinde hızlı bir teşkilatlanmaya başlamıştır. ⁵⁸ Yafta, Beyrut, Kudüs'e giderek cemiyetin şubelerini açmaya çalışmış Yafta'da bazı başarılar elde ettiyse de Suriye'de istediği başarıyı elde edememiştir.⁵⁹

Memlekette ve okul dışında istibdada karşı yapılan ilk örgütlenmeyle Mustafa Kemal Şam'da, Beyrut'ta Yafta'da Kudüs'te aradaki genç Türk subayları arasında düşüncelerini yaymaya çalışır ve cemiyetini teşkilatlandırır. ⁶⁰ Mustafa Kemal bu cemiyet ile ilgili şunları söylemektedir:

“*Hürriyet Cemiyeti*” namında bir cemiyet vücuda getirdik. Bunu tevsi için aldığımız tedbirler meyanında benim muhtelif sunuf-i askeriye'de staj yapmak bahanesiyle

⁵⁷ A. Afetinan.; Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, s. 49.

⁵⁸ A. Afetinan; M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım, s. 6; M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları, Türk Tarih Kurumu. 1983, s. 3.

⁵⁹ Semih Yalçın; M. Kemal Paşanın ittihatçılığı, Türkler Ansiklopedisi Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları., s. 334.

⁶⁰ Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi Cilt 9, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1996, s. 8.

Beyrut, Yafa, Kudüs'e gitmem vardı. Böylece hareket ettim. İsimlerini saydığım yerlerde teşkilat yapıldı. Yafa'da daha fazlaca kaldım. Oradaki teşkilat daha kuvvetli oldu. Fakat Suriye'de arzu ettiğimiz derecede işi taazzuu ettirmek mümkün görünüyordu. Ben de işim Makedonya'da daha seri gideceğimiz kanaati vardı. Oraya gitmek için çare düşünmekteydim.⁶¹

Ancak Abdülhamit'in istibdadını yıkmak isteyen Türk subayları için Suriye tabiatıyla en uygun olan değildir. Bu işe en uygun yer, içinde büyük Türk kütlesi yaşayan Selanik ve genel surette ve birkaç yıldır komitecilerle çarpışan ve en seçme subayların kumandası altında bulunan Makedonya'da ki üçüncü ordu idi. bu sebeple Mustafa Kemal, eline bir izin tezkeresi geçirip ve bir kolayını bulup gizli olarak bir çok arkadaşının yardımıyla Selanik'e geçecek orada propaganda ve teşkilata koyulacaktı.⁶²

Mustafa Kemal Şam'daki süvari birliği eğitimini tamamlayınca piyade eğitimi için Yafa'da kurulmuş olan nişancı taburuna gönderilmiştir. Yolda Beyrut'a uğrayarak Ali Fuat'a Makedonya'ya gitme planlarını anlatmıştır. İşin en zor yanı Mustafa Kemal'in tayin çizelgesine "*vesait-i sehile ile memlekete gidemeyecek bir yere gönderilmesi*" koşulunun eklenmiş olmasıydı. Ali Fuat'ın arkadaşı olan Mareşal Hakkı Paşa'nın oğlu Haydar aracılığıyla İzmir'e seyahat etmek için bir izin belgesi hazırlanmıştır. Yafa'daki arkadaşlarına yokluğu anlaşıldığı taktirde kendisine haber vermelerini tembih etmiş. İskenderiye'ye oradan da Pire'ye giden bir gemiye binmiştir.⁶³

3.1.2. Mustafa Kemal'in Şam'dan Selanik'e Gitmesi

Mustafa Kemal'in Selanik'e gidişi tehlikeli ve heyecanlı bir serüven olmuştur. Pire'den Selanik'te bulunan arkadaşı Kurmay yüzbaşı Tevfik Bey'e "*Parti bateau Grec*"⁶⁴ yazan bir telgraf çekmiş. Kendisini karşılayan Tevfik Bey'le birlikte gümrük rıhtımına indiği zaman gümrük, polis ve askeri güvenlik memurlarının sorgusuyla karşılaşmıştır. Selanik'e ulaşan Mustafa Kemal 4 aylık sağlık raporu olarak süre kazanmıştır.

Burada siyasi görüşmeler yapmış cemiyeti teşkilatlandırmak için de bir toplantı yapmıştır bu toplantıda yaptığı konuşma şöyledir:

⁶¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C: 3, s. 43.

⁶² Y. Hikmet Bayur; Türk İnkılap Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1983, s. 196.

⁶³ Cebesoy; Sınıf Arkadaşım Atatürk, s. 92.

⁶⁴ Yunan gemisiyle yola çıkıldı.

*Arkadaşlar! Bu gece burada sizleri toplamaktan maksadım şudur: Memleketin yaşadığı vahim anları size söylemeye lüzum görmüyorum. Bunu cümmeniz biliyorsunuz. Bu bedbaht memlekete karşı önemli vazifelerimiz vardır. onu kurtarmak biricik hedefimizdir. Bugün Makedonya'yı ve bütün Rumeli kıtasını vatan camiasından ayırmak istiyorlar. Memlekete yabancı nüfuz ve hakimiyeti kısmen ve fülen girmişti. Padişah zevk ve saltanatına düşkün, her aşağılığı yapacak iğrenç bir şahsiyettir. Millet zulüm ve istibdat altında mahvoluyor. Hürriyet olmayan bir memlekette ölüm ve yok oluş vardır. her ilerlemenin ve kurtuluşun anası hürriyettir. Tarih bugün biz evlatlarına büyük vazifeler yüklüyor. Ben Suriye'de bir cemiyet kurdum. İstibdat ile mücadeleye başladık. Buraya da bu cemiyetin esasını kurmaya geldim. Şimdilik gizli çalışmak ve teşkilatın organlarını oluşturmak zaruridir. Sizden fedakarlık bekliyorum. Kahredici bir istibdada karşı ancak ihtilal ile cevap vermek ve köhneleşmiş çürük idareyi yıkmak milleti hakim kılmak kısacası vatani kurtarmak için sizi vazifeye davet ediyorum!*⁶⁵

Selanik'te de “Vatan ve Hürriyet Cemiyeti” nin şubelerini kurmuştur. Bu sırada İstanbul, elde ettiği bazı bilgilere dayanarak onu bir yandan Yafta'da ararken bir yandan da Selanik'te tutuklanması için emir vermiş. Mustafa Kemal bunun üzerine Yafta'ya dönmüştür. Yafta komutanına Mısır hududunda ve Bi'ri-sebi'deki kıtalarda inceleme yapmakla görevlendirildiğini söylemiştir. Gerçekten o sıralarda Akabe sorunu çıkmış bulunuyordu. Hicaz demir yolunun Akabe'deki ⁶⁶ Osmanlı kalesine yönlendirilmesini önlemek isteyen Osmanlı birlikleri arasında gerginlik çıkmıştır. Demiryolu inşaatı durdurulunca İngilizlerin Mısır'ın güvenliği konusundaki endişeleri yatıştır. Osmanlıların elindeki Filistin ile Mısır'a ait Sinop bölgesinin sınırı çizilip, Akabe Osmanlılara bırakıldı. 1906'da çizilen sınır bugün İsrail ile Mısır arasındaki sınırı oluşturmaktadır.⁶⁷

M. Kemal Yafta'da durmadan söz konusu görev için hudut komutanı bulunan arkadaşı Müfit'in mıntikasına gitmiştir.⁶⁸

Mustafa Kemal'in nerede olduğu konusundaki soruşturma Şam'daki V. ordu karargahına ulaşınca Mareşal Hakkı Paşanın oğlu Haydar derhal Beyrut'taki Ali Fuat'a

⁶⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 3, Ankara 1954, s. 1-2.

⁶⁶ Günümüzde İsrail ile Suudi Arabistan arasına sıkışmış olan Ürdün'ün tek limanıdır.

⁶⁷ Mango; a.g.e., s. 65.

⁶⁸ Uluğ İğdemir; Atatürk'ün Yaşamı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara. 1980, s. 12.

haber vermiştir. Bunun üzerine Ali Fuat, Yafta'daki Nişancı Taburunun komutanı Binbaşı Ahmet'le temas kurarak Mustafa Kemal'in Bir'i şebideki merkeze bağlı birliklerle Mısır sınırında olduğunu rapor ettirmiş.

Ali Fuat bu dönemi anılarında şöyle anlatır.

Mustafa Kemal'den bir iki ay haber alamadım. Nihayet iş küllendi. O da meydana çıktı. Müfrit ile beraber Beyrut'a geldiler. Birkaç gün bizde misafır kaldılar. Akdeniz'in en şirin limanlarından biri olarak Beyrut'un tadını işte o zaman çıkardık. 15 Temmuz 1906 da arkadaşlarla birlikte çektiğimiz, Atatürk albümlerinde yer alan meşhur fotoğraf o günlerin bir hatırasıdır. Odamın bir köşesinde asılı duran o resme baktığımda, genç subaylığımızda geçirdiğimiz acı ve tatlı günler hayalimde canlanır.⁶⁹

Bir süre sonra topçu Stajı yapmak üzere Şam'a gönderilen Mustafa Kemal, staj sonunda Kolağası⁷⁰ olmuştur. Şam'daki Ordu Kurmay Heyetine atanmıştır (20 Haziran 1907) Aynı yılın eylül ayında Makedonya'daki III. Orduya atandı. Bir süre sonra Meşrutiyet ilan edilmiş (23 Temmuz 1908)⁷¹ Daha önce kendi kurduğu gizli cemiyet şubesinin Selanik'te İttihat ve Terakki" cemiyeti içinde yer aldığını görünce o da bir faaliyete katılmıştır.

23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olan Trablusgarp'ta hürriyete karşı gelmek isteyenlerin durumunu incelemek için bölgeye gönderilmiş dönüşte Bingazi ve Girit'e uğramıştır. 31 Mart Vakasının bastırılmasına katılmış İtalyan'ların Trablusgarb'ı işgaliyle Mısır yolunda bölgeye gitmiştir. 1912 yılında Balkan Harbinin çıkmasıyla Avrupa yolu ile Romanya üzerinde İstanbul'a dönmüş Balkan Savaşlarına katılmıştır. 27 Ekim 1913 2 Şubat 1915 tarihleri arasında Sofya merkez olmak üzere Bükreş, Belgrat ve Çetine ateşemiliterliğinde bulunmuştur.⁷²

⁶⁹ Cebesoy; a.g.e., s. 98.

⁷⁰ Kıdemli yüzbaşı

⁷¹ İğdemir; a.g.e., s. 12.

⁷² A. Afetinan; M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım, s. 8.

3.2. I. DÜNYA SAVAŞINDA SIRASINDA MUSTAFA KEMAL'İN ORTA DOĞU'DAKİ FAALİYETLERİ

Birinci Dünya savaşı ve beraberinde ortaya çıkan olaylar ve gelişmeler dört asırlık bir Osmanlı hakimiyetinden sonra Araplarla Türkler arasındaki ilişkilerin ve Orta Doğunun geleceğinin belirlenmesinde önemli ve kesin bir dönüm noktası olmuştur.⁷³ Savaştan önce İngilizler Arabistan'ı ayaklandırma yoluyla geniş bir proje ile yani bir iç ayaklandırma yoluyla Osmanlı Devleti'nin buradaki topraklarını almayı planlamışlardır.

Bu planı yürürlüğe koymak için Kahire'deki İngilizler uzun zamandan beri Mekke Şerifi Hüseyin ile pazarlık yapmaktadır. 1916 Ekiminde isyan bayrağını çekip kendini Arapların Kralı (Melik) ilan etmiştir.⁷⁴ Arapların Osmanlı idaresine karşı ayaklanmasını organize eden İngilizler Yemen, Hicaz ve Necef'te kendi politikaları için yeni köprübaşı bulma yolları aramışlardır. Arabistan'ın taçsız kralı “Unknown King of Arabia” diye anılan ünlü Albay Lawrance Şerif Hüseyin'i altınla, makamla, Hicaz'a belki de bütün Arap topraklarına hükümdar olmak vaadiyle kandırmaktadır.⁷⁵

Çanakkale'de büyük başarılar gösteren General Mustafa Kemal, bu dönemde doğu cephesinde kolordu kumandanı olarak savunma savaşları yapmış Bitlis ve Muş'u düşman işgalinden kurtarmıştır. Başkomutanlık vekilliğinden “*Hicaz Kuvve-i Seferiyesi*” adı altında kurulacak yeni bir ordunun başına gelme emri almıştır. Bu maksatla Şam' gitmiş Hicaz'ın ve Suriye'nin durumunu inceledikten sonra Şam'da bulunan Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya durumun çok nazik ve tehlikeli olduğunu, Hicaz'ı boşaltarak Suriye Cephesinin kuvvetlendirilmesini önermiştir. Başkomutan vekili Hicaz'ın boşaltılması önerisini kabul etmemekle birlikte Hicaz Kuvve-i Seferiyesi adı altında bir ordunun kurulmasından vazgeçilmiş ve tekrar doğu cephesine dönmüştür. Bu sırada 1917 Rus devrimi olmuş çarlık devri kapanarak yerine komünist rejim gelmiştir.

⁷³ Muhammed Nureddin; “Arap-Türk İlişkilerinin Bugünü ve Geleceği”, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı: 1, Elazığ, 2005, s. 176.

⁷⁴ Nureddin'in adı geçen makalesinde Osmanlı yönetimindeki diğer milliyetçilik akımlarının tersine sadece Arapların Osmanlı'ya bağlı kaldıkları, bütün konferanslarda Osmanlı Devletinin bütünlüğünden yana oldukları, isteklerinin ıslahattan ileri gitmediği, Osmanlı Devletinin; Arap memleketlerinin baskı altında olmayacağı ve devletin, Suriyelilerin istedikleri adem-i merkeziyet idaresini kendilerine verme sözünü tutmak suretiyle onlara iyilik yapmakta bir sakıncanın olmadığını” kabul etmesi durumunda Arapların, Hüseyin Şerif liderliğinde İstanbul yanlısı olarak İngilizlere ve Fransızlara karşı cihat yapmaya hazır olduklarını fakat Sadrazam Sait Halim Paşa'nın “Beyan ettiğiniz gerek Arapların özerkliği gerekse harp gibi konularda sizin söz söylemek sizin haklarınızdan değildir.” Diyerek Paşanın Arapların bütün beklentilerinin önüne set çekip Araplara isyandan başka çare bırakmadığını iddia etmektedir.

⁷⁵ E.E. Adamof; Çarlık Belgelerinde Anadolu'nun Paylaşılması, kaynak Yayınları, İstanbul, 2001, s. 104.

Bundan dolayı Doğu Cephesi Türkler için bir tehlike oluşturmamaktadır. Mustafa Kemal'in II. Ordu komutanlığı bu devreye rastlamaktadır.⁷⁶

3.2.1. Mustafa Kemal'in VII. Ordu Komutanlığı ve Falkenhayn'la Çatışması

Irak Cephesinde İngilizlerle savaşılmaktadır. İngilizler 11 Mart 1917'de Bağdat'ı almışlar ve IV. Ordu Sina Gölünün kuzeyine çekilmiştir. Kaybedilen Bağdat'ın geri alınması düşüncesi, Alman genel karargahının da kışkırtılmasıyla, Türk Başkomutanlığını Bağdat üzerine bir taarruz planlamaya sevk etmiştir. Filistin ve Bağdat üzerine yapılacak büyük çapta seferler için karargahı Almanya'dan gelen "*Yıldırım Ordular Grubu*" adında bir ordu kurulmuştur. Bu ordular Grubu emrinde Sina cephesi kuvvetleri, VI. Ordu ve Avrupa Doğu cephesinden getirilecek kuvvetlerden kurulacak olan VII. Ordu bulunacak ve bir de Asya kolu adıyla bir Tugaylık Alman kuvveti katılacaktır. 1911-1912 yıllarında Bingazi'de Araplarla çok iyi iletişim kurmuş olan Mustafa Kemal'in Hicazın denetimini sağlayacak tek adam olduğuna karar verilmiş ve VII. Ordu Komutanlığına atanması kararlaştırılmıştır.⁷⁷ Yıldırım Orduları Grubunun başına Alman Genelkurmay Başkanlığı yapan ama pek parlak bir komutan sayılmayan Falkenhayn Mareşal rütbesiyle getirildi. 7 Mayıs 1917'de İstanbul'a gelerek grubun komutasını ele aldı. Bu ordu grubunda Irak'ta bulunan Halil Paşa komutasındaki VI Ordu, Mustafa Kemal'in Komutanlığına atadığı VII. Ordu ve Filistin cephesinde bulunan Alman Generali Von Kress'in komutasındaki VII. Ordu dan oluşuyordu. Mareşal Falkenhayn büyük yetkiler almış Toroslar'dan başlayarak bütün Suriye, Filistin ve Arabistan'ın tek sorumlusu olmuştu. Türkleri küçük gören ve Araplarla kendi adamları aracılığıyla ilişkiler kurmaya çalışan Falkenhayn'ın elinde 5 milyon altın İngiliz lirası bulunmaktadır. Bu para kendisine Osmanlı hükümetine borç yazılmak suretiyle verilmişti.⁷⁸

Mustafa Kemal VII. Ordu Komutanlığına atandığı tarihte Sina ve Filistin cephesini böyle umutsuz dağınık ve yitik durumdaydı.⁷⁹ Mustafa Kemal bölgeye gelince buradaki

⁷⁶ İğdemir, a.g.e.; s. 88.

⁷⁷ Harp Akademileri Komutanlığı; Atatürk'ün Jeopolitik ve Stratejik görüşleri Harp akademileri Basımevi, İstanbul, 1981, s. 100.

⁷⁸ İğdemir, a.g.e.; s. 90.

⁷⁹ Borak, a.g.e.; s. 135.

izlenimleri sonucu bu tertiplerle başarılı olamayacağı ve memleketin umumi zaafını, mülki idârenin artık güvenilmeyecek bir hale geldiğini, iktisadi hayatın felce uğradığını belirten ve bunlara çare olarak tavsiyelerde bulunan bir raporu hükümete vermiştir. Bu fikirlerin kabul edilmemesine rağmen bu raporu ek olarak yeni tekliflerde bulunmuştur.⁸⁰

24 Haziran 1917’de Halep’te Başkomutan Vekili Enver Paşa’nın başkanlığında ordu komutanlarının katılması ile bir toplantı yapılmış Toplantının amacı Bağdat’ın İngilizlerden alınması için alınacak önlemlerdi. Bu toplantıya II. Ordu Komutanı M. Kemal Paşa, Kafkas Orduları komutanı Ahmet İzzet Paşa IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa, VI Ordu Komutanı Halil Paşa katılmıştır. Toplantıda Enver Paşanın diremesine karşın Bağdat Seferinden vazgeçmiştir.⁸¹

Mustafa Kemal Paşa’nın ordu karargahı Halep’in Aziziye mevkiindedir. yine aynı mahallede Halep’in en tanınmış belli başlı ailelerinden banker Jozef Esved (Humsi ailesi)in evinde şahsına tahsis olunan dairede kalıyordu. Falkenhayn’ın ordusu da Halep’te merkeze yakın bir yerde kalmaktadır. İlk zamanlarda ordu ile grup arasında geçen olaylar normal seyirdeyse de bir iki ay sonra grup kumandanının giriştiği hoş olmayan davranışlar yüzünden bozulmaya başlamıştı. Falkenhayn Alman siyaset ve menfaatlerini her şeyin üstünde tutuyor, grup karargahı Teşkilatında mevcut bazı Alman Subayların ordu emrinde bulunan aşiret reisleri göndermek suretiyle Araplarla doğrudan temas kuruyordu. Bu durum Mustafa Kemal’in hoşuna gitmemektedir.⁸²

Yıldırım orduları grubunun kurulması üzerine bazı önemli stratejik ve yönetim sorunları baş göstermiştir. Bu sorunlar grubun kullanma yeri Suriye mi yoksa Irak mı olması Yıldırım Ordular Grubun komutanı ile bölgedeki Türk kuvvetleri komutanları arasında emir komuta münasebetleri ve menzil bölgesinin hangi makama bağlanacağıdır. Mustafa Kemal bu konulardaki görüşlerini 3 Ekim 1917’de Başkomutanlığa, bir örneği de Talat Paşa’ya, sunulmak üzere raporla arz etmiştir.

Atatürk bu rapordan sonra 24 Eylül 1917 de ikinci bir rapor daha göndermiştir. Bu rapor da Alman Komutanlarının gerçek hedefiyle Sina Harekatı üzerindeki düşüncelerini

⁸⁰A. Afetinan; Atatürk’ten Yazdıkları, s. 10.; Bkz. Ek-1, Ek-2.

⁸¹Şükrü Tezer; Atatürk’ün Hatıra Defteri, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1989, s. 120.

⁸²Tezer, a.g.e.; s. 135.

anlatmaktadır.⁸³ Bu raporlar Enver Paşa'ya verildi, Raporların örnekleri sadrazam Talat Paşa ile IV. Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa'ya gönderildi.⁸⁴

100 kilometrelik Sina Cephesine iki ordu karargahı gerçekten fazladır. Çünkü bu cephe bir ordu karargahının yönetmeyeceği kadar geniş ve engebeli değildir. Her türlü manevranın tek bir ordu tarafından yapılması daha kolaydır. Tek elden sevk ve idare her türlü anlaşmazlığı ortadan kaldıracı bir çözümdür. Nitekim bu düşünce hem 1917'de hem de 1918'de doğrulanacaktır. Mustafa Kemal Ordular Grubu çerçevesindeki düşüncesiyle de haklıdır. Geniş bir çölle ayrılmış olan Suriye ve Irak cephelerinin bir elden yönetilmesi olanağı yoktur. İki cephedeki kuvvetler arasında ne iş birliği ne de bir birleşim manevra yapılamayacaktır.

Bu raporla artık anayurda çekilerek mevcut gücü de yıpratmayarak, Türk asıllı halka dayanarak, ilerde bununla büyük ve önemli işler yapmak düşüncesinde olduğunu yöneticilere söylemek istemişse de bu öneriler dikkate alınmamıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal görevinden istifa etmiştir.⁸⁵

Mustafa Kemal ve Falkenhayn birbirlerinden birkaç yüz metre mesafede olmalarına rağmen mektuplaşarak iletişim kuruyorlar ve yüz yüze konuşmamayı tercih ediyorlardı. İki komutan arasındaki anlaşmazlığın ana nedeni Mustafa kemalin milli gururunun zedelenmesidir. Türklüğe en temiz duygularla bağlı olan Mustafa Kemal, kumanda ettiği ordu kıtalarının gereksiz şekilde bir Alman komutanının emri altına alınmasına tahammül edememiş, milli duyguları zedelenmiştir.⁸⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın istifasını hükümet adına kabul eden Cemal Paşa, aynı saatte ve M. Kemal henüz yanlarından ayrılmadan Başkumandanlık vekaletine çekilmek üzere bir telgraf hazırlanmıştır.

Telgrafta Halef'e gelerek Yıldırım orduları grubu kumandanı Mareşal Von Falkenhayn ve VII. Yıldırım ordusu kumandanı Mustafa Kemal Paşa ile ayrı ayrı görüştüğünü. Bu görüşmeleri tarafsız bir hakem gözüyle yaptıklarını ve aradaki ihtilafı durumun düzeltilmesine imkan bulunmadığını, anlaşmazlık yaratan sebepler konusunda Mustafa

⁸³ Harp Akademileri Komutanlığı, a.g.e., s. 104.

⁸⁴ Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 2, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 120-125.

⁸⁵ Harp Akademisi Komutanlığı, a.g.e., s. 104.

⁸⁶ Mektuplar için bkz: Sadi Borak; Atatürk'ün Özel Mektupları, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998, s. 79-104

Kemal Paşa'nın tamamen haklı bulunduğu fakat ordu ile grup arasındaki anlaşmazlık konularını ortadan kaldırmak için acil ve en kestirme yolun, Mustafa Kemal'in ordu kumandanlığından ayrılmasından ibaret olup, kabinenin verdiği yetkiye dayanarak Paşa'nın istifasını kabul etmek zorunda olduğunu belirtmiştir.⁸⁷

İstifası ile ilgili Mustafa Kemal şöyle diyor:

*Yedinci Yıldırım ordusunun da dahil olduğu grup kumandanı general Falkenhayn'ın, askerlik ve siyaseti dahiliyemiz noktai nazarından takip ettiği usul ve hareketin aramızda mühim bir münakaşaya sebep oldu. Bu münakaşa büyük makamlara aksetti. Çok ehemmiyet verdiğim mütalaalara iltifat edilmediğini görünce sükut etmedim.*⁸⁸

*Beni istifamdan caydırmak için, General Falkenhayn özel bir mektupla ayrıca, Başkomutanlık vekaleti ve durumla ilgili 4. ordu komutanı dostça aracılıkta bulundular. Bu hal gerçeğin bu kişiler tarafından hala anlaşılmadığını ve saklandığını gösterdiğinden beni, üzüntülerimi daha sert belirtmek zorunda bıraktı. Sonunda istifamı kabul ettiler. Fakat istifamın gerçek anlamını saklamak için beni, merkezi Diyarbakır'da bulunan eski orduma yani II. Ordu Komutanlığına atadılar. Kabul etmedim. Kuvvetli şekilde anlatmak istediğim acıklı durumun basit işlerden gösteren bir davranışla, bir ay kadar izinli olduğumu bildirdiler.*⁸⁹

Mustafa Kemal Halep'ten İstanbul'a gideceği gece Falkenhayn karargahından biri Alman diğeri Türk iki subay M. Kemal'e bir sandık altın getirirler. Belli ki bu altınları Falkenhayn, M. Kemal'i kendine bağlamak için rüşvet olarak göndermiştir. Mustafa Kemal olayı anlamıştır. Altınların alındığına dair bir senet ve imza vererek altınları, levazım başkanına gönderir.⁹⁰ Alman Komutanın gönderdiği parayı kabul etmemiştir fakat İstanbul'a gidecek kadar bile parası yoktur. Mustafa Kemal 1917 Ekiminde yetiştirdiği birkaç atı satarak yol parasını çıkarır.⁹¹

İstifa Mustafa Kemal'i çok üzmüştür. Bütün cephelerde vatanın savunması için savaş devam ederken onun geçici de olsa bir köşeye çekilerek memleket hizmetinden mahrum

⁸⁷ Tezer, a.g.e.; s. 158.

⁸⁸ Falih Rıfkı Atay; Atatürk'ün Bana Anlattığı, Sel Yayıncılık, İstanbul, 1995. s.

⁸⁹ Kasım Naci; Türk'ün Altın Kitabı, İstanbul Maarif Matbaası İstanbul, 1961, s. 45.

⁹⁰ Bayur, a.g.e.; s. 396.

⁹¹ Atay; Atatürk'ün Bana anlattıkları, s. 31.

ve seyirci durumunda kalması Mustafa Kemal gibi bir kumandan için acı ve tahammülü güç bir şeydi.⁹²

3.2.2. Mustafa Kemal'in VII. Ordu Komutanlığına Tekrar Atanması ve Faaliyetleri

Mustafa Kemal ikinci defa 1918 yılında VII. Ordu Komutanlığına gelmiştir. Bölgeye geldiğinde Irak ve Suriye cephelerinde bazı değişikliklerin olduğunu görmüştür. Irak cephesinde İngiliz ordusu, Türk VI. ordusu karşısında Fırat üzerinde Romadiye'ye Dicle üzerinde Tikret'e ve İran'daki Rus Kolordusu da Hanikin'e dek ilerlemişlerdir. Suriye cephesinde Yıldırım Ordular Grubu İngiliz kuvvetleri karşısında Yafa kuzeyi, Amman güneybatısı hattına kadar gerilemiş; Kudüs İngilizlerin eline geçmiş Falkenhayn gitmiş yerine Yıldırım Orduları Grubuna Liman Von Sanders komuta etmektedir. Mustafa Kemal'in VII. Ordusu, IV ve VIII. ordu arasında cephede bulunmaktadır.⁹³ Bölgeye geldiğinde Mustafa Kemal düşüncelerini arkadaşı Doktor Rasim Ferit (Toloy)'e iki mektup yazarak bildirmiştir.

Kardeşim Doktor

27 Ağustos 1918

Dün akşamüzeri Halep'e vardım ve geceyi burada geçirdim. Bugün de burada kaldıktan sonra Güney'e hareket edeceğim, seyahat ve burada karşılaşma pek parlak olmuştur. Her an sizi hatırladım ve tabi ki hatırımdan çıkmanızın ihtimali yoktur. Gözlerinizden öperim.

Bütün tanıdıklarına selam ve saygılar.

Kardeşim Rasim Ferit,

11 Ağustos 1918, Nablus

Nablus'a geldim. Suriye'yi baştan başa bir daha etüt ettim, muharebe hatlarını baştan başa gezdim. Kumandan, subay, erlerimizi gördüm. Gözlemlerimin sonuçları şöyle özetlenebilir: Suriye genellikle acınacak bir duruma gelmiştir. Vali yok, kumandan yok, İngiliz propagandası çok. İngiliz gizli teşkilatı her tarafta faaliyet halinde, halk

⁹² Tezer, a.g.e., s. 159.

⁹³ Bayur, a.g.e.; s. 431.

hükümetten nefret ediyor, bir an evvel İngilizlerin gelmesini bekliyor. Düşman birlikler ve vasıtalar bakımından kuvvetli, biz onun karşısında pamuk ipliği.

İngilizler şimdilik muharebeden çok propagandayla bizi kazanacaklarını zannediyorlar, her gün tayareleri ile bombadan çok bildiriler atıyorlar ve daima Enver ve ortaklarından bahsediyorlar. Bu mektubu getiren Kurmay Yarbey Arif'ten⁹⁴ bilgileri isteyip okuyunuz. Ruşen Eşref Bey'e ve eşi hanıma mahsus selam ve ihtiram benim burada ıstırabım çoğaldı. Yaverliğin saçma olduğu zannederi-Hayretle gözlerinizden öperim kardeşim.

Mustafa Kemal⁹⁵

Mustafa Kemal bölgeye tekrar geldiğinde, artık her şeyin bittiğini, yakın felakete engel olmak için esaslı tedbirler almanın güç olduğunu düşmüştür. Birliklerin morali bozuktur. Geçen yıla göre düşman kuvvetlerinin sayısı % 50 artmıştır. Osmanlı ordusunun % 25'i azalmıştır.⁹⁶

19 Eylül'de İngilizler VIII. Ordu üzerine taarruzda bulunup bu orduyu kısa sürede imha etmişlerdir. Şeria nehrinin doğusuna doğru ilerlemeleriyle Mustafa Kemal VII. Orduyu 28 Eylül akşam Şam-Royak hattına çekmiştir. Fakat cepheden düşman tazyiki devam ederken Arapların Şam'ı baltalamaları sonucu VII. ordu Şam'da tutunamayarak geri çekilmiş İngilizler 1 Ekimde Şam'a girmişlerdir. Şam'ın düşmesiyle Filistin faciası noktalanmış, Yıldırım Ordular Grubunun da sonu belli olmuştu. IV. ve VII. Orduların kalıntıları Şam önünde eridiğinden ordu çok güçsüz durumdadır.⁹⁷

Stratejik bakımdan Şam'ın kuzeyinde de bir savunmanın imkansızlığı karşısında Mustafa Kemal Paşa bütün birliklerin Halep'in güneyine çekilmesini emretmiştir.⁹⁸

Mustafa Kemal, Sanders'e gelişmeleri anlatmak için Hams'a gider onları kendisi şöyle anlatmaktadır: “*Gece idi çok samimi bir lisanla Liman ve Sanders'e bu vaziyet*

⁹⁴ İzmir suikastıyla ilgili olarak idama mahkum edilen karargahında ayrı bulundurmasın-dan dolayı Ayıcı Arif denilen kişi

⁹⁵ Bayur, Hikmet; “Mustafa Kemal'in üç Mektubu”, Belleten, Cilt 24, Sayı . 93, 1960, s. 133-134; Sadi Barak, Atatürk'ün Özel Mektupları, İstanbul, 1998, s. 107; Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları, Cilt 2 s.207-208.

⁹⁶ Celal Eriken ; Komutan Atatürk, İşbankası Kültür Yayınları, Ankara, 1972, s. 236.

⁹⁷ Cihat Akçakayalıoğlu; Atatürk, Komutan, İnkılapçı ve Devlet Adamı yönleriyle, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998, s. 113.

⁹⁸ Harp Akademileri Komutanlığı, s. 106.

karşısında verilmesi lazım gelen kararın bundan ibaret olduğunu izah ettim. Liman Von Sanders çok ali cenabane bir tarzda “Karar budur” dedi. “Fakat ben nihayet bir ecnebiyim. Bu kararı veremem, ancak memleketin sahipleri verebilirler”.

Sanders’in çekilmek kararını ben yabancı olduğum için verememe sözü çok dikkate değer. Savaş bir sipere yapışp oradan atıncaya kadar yerinde kalmak demek olmayıp esas bakımda manevra demek, bu ise hem ileri hem de geri gitmeyi gerektirdiğine göre “bir yabancı komutanlık veya cephe komutanlığı edemez” anlamına gelir ki bu da öteden beri Mustafa Kemal’in düşüncesidir.⁹⁹

50.000 kişilik zayıat verilmiş, 560 km’lik bir çekilme yapılmıştır. Yıldırım Ordular Grubunun kuvveti 30 piyade taburu, 12 makineli tüfek, 14 top kalmıştır. Halbuki bir ay önce 160 tabur ve 7 süvari alayı vardır. İkmal yok moral bozuktur. Araplar orduyu geriden vurmaktadır. Cepheden üstün düşman tazyiki vardır. Geriden savunma veya geri çekilmeyi takviye edecek birlik gelmektedir. Geri çekilme sırasında IV. Ordu da ortadan kalkmış geriye sadece VII. Ordu kalmıştır.¹⁰⁰

İsmet Paşa durumu şu sözlerle anlatmaktadır:

Dünya savaşının son senesinde muharebe cephelerinin bakım sıkıntısı o zaman için felaketlerin sebebi olduğu gibi bu sebebin fena tesirli hatırası İstiklal Harbinin ilk zamanlarından da çok zarar vermiştir. 1918 yılında 300 bin kadar asker firarisinden bahsedilmiştir. Son altı ay zarfında, III. Orduya, 15 tümeni ikmal etmek için belki 10.000 kişi gelmemiştir.¹⁰¹

Çekilen birlikler XX. kolordu Halep ve güneyine, III. Kolordu Müslimiye ve Katmaya varmışlardır. Halep içinde Arap kuvvetlerinin türeyişi ve bunlarla birlikte çölden gelenlerin birleşerek Halep’e saldırımları üzerine Mustafa Kemal Paşa Halep’i sokak muharebesi yaparak terk etmiştir¹⁰². Orduyu Halep’in kuzeyinde El Hüsniye-Helan

⁹⁹ Bayur, a.g.e.; s. 462.

¹⁰⁰ Erikan, a.g.e.; s. 242.

¹⁰¹ İsmet İnönü; Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, 127.

¹⁰² Salahı Sonyel, “İngiliz Belgelerine Göre Mustafa Kemal-Lawrance görüşmesi, Belleten, C: XX, No: 205, 1960, s. 1696. makalesine göre İngiliz ordusuna mensup Tuğgeneral Moberley, 1926 yılı Nisanında History of The Mesopotamian Campaign adlı bir yapıt kaleme alırken İngiltere dış işleri bakanlığına baş vurarak bu konuda bilgi istiyor bakanlı yetkililerinden W. G. Childo, M. Kemal ile ilgili bir tutanak yazıyor. Bu tutanağa göre Arabistan’daki casusluğuyla tanınan Albay T. E. Lawrance’la bu konuda görüşüyor. İngiliz Albay, Mustafa Kemal’le “tuhaf bir rastlantı” sonucu 1918 yılı Eylülünde birkaç görüşme yaptığını konuştukları konular arasında Türk savaş amaçlarının da bulunduğunu söylüyor. Sözü edilen tarihlerde Mustafa Kemal Halep’tedir.

hattına çekmiştir. 26 Ekim 1918'de Katma dolaylarında yeniden saldıran İngilizleri püskürtür. Böylelikle ordu İskenderun, Beylan, Dir, Cemel, Telülrifat çizgisi üzerinde durur. 28 Ekim'de Antakya da bu hattın içinde yer almıştır.¹⁰³

27 Ekim 1918 tarihinde Almanya şartsız olarak barış istemiştir. Bunun üzerine 31 Ekim'de Adana'da Liman Von Sonders Yıldırım Ordular Grubunu Mustafa Kemal Paşa'ya teslim etmiştir. Yapılan bu toplantıda Alman general “*Yenildik bizim her şeyimiz bitti artık.*” sözüne Mustafa Kemal “*Savaş müttefikimiz için bitmiş olabilir. Bizi ilgilendiren savaş, kendi istikbalimizin savaşı ancak şimdi başlıyor.*” demiştir.¹⁰⁴

*Kumandasının üzerine aldığım kuvvetler şunlardı: I. Ordu, VII. Ordu, Hicaz kuvvetleri ve Maan'da bazı birlikler... Şu tedbirleri düşünüyorum: Doğrudan doğruya elim altında bulunan kuvvetleri geçirdikleri felaketlere rağmen gere gerçek kuvvetler haline getirmek, düzeltmek ayıklamak, güçlendirmek! Hicaz ve Maan'da bulunanları hiç hesaba katmıyordum. Onların esir düşmeye mahkum olduklarını daha iki yıl önce Enver ve Cemal Paşalara söylemiştim. Musul yakınlarındaki VI. Orduyu faydalanılabilir bir halde görmek isterdim. Bu maksatla ordunun kumandanı ile doğrudan haberleşmeye giriştim. İstanbul ve Çanakkale çevresindeki kuvvetlere ümit bağlanıyordum. Doğu'da Azerbaycan ve İran'da bulunan ordularla hiçbir temas ve ilişkim yoktu Aden kapısını zorlayan Sait Paşa Tümeninin varlığını hatıra bile getirmiyordu. Fakat her şeyden önce elimin altında bulunan iki orduyu istediğim gibi için lazımdı. Bu yolda ise koyuldum. Bana yardım eden ordu, kolordu komutanları ve kurmayları her ihtimale karşı benimle olmaya söz vermiş şahsiyetler idi böyle olmayanları birer bahaneyle uzaklaştırdım.*¹⁰⁵

Fakat 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Ateşkesin imzalanmasından sonra 3 Kasım'da iki torpido ile İskenderun limanına bir Fransız üst subayı ve bir İngiliz binbaşı gelmiştir. İskenderun Limanındaki mayınların taranması ve bundan sonra karaya asker çıkarılacağı bildirilmişlerdir. Mustafa Kemal asker çıkarılmasını kabul etmeyerek Başkomutanlığa da durumu yazmıştır. Bu sırada ziyaret etmekte olduğu Amerikan Okulu kitaplığındaki bir coğrafya atlasında inceleme yaparken, yanındakilere Ateşteste yer alan Suriye, Kilikya, Irak sınırları terimleriyle

¹⁰³ Enver Ziya Karal ;Atatürk, MEB Basımevi, İstanbul 1970, s. 38.

¹⁰⁴ Lord Kinross; Atatürk, Sander Kitabevi, İstanbul, 1966, s. 211.

¹⁰⁵ Atay,; Çankaya, s. 145.

belirtmek, istedikleri bölgelerin nereler olduğunu ve neyi amaçladıklarını anlatırken taraflarca belli sınırlar dururken tarihi adların antlaşmaya konulmasının nedeni için “*İngilizlerin, delegelerimizin coğrafya bilgisinin kutluğundan yararlandıkları besbellidir*” demiştir. Bu kanının etkisiyle VI. ve VII. orduların tesliminin isteneceğini düşünerek orduların büyük kısmını tarihi sınırların kuzeyine almaya karar vermiştir.¹⁰⁶

Fakat İzzet Paşa'nın kendisine istifasını haber vermesiyle 13 Kasım 1918 günü İstanbul'a gelmiştir. Kendisini karşılayan arkadaşı Dr. Rasim Ferit Bey ile birlikte Haydarpaşa'dan Kartal istimbotu ile karşıya geçerken İstanbul'a gelmekte olan düşman gemilerini görür. Çok üzülür, “*Hata ettim İstanbul'a gelmemeliydim. Ne yapıp yapıp Anadolu'ya gitmenin çaresine bakmalıyım*” der.¹⁰⁷

İngiltere I. Dünya savaşında özellikle Mekke Şerifi Hüseyin'le gizli anlaşmalar yaparak Arap İmparatorluğu ya da bir Arap Devletleri Federasyonu kurmaya vaat etmek suretiyle Arapların bağımsızlık duygularını kışkırtmıştı. Bir yandan bu yapılırken, öte yandan da 1916 yılında Rusya ve Fransa yaptıkları anlaşmayla Arap ülkelerini paylaşmışlardı. Fakat Rusya'da Çarlığın yıkılmasından sonra Bolşeviklerin Çarlığın gizli anlaşmalarını açıklamaları Orta Doğu'da İngiliz-Fransız tasarıları bakımından soğuk bir düş olmuştur. Bunun ardından Wilson Prensipleri kabul edilmiş ve başkan Wilson gizli anlaşmaları tanımayacağını açıkladı. Bu olaylar karşısında İngiltere ve Fransa 7 Kasım 1918 yılında Ortadoğu hakkında ortak bir deklarasyon yayınlanmışlar. “*Uzun zamandan beri Türklerin zulmü altında yaşayan halkların kurtuluşu için*” savaştıklarını belirten iki devlet Orta Doğu memleketlerinde halkların kendi serbest seçimlerine dayanan milli hükümet ve irade kuracaklarını bildirdiler.¹⁰⁸

Oldukça müphem ifadelerin yer aldığı bu deklarasyon Arap halkları üzerinde uyandırdığı izlenim şuydu ki, İngiltere ve Fransa Arapların bağımsızlığını kabul etmektedirler. Fakat bu iki sömürgeci devlet Arap haklarını aldatmışlardı. Hicaz Kralı Hüseyin oğlu Faysal'ı büyük ümitlerle Paris barış konferansına göndermiş ve Faysal'ın da konferansta Arap bağımsızlığını hareketle savunmasına rağmen İngiltere ve Fransa, Hüseyin'in Suriye üzerindeki Monarşisini tanımakla beraber Arap ülkelerinde manda rejimi kurmaya karar vermişlerdir. 1920 Nisanında taşlanan San Remo Konferansında

¹⁰⁶ Akçakayalıoğlu, a.g.e.; s. 115.

¹⁰⁷ İğdemir, a.g.e.; s. 148., Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün Anıları, s. 81

¹⁰⁸ Armaoğlu; 20. Yüzyıl Siyasi Tarih, s. 197.

da İngiltere ve Fransa Amerikan'ın bu konferansa katılmasından yararlanarak Orta Doğu'daki manda rejimlerini aralarında paylaşmışlardır. Suriye ve Lübnan Fransız, Faysal'a neredeyse bağışlanan Irak, Faysal'ın kardeşi Abdullah'ın krallığında yeni bir Ürdün, Filistin ve Mısır İngiliz mandalarına verilmiştir. Arap halkları için bağımsızlık artık aşılması gereken çok uzun bir yol olmuştur.¹⁰⁹

İtilaf devletlerince kışkırtılarak, tam bağımsızlık vaadiyle Osmanlı yönetimine karşı ayaklanan Araplar, savaş sonunda bu vaadin gerektiği gibi yerine getirilmediğini ve Türklerin yerine şimdi Hristiyan yönetimine verildiklerini görünce aldatıldıklarını anlamakta gecikmiyor. Türk Hükümeti yeniden özlem duymaya başlıyorlardı. Arap ve İslam dünyasındaki duyguları iyi bilen Mustafa Kelam sınırlara yakın ülkelere başlayarak Orta Doğu ile iyi ilişkiler kuruyor.¹¹⁰

Günümüzdeki Arap ülkeleri arasındaki ihtilafın tohumları o günlerde atılmıştı. Orta Doğu'da tarih sahnesine çıkarılmış olan ülkelerin hemen tamamı Osmanlı'dan ayrıldıktan sonra Bir Batılı devletin sömürgesi yada yönetimi altına girmiştir.¹¹¹

¹⁰⁹ Armaoğlu, a.g.e.; s. 198.; Mustafa Keskin; Abdülkadir Yuvalı; Ayhan Öztürk; Mustafa Ekincikli; Türk İnkılabı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ufuk Yayınları, Kayseri, 2001, s. 334.

¹¹⁰ Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı..., s. 66.

¹¹¹ Abdülkadir Yuvalı; Atatürk'ün İslam Dünyasına Bakışı, III. Uluslar arası Atatürk Sempozyumu, 3-6 Ekim 1995, Gazimagosa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, Ankara, Cilt 2, s. 136.

IV. BÖLÜM

4. KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİNDE ORTA DOĞU İLE İLİŞKİLER

4.1. Mustafa Kemal Paşa'nın Dış Politika ilkeleri

Uluslararası ilişkileri şekillendiren dış politika insanlık tarihi kadar eski bir alandır.¹¹² Dış politikanın hareket noktası milli menfaattir. Hedefi barışın korunması, yabancı devletlerle iyi ilişki ve işbirliğinin geliştirilmesidir. Bir ülkenin dış politikasını oluşturan yönlendiren faktörler çok çeşitlidir. Bunların içinde değişmeyen ve değişen faktörler bulunmaktadır. Değişmeyen faktörlerin başında “vatan” gelir. Oturulan toprakların dünya siyasi coğrafyasındaki yeri dış politikası şekillendirmede önemli ve değişmeyen bir faktördür. Napolyon, “*Coğrafya milletlerin kaderini tayin eder*” demiştir. Dış politikamızda devamlı diğer bir faktör de komşularımızdır. Bunda seci-hakkı yoktur. Bir başka dış politika faktörü ise ekonomik menfaat ve ilişkilerdir. Ekonomik menfaat dış politikanın savunmadan sonra gelen hedefidir. Ekonomik güç ise dış politika da etkinlik kaynağıdır. Diğer faktörler kamuoyu ve sağlıklı bilgi sahibi olmaktır. Bilgi sahibi olmadan politika ve aksiyon geliştirmek zor, ve zararlıdır.¹¹³

I. Dünya savaşı sonrasında uluslararası politikaya egemen olan bir özellik, galipler ve mağluplar arasındaki kutuplaşmadır. Galipler yeni kurulan uluslar arası düzenin her ne pahasına olursa olsun devamını isterken, mağluplar ise statükoyu değiştirmek üzere revizyonist bir tutum benimsediler. Çünkü savaşın ağır şartları kendilerine dikte edilmişti. Anti revizyonist bir tavır sergileyen devletler ise hallerinden memnunnlardı. Bu görünüm içinde Türkiye, I. Dünya Savaşından mağlup çıkmasına rağmen statükoya karşı revizyonist bir tavır sergilememiştir. Fakat genç Türkiye'nin bu davranışında, Milli Mücadeleyi zaferle kapatarak Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmesi ve Osmanlı

¹¹² Mustafa Yılmaz; “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası”, Türkler Ansiklopedisi Cilt 16 Yeni Türkiye Yayını, Ankara, 2002, s. 579.

¹¹³ Karman İnan; Dış Politika, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994, s. 10.

Devleti hizmetinde yetişmiş güç dengesi ekolüne mensup realist dış politika güden dışişleri teşkilatına sahip olması, Türk dış politikasındaki devamlılığın bir güvencesi olmuştur.¹¹⁴

Osmanlı diplomasisi son yüzyılında çok uluslu bir imparatorluğun her alanda bütünlüğünü korumaya çalışmıştır. Halbuki Atatürk'ün dış politikasını Osmanlıdan ayıran en önemli özellik yeni kimlik yaratma çabasında gözüktür. Amaç farklılığına rağmen Osmanlı dönemiyle belirgin bir devamlılık göze çarpar. Bu devamlılığın nedenlerinden biri uluslararası sistemdeki devamlılıktır. Bir diğer unsur dış politika yapımcılarının aldıkları tehdidin kaynağındaki devamlılıktır. Başka bir neden ise dış işleri personelindeki devamlılıktır. Dışişleri teşkilatı bir yanda en eski bakanlıklardan biri olması kendi mesleki dayanışmasını geliştirmesi, diğer yandan mesleğin teknik bir karakter arz etmeyi gibi özelliklerden dolayı Türk siyasal hayatında zaman içinde oluşan değişikliklerden en az etkilenen siyasal kurum olmuştur. Ne 1908 Jöntürk Devrimi, ne 1923 Cumhuriyetin İlanı ne de 1926'daki devlet memurları tensikatı Türk dış işleri teşkilatında değişikliğe yol açmamıştır. Osmanlı devletinin bütün kurumlarına genel tepki gösterilmesine rağmen Dışişleri konusunda Osmanlı dönemiyle gösterdiği devamlılık şaşırtıcıdır. Örneğin 1926'da genel müdür ve üst düzey 21 görevliden 15 i Abdülhamit döneminden.¹¹⁵

Mustafa Kemal'in dış politika ilkelerine bakacak olursa;

Atatürk'ün dış politika ilkeleri, onun dünya görüşü ile tam bir uyumluluk gösterir. Bu dünya görüşünü üç noktada toplamak mümkündür. Tam bağımsızlık, millet egemenliği, kökten çağdaşlaşma.¹¹⁶

Atatürk, başka devletlerin iç işlerine karışmamaya ve onları kendi içişlerimize hiçbir suretle karıştırmamaya, iç işlerimize karışma dıştan yardım istemenin sonucu olduğuna göre böyle bir yardıma muhtaç duruma düşmemeye, dış borçlanmayı zorunluluk haline getiren bütçe açıklarına meydan vermemeye dikkat etmiştir. Ayrıca hiçbir suretle macera yolunu tutmamak mümkün olduğu kadar çıkar gruplarının etkisini yurttan uzak tutmak için çalışmış daima barıştan yana olmuş, barışın biricik çaresi bütün dünyanın

¹¹⁴Mediha Akarasan; Milli Mücadele Devrinde Türk Dış Politikası, Uludağ Üniversitesi. Basımevi, 1990, s. 105.

¹¹⁵Akaaslan, a.g.e.; s. 107.

¹¹⁶Sadi Irmak; Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s. 1085.

huzur ve sosyal adalet içinde olması görüşünü ön planda tutmuştur. Biliyoruz ki Türk milletinin büyük şerefi olan ve aynı zamanda Türk dehasının bir ifadesi olan “*Yurtta Sulh Cihanda Sulh*” formülü Mustafa Kemal’indir. Biliyoruz ki dünya yavaş yavaş M. Kemal’in formülünü anlama yolundadır. Çünkü bütün harplerin sebebi dünyada ezen ve ezilen grupların bulunuşudur. Bu bakımdan o ezilen grupların tabii lideridir.¹¹⁷

Atatürk’ün dış politikasının temel bir niteliği, gerçekçiliği yani amaç ve hedef tabilindeki ustalığıydı. Karşılaştığı problemlerin hepsine birden el atmayıp bunları öncelik sırasına koyması, bu ustalığın temel özelliği idi. Onun dış politikası dogmatik değil gerçekçidir. Yani sabit fikirlere göre hareket etmez gerçeği arar. Böyle bir dış politika için M. Kemal memleketin ticari ekonomik ve askeri bakımdan büyük bir gücü dayanması gereğini duymuştur.¹¹⁸

Atatürk’ün siyasette en büyük üstünlüklerinden birisi çok hesaplı ve ihtiyatlı olması, işi tesadüflere bırakmaması, hesaplarının daima isabetli çıkmasıdır. O hiçbir zaman kendini başarı ihtimali az olan işlere sürükletirmemiş ve ulusla devletin geleceği ile kumar oynamamıştır. Bu yüzden çok kere ileriye kendisi kadar göremeyenlerin eleştirisine uğramış. Bunun aksine bazen de başarı ihtimallerinin üstünlüğünü takdir ettiği durumlarda insanlar onu cüretinden ürkererek onu girişmek istediği işten alıkoymaya çalışmışlardır.¹¹⁹

Mustafa Kemal’in bir diğer ilkesi ise “*Yurt Sulh, Cihanda Sulh*” ilkesidir. “*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*” ilkesi barışa verdiği değerin ifadesidir. Atatürk içeride de dışarıda da barışın korunmasını temel amaç almıştır. Bu anlayış “*her ne pahasına olursa olsun barış*” demek değildir. Kurtuluş Savaşı sırasında görüldüğü gibi Atatürk anacak Türkiye’nin temel hedeflerine ulaşıldığında yani hakları kabul edildiğinde barışa razı olacağını ortaya koymuştu. Savaşların nedenleri üzerinde durarak, bunları ortada kaldırmadan gerçek barışa ulaşamayacağının bilincindeydi.¹²⁰

Atatürk 20 Nisan 1931 günü milletvekilleri seçimi öncesi Cumhuriyet Halk Partisi lideri olarak açıkladığı bir bildiride “*Yurtta Sulh Cihanda Sulh için çalışıyoruz*” demiştir. Bu

¹¹⁷ İrmak, a.g.e.; s. 1088. , Atatürk’ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge), Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, Cilt 2, s. 70.

¹¹⁸ İrmak; a.g.e.; s. 1089.

¹¹⁹ Bayur; Kuvayı Milli Devrinde Atatürk’ün Dış siyasa İle İlgili Bazı görüş ve Davranışları, Belleten, Cilt 20, Sayı 80, Ekim 1956, s. 660.

¹²⁰ Gönübol; a.g.m., s. 1070.

özdeyişi yalnız bir dilek sayılmamalı. “Barış için çalışıyoruz” demek onun sürdürülmesi için gerekli güvenlik önlemlerini alacağız demektir. Başka bir deyişle O’nun barışçılığı pasif, hareketsiz, sessiz bir tutum değildi. Tehlikeler karşısında uyanık kalınmalı, tedbirli olunmalıydı. Gerçekçilik bunu gerektiriyordu.¹²¹

Mustafa Kemal sadece Türk Milletini değil tüm dünya milletlerini düşünen ileri görüşlü bir liderdir:

”İnsan mensup olduğu milletin varlığını ve saadetini düşündüğü kadar bütün cihan milletlerinin huzur ve refahını düşünmeli ve kendi milletinin saadetine ne kadar kıymet veriyorsa bütün dünya milletlerinin saadetine hadim olmaya elinden geldiği kadar çalışmalıdır. Çünkü dünya milletlerinin saadetine çalışmak bir yoldan kendi huzur ve saadetini temine çalışmak demektir. Dünyada ve dünya milletleri arasında sükun, vuzuh ve iyi geçim olmazsa, bir millet kendi kendisi için ne yaparsa huzurdan mahrumdur en uzakta zannettiğimiz bir hadisenin, bize bir gün temas etmeyeceğini bilemeyiz. Bunun için beşeriyetin hepsinin bir vücut ve her milleti bunun bir uzvu addetmek icap eder. Bir vücudun parmağının ucundaki acıdan diğer bütün aza müteessir olur.”

17 Mart 1937¹²²

4.2. Misakı Milli ve Mustafa Kemal Paşa’nın Dış Politikası

Mustafa Kemal “Milli Misak”ın esaslarını 1907’de tespit etmiş, vatanını tehlikeden kurtarmak için ne gibi çareler düşünüp bulduğunu cesaretle ortaya koymuştur.¹²³

Mustafa Kemal, acı ve sert tenkitçi olduğu kadar açık konuşucu idi. Daha o zaman 1907’de arkadaşlarına şu fikri söylemekten çekinmemiştir;

Köhneleşmiş ve hayatını kaybeden Osmanlı İmparatorluğu gövdesine devlet oturtulamaz. Ancak Türk çoğunluğu toprağı üzerine oturtulabilir. Büyük devletlere bir likidasyon yaptırmaktansa ihtilal idaresi bunu kendi yapmalıdır. Meşrutiyet hürriyetleri gerçekleşince bütün millet davaları ortaya çıkacaktır. Avrupa Türkiye’sinde, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan, Karadağ ve Selanik’e inmek isteyen Avusturya Macaristan İmparatorluğu ile çevrilmiştik Sırp, Yunan ve Bulgar azınlıkları bizim

¹²¹İsmail Soysal; “Atatürk’ün Barışçı Politikası”, Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991, s. 1076.

¹²² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri; Cilt 2, s. 326.

¹²³ Cebesoy; Sınıf Arkadaşım Atatürk, s. 114.

*topraklarımızda idi. Hepsi birer parça kopararak anavatan saydıkları topraklara katmak isteyeceklerdi. Devlete tek bağlı olan Türklerdi. Onlar da yoksul ve zayıf idiler. Araplara da ayrılma fikri aşılanmıştı. İmparatorluğun paylaşılmasına çoktan karar verilmişti. Yalnız biz Türkler ezilecektik. İmparatorluğun yıkıntıları arasında biz kalacaktık. Hıristiyanlar ayrılacaklar, Türkler ve Araplar ayrı ayrı devletlerin sömürgeleri olacaktı. Milli bir sınırlama gerekti.*¹²⁴

*İttihat ve Terakki ise tam bir kayıtsızlık içindedir ileriye gören yok. Hiç kimse toprak fedakarlığı istemez. Mustafa Kemal gibi düşünmek “Vatan Hainliğidir.”*¹²⁵

Milli Mücadele hareketinin amaçları ve ilkeleri, önce Erzurum’da sonra da Sivas’ta toplanan kongrelerde tespit edilmiştir. Vilayet-i Şerkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetinin Erzurum şubesinin Trabzon ile anlaşarak 23 Temmuz- 6 Ağustos 1919 tarihleri arasında Erzurum’da topladığı Vilayet-i Şarkiye Kongresinde Mustafa Kemal başkan seçilmişti. Mustafa Kemal Kongre’de söylediği ilk nutukta, çalışmalarının hedefinin *“İrade-i Milliyeye müstenit bir Şuray-ı Milli tesisi ve kuvvetini irade-i milleyeden olacak bir hükümetin teşkili”* olduğunu söylemiştir.¹²⁶ Erzurum Kongresi sırasında Şam’dan ve Bağdat’tan heyetler gelmiş ve kendi coğrafyalarını koruyabilmek için Türkiye Coğrafyasının içine girmek istediklerini bildirmişlerdir. Fakat bu talepler Mustafa Kemal tarafından reddedilmiştir. Mustafa Kemal maceradan uzaktır ve yalnız Türk Milletini ve Türk toprağını kurtarma politikası izleyecektir.¹²⁷

Erzurum kongresi sonunda yayınlanan bildirilerde dış politika ile ilgili maddeler şunlardır:

1. Milli sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündür. Birbirinden ayrılmaz.
2. Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı Hükümeti’nin dağılması halinde millet topyekün kendisini savunacak ve direnecektir.
3. Hıristiyan azınlıklara siyasi hakimiyet ve sosyal dengemizi bozacak imtiyazlar verilemez.

¹²⁴ Atay, a.g.e.; s. 47-48.

¹²⁵ Atay, a.g.e.; s. 48.

¹²⁶ Mehmet Gönübol; Cem Sar, Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası, Gün Yay, Ankara. 1997, s. 6.

¹²⁷ Sadi İrmak; “Milli Mücadele’de Yurt ve Dünya”, I. Uluslar arası Atatürk Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1994, s. 23.

4. Manda ve himaye kabul olunamaz.¹²⁸

Erzurum kongresinden sonra Mustafa Kemal'in politika hedeflerine şahit olduğumuz bir diğer kongre olan Sivas Kongresi 4 Eylül 1919'da açılmıştır ve Mustafa Kemal başkanlığa seçilmiştir. Kongrenin amacı Doğu ve Batı illerimizin ve Trakya'nın yani bütün memleketin birleştirilmesi, vatanın istilalardan kurtarılması, Türk bağımsızlık ve özgürlüğünün sağlanması, bunun yanı sıra ulus egemenliğinin egemen kılınmasıdır. Kongrede manda tartışmaları yapılmış. Kongre sonunda Erzurum Kongresi'nin tüzüğünün değişikliklerle kabulü onaylanmıştır.

“Her türlü işgal ve müdahaleyi Rumluk ve Ermenilik kurma gayesine bağlı sayacağımızdan, topyekün savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir.” yerine *“Her türlü işgal ve müdahalenin özellikle Rumluk ve Ermenilik kurma gayesine yönelmiş faaliyetlerin reddi konularında topyekün savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir.”*

Bu iki cümlede anlam bakımından elbette büyük fark vardır. Birincisinde İtilaf Devletlerine karşı düşmanca tavır alma ve direnmeden söz edilmiyor. İkincisinde bu husus açıklık kazanıyor.¹²⁹

Kongrelerde alınan kararlar Misak-ı Milli'de şekillenip 12 Ocak 1920'de Mebusan Meclisi'nde kabul edilmiştir. Misak-ı Milli'de tespit edilen ilkeler yalnız Milli Mücadele yıllarında değil, ondan sonraki devrelerde de Türk dış politikasının temelini teşkil etmiştir. Misak-ı Milli Osmanlı gelenekleriyle bağların kesildiğini ifade ediyordu; İslam dünyasına öncülük yapmak iddiasında bulunan çok milletli bir imparatorluk yerine, çok daha mütecanis bir milli devlet kurulacaktı. Yeni Türkiye'nin kuvveti de burada idi.¹³⁰ Misak-ı Milliye göre:

1. Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918 tarihli mütareke imzaladığı vakit düşman ordularının işgali altında bulunan Arap ülkelerinin dışında kalan halkın geleceği serbestçe verecekleri oya göre tayin edilmesi gerekmektedir. Bu mütareke sınırları içinde Türk ve İslam çoğunluğu bulunan bölgelerin tümü hiçbir surette ayrılık kabul etmez bir bütün olarak kalması gerekir.

¹²⁸ Atatürk; Nutuk, s. 46.

¹²⁹ Atatürk; Nutuk, s. 61.

¹³⁰ Günlübol; Sar; a.g.e. s. 9.

2. Halkın oyu ile anavatana katılmış olan üç sancakta “Kars, Ardahan, Artvin” gerekirse halkın oyuna müracaat edilir.

3. Türk barışıyla ilgili olarak Batı Trakya’nın hukuki durumunun tespiti de halkın tam bir özerklikle verecekleri oya uygun olmalıdır.

4. Hilafet merkezi ve Osmanlı Devleti’nin başkenti olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi her türlü etkilerden korunmalıdır. Bu esaslar kabul edilmek şartıyla Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının dünya ticaret ve ulaşımına açılması hususunda bizimle beraber diğer ilgili devletlerin verecekleri karar geçerlidir.

5. İtilaf Devletleri’nin kendi aralarında kararlaştırmış oldukları azınlıklar için yaptıkları anlaşma prensipleri içindeki haklar aynen komşu ülkelerdeki Müslüman halk için de geçerli sayılacaktır. Aynı prensip ve haklar tarafımızdan da kabul ve temin edilecektir.

6. Milli ekonomik gelişmemiz imkanlarımızla halledilecek ve daha ileri ve düzenli bir şekilde çalışmaya gayret sarf edeceğiz her devlet gibi bizim ve başarılı olabilmemiz için tam bağımsız ve hür olmamız gerekmektedir. Hayatımızın temeli buna bağlıdır. Bu sebeple siyasi, adli ve mali gelişmemize engel olabilecek şartlara karşıyız. Hissemize düşecek borçların ödenmesi de bu şartlara bağlı kalacaktır.¹³¹

Misak-ı Milli’de ifadesini bulan hedefler gerçekçi biçimde çizilmişti. I. Madde’ye bakıldığında, o sıralarda bazı Türk yöneticileri, özellikle yurt dışında faaliyette bulunan eski ittihatçılar çok daha geniş bir çerçeveyi hedef aldıkları halde, Anadolu’nun kendi kendini frenlemesini bildiği görülmektedir. Atatürk daha fazlasını yapabileceği halde daha azla kendi kendini sınırlamak suretiyle, kabul olunmayı kolaylaştırıyor ve başarısını teminat altına alıyordu. Misak-ı Millide belirlenen hedeflerini gerçekleştirinceye kadar savaşp, bu gerçekçi çerçeveden bir adım fazlasında gözü olmadığı gibi bir santim daha azına da razı olmayacağını ortaya koymuştur. Mustafa Kemal Orta Doğu’daki milletlerin selfdeterminasyon hakkını kabul etmekle beraber, ince bir politika izleyerek bu hakkın, kullanılacağı yerlere ilişkin üç ölçüt getirmektedir: Arap çoğunluğunun varlığı, bunların yerleşmiş olması ve 30 Ekim 1918’de düşman işgalinde bulunmaları. Böylece Musul ve İskenderun Vilayetlerinin gelecekleri halkın oylarıyla belirlenecekti.

¹³¹Enver Ziya Karal; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1971, s. 55.

4.3. Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele Döneminde Orta Doğu'dan Destek Alması

Doğulu devletlerle olan ilişkileri Misak-ı Milli'de belirtilen amaçların ve ilkelerin ışığı altında incelemek gerekir. Misak-ı Milli'nin temel ilkesi Türk unsurunun çoğunlukta bulunduğu ülkeler üzerinde milli bir Türk Devleti kurmak idi. Buna göre, bir bakıma Osmanlı İmparatorluğu'nun varisi olan Yeni Türkiye Devleti, İmparatorluğun yüzyıllarca idaresi altında kalmış bulunan Arap ülkeleri üzerindeki iddialarından vazgeçmiş oluyordu. Şu halde Türkiye'nin bu ülkeler üzerinde kurulan yeni devletlerle münasebetlerinin dostane olmaması için hiçbir sebep yoktur.¹³²

Atatürk'ün Doğu politikası, bütün davranışlarında olduğu gibi gerçeği hiçbir zaman gözden kaçırmamış, hayalden ve tehlikeli, lüzumsuz ve faydasız gösterilerden ve eğilimlerden kaçınmasını bilmiştir.¹³³

Bu dönemde, Orta Doğu bölgesi de genelde siyasi bakımdan kimlik arayışında ve emperyalist devletlerin mandası olma yolundadır. 1916 yılında İngiltere ve Fransa, imzaladıkları Sykes-Picot Anlaşması ile Ortadoğu'nun Sınırları Çizilmiş ve bu iki devlet Ortadoğu'yu kendi aralarında paylaşmışlardır. Bu anlaşma gereğince Suriye ve Lübnan Fransa'ya, Mısır, Irak, Filistin, Ürdün İngiltere'ye bırakılmıştır. Bu anlaşmayla birlikte Arap halkları da bölünüp parçalanmıştır. Kukla devletçikler oluşturulmaya başlanmış, Lübnan Suriye'den, Kuveyt Irak'tan, Ürdün Filistin'den koparılmıştır. Bölge sömürgeci devletlerin emperyalist emelleri uğruna kurdurduğu siyasi teşekküllerce temsil ediliyordur.¹³⁴

Milli Mücadele başladığında Mustafa Kemal Batılı devletlere karşı Orta Doğu devletlerinin desteğini aramış, bu konuda bildiriler yayınlamış, propaganda yapmıştır. Avrupalılar el birliği ile bu duruma karşı dururken, İran ve diğer İslam ve Türk hükümet ve milletleri Kuvayı Milliye'yi takdir ediyorlar ve yayın yolu ve tezahüratta bulunarak, istiklalini kurtarmaya çalışan milletimizin başarısını temenni ediyorlardır.¹³⁵

¹³² Gönlübol;a.g.e., s. 87.

¹³³ Aptülâhat Akşin; Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1991, s. 191.

¹³⁴ Yuvalı.; a.g.m., s. 135.

¹³⁵ Kazım Özalp; Milli Mücadele, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1971, s. 159.

Mustafa Kemal de Milli Mücadelenin, yalnızca Türk milleti için yapılmadığının altını çizmiştir:

*“Türkiye’nin bugünkü mücadelesinin yalnız Türkiye’ye ait olmadığını, bütün arkadaşlarımız ifade etmiş iseler de bunu bir daha teyid lüzumu hissediyorum. Türkiye’nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı belki daha kısa ve daha az kanlı olurdu ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye azim ve mühim bir gayret sarf ediyor çünkü müdafaa ettiği bütün mazlum milletlerin, bütün şarkın davasıdır ve bunu nihayete getirinceye kadar Türkiye, kendisiyle beraber olan şark milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir.”*¹³⁶

Mustafa Kemal 1 Mayıs 1919’da tüm İslam Dünyasına seslenen bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride düşmanı ülkeden kovmak için cihat açmış bulunuyoruz diyen Mustafa Kemal, İngiliz İstihbarat servisinin raporlarına göre 9 Mayıs’ta Büyük Millet Meclisi adına bir bildiri daha yayınlamıştır. Bu bildiri İslam’ın birliğini paralamaya çalışan İngilizlere saldırmaktadır; kötü niyetli davranarak İstanbul’u resmen işgal ettiklerini; Damat Ferit’in onlarla gizli bir anlaşma imzaladığını öne sürmüştür. *“İngilizler, ulusumuzu, yönetimimizi ve kendi Şeyhülislam’ımızı bile bize karşı çeviriyorlar. Anadolu’daki bütün dinsel önderlerin, her Müslüman’ın görevi Halife’yi yabancı boyunduruğundan kurtarmak için mücadele etmektir”* demektedir.¹³⁷

9 Ekim 1919 tarihli bir başka bildirisinde ise *“İstibdadın ellerine düşmüş ve düşmanlarının kötü emellerine maruz kalmış bir milletin sesini dinleyiniz. Bir dindaşınız olarak, aranızda kışkırtılan ve bizi birbirimizden ayıran ihtilaflara önem vermemenizi niyaz ediyorum. Bütün anlaşmazlıkları bir tarafa bırakalım ve silahlarımızı ülkemizi bölmek isteyen hainlere karşı çevirelim dinlemezseniz pişman olacaksınız dinimizin imansız düşmanlarının vaatlerine kanmayınız”* diyor.¹³⁸

Bu dönemde Batılı devletler, özellikle İngiltere Mustafa Kemal’in Orta Doğu liderleriyle temasa geçip anlaşma yoluna gitmesinden endişe etmiştir. İngiltere’nin bu durumdan tedirgin olduğunu istihbarat raporlarından anlıyoruz.²⁴ Temmuz ve 3

¹³⁶ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri; Cilt 2, s. 44.

¹³⁷ Sonyel; Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye’deki Eylemleri, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1995, s. 74.

¹³⁸ Mim Kemal Öke; Arap-Türk Uzlaşması İçin Boşa Giden Teşebbüsler (1918-1921), Konular ve Kaynaklar, Kıbrıs Türk Kültür Derneği, Ankara, 1988, s. 20.

Ağustos 1919 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporları, Mustafa Kemal’le Suriye önderi Emir Faysal arasında, bir Türk-Arap Pan-İslamizm Birliği kurulması için gizli görüşmeler yapıldığını ve bu görüşmelerden sonra dokuz maddelik bir antlaşma yapıldığı iddia ediliyor. Faysal İngiltere’yle işbirliğinden hayal kırıklığıyla çıktıktan sonra Mustafa Kemal ile iyi ilişkiler kurmak istemiştir çünkü Faysal için Türklerle irtibat Orta Doğu’da daha iyi şartlar elde edebilmek için İngilizlerle pazarlıkta vazgeçilmez bir unsur olmuştur.¹³⁹ Orta Doğu ülkelerinin desteğinden faydalanmak ve bu desteği Batıya göstermek Mustafa Kemal’in özellikle Milli Mücadele döneminde sıkça yaptığı bir stratejidir. İngiliz iddialarına göre daha sonra Bogos Nubar isimli bir Ermeninin düzeni olarak ortaya çıkacak görüşmeler İngiliz ve Fransız yetkilileri kaygılandırıyor. Gerçekte böyle bir anlaşmanın olup olmadığına dair taraflardan hiçbirince resmi bir açıklama yapılmamıştır. Fakat bu tarihlerde Emir Faysal Mustafa Kemal’le siyasi ilişkilerde bulunmuştur. Bu arada Mustafa Kemal tarafından Anadolu’daki milliyetçilere yapılan bir beyanatta Emir Faysal’a ait olduğu iddia edilen bir ilam yer almıştır. Bu beyanatta Mustafa Kemal ve Emir Faysal’ın kesin bir uzlaşmaya vardığı ifade edilmiştir.¹⁴⁰

Cenevre kaynaklı 7 Ekim 1919 tarihli İngiliz gizli istihbaratı raporunda, Türklerin Erzurum’da 7 Ağustosta bir kongre düzenlediği ve bu kongreye Azerbaycan Tatarları, İran ve öteki İslam ülkeleri temsilcilerinin katıldığı kongrede yüce ve birleşik bir Türkiye kurulmasına ek olarak, İran halkını İngilizlere karşı ayaklandırmak için o ülkeye bir temsilci gönderilmesi, Pan-İslamik propagandanın yoğunlaştırılması ve Mustafa Kemal’in ordusuna asker sağlama konusunun da görüşüldüğü, Rus yönetiminin kararları onayladığı maddi yardım sözü verdiği, “*oldukça güvenilir bir ajan*”a atfen bildiriliyor.¹⁴¹

Diğer taraftan takriben 15 Kasım 1919’da Montreux’de çok önemli bir toplantı yapılmış ve bu toplantıya Berlin’e özel olarak davet edilmiş olan Talat Paşa başkanlık etmiş

¹³⁹ Öke, a.g.e.s.18. Mim Kemal Öke bu anlaşma metninin İngiliz Dokümanlarında, özellikle Londra’daki Kamu Kayıtları Bürosu’nun Dış Büro Dosyalarında mevcut olduğunu iddia ediyor. Fakat konu ile ilgili bir başka araştırmacı Salahi Sonyel böyle bir anlaşmanın olmadığını bunun bir Ermeni komplosu olduğunu iddia ediyor. Bkz Salahi Sonyel, “İngiliz İstihbarat Servisi Gizli Raporlarında Atatürk”, Uluslar arası II. Atatürk Sempozyumu, Cilt 1, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991.

¹⁴⁰ M. Metin Hülagü; “Türk Kurtuluş Savaşı Dönemi, Türk-İslam Ülkeleri Münasebetleri,” Atatürk Yolu, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Ankara, Sayı:13, s. 18.

¹⁴¹ Salahi Sonyel; “İngiliz İstihbarat Servisi Gizli Raporlarında Atatürk”, Uluslararası II. Atatürk Sempozyumu, Cilt 1, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991, s. 241.

Fakat Emir Faysal'ın temsilcileri gelinceye kadar ortalıkta pek gözükmemiştir. Toplantının konusu şu noktaları ele almak olmuştur; Mustafa Kemal ile Şam Hükümeti arasında Bir Savunma ittifakı imzalamak, Türk ve Arap liderlerini Pan-İslam esası üzerinde birleştirmek, Hicaz Kralı'ndan harekete liderlik etmesini ve ortak menfaatlerin temini için rekabet ve kıskançlıktan kaçınmasını istemek.¹⁴²

M. Kemal'in Pan-İslamcı olarak nitelendirilen bir kongre çağırması İngilizleri o kadar korkutuyor ki, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nin İstihbarat Bölümü, 25 Aralık 1919'da hazırladığı gizli raporda şöyle diyor: *“Bu kongre toplanırsa; hiç kuşkusuz, İngiltere'ye karşı propagandaya girişecektir. Bu kongreye katılacak olan delegeler kendi ülkelerindeki İslam kamuoyunu temsil etmemekle birlikte, çok zararlı olabileceklerdir. İngiliz yönetimi bir şeyler yapmalı, İngiltere'nin eskisi gibi Müslümanların dostu olduğu açıklanmalı, Kral Hüseyin, Emir Faysal, Ağa Han ve saireyi kullanmalı; oldukça İngiliz yandaşı olduğunu iddia eden eski Sunusi Sidi Ahmet'i kendinden yana çekmelidir”*.¹⁴³

29 Aralık 1919 tarihli İngiliz İstihbarat Servisinin gizli raporun, Türkiye ve Yemen arasında işbirliği sağlanması için çalışıldığını; Yemen Kolordusu eski komutanı General Tevfik Paşa'nın bu konuda Türkler nezdinde faaliyet gösterdiğini; öte yanda İmam Yahya'nın göndermiş olduğu bir deklarasyonun İstanbul'a geldiğini bildiriyordu. Yine bu sırada kamufraj olarak Padişah'ın sarayına kütüphane sorumlusu olarak atanan Veli Muhammed Han adlı bir Afgan'ın başkanlığı altında İstanbul'da gizli bir Afgan komitesinin kurulduğu, komitenin Türk kurucularının, bu adam aracılığıyla Afganistan'da Türk yandaşı propaganda yapmayı tasarladıkları; Muhammed Han'ın Afganistan'da Türk yandaşı komplolarda kullanılma olasılığının var olduğunu bildiriyordu.¹⁴⁴

Suriye ve Irak'ta Arap Milliyetçiliği, Kilikya'da Fransızlara karşı silahlı bir çatışmaya girmesi çok muhtemel olan Türk milliyetçileri için yardımcı bir etken olabilirdi. Türkiye'nin Güney Doğu sınırlarını güvenceyle koruyabilmek için bir Türk –Arap anlaşması yada yakınlaşmasının ne denli önemli olacağı önceden iyice kestiriliyor, daha önce Osmanlı yönetiminde çalışan yerli kişilerin yardımlarıyla Suriye'nin bir çok

¹⁴² Hülagü; a.g.m., s. 18.

¹⁴³ Sonyel; a.g.m., s. 248.

¹⁴⁴ Sonyel; Kurtuluş Savaşı Günlerinde..., Cilt 1, s. 59.

yerinde milliyetçi örgütler kurulmaya çalışılıyordu. Fransız işgali altında acı çeken Suriye’de Halep, Antakya, Hama, Humus, Lazkiye, Şam, Baalbek ve Kuneytira’da kurulan örgütlere Türk, Çerkes ve Araplar katılıyordu. Suriye’deki örgütler Suriye-Filistin Kuvay-ı Osmaniye Heyeti Başkanı Özdemiş Bey’in genel yönetimi altındaydı. Bu faaliyetler Fransız ordusunun oyalanmasında başarı göstermişlerdir.¹⁴⁵

Mustafa Kemal’in yaptığı propagandalar sonucunda İslam ülkeleri milli mücadeleye maddi ve manevi yardımda bulunmaktadır. Özellikle Sakarya Zaferi doğulu devletler üzerinde etkili olmuş, doğulu ulusların Avrupa’yla boy ölçüşebileceğini göstermişti. Ankara’nın yarattığı umut ışığı, baskı altındaki tüm uluslara yol gösteriyordu.

Mustafa Kemal’in bu arada Avrupa’ya meydan okuduğunu gören boyunduruk altındaki Müslüman halk arasında genel bir kıpırdanma başlıyor. Mustafa Kemal bu dağıttığı bildirilerle ve yaptırdığı propagandalarla bu kıpırdanmanın üstüne gidiyor. Fransızlarla Ankara Antlaşması’nın imzalanmasından sonra doruk noktasına erişiyor. Suriye basını Müslümanları, bağımsız tek İslam ülkesi olan Türkiye’nin çevresinde toplanmaya sürekli uyarıyordu. Suriye’de çıkan El-Arap, Umran, Muktabas gazeteleri sürekli Mustafa Kemal propagandası yapıyorlardı. İngilizleri İslam düşmanı olarak gösteriyorlar Müslümanları, Mustafa Kemal ve Halifenin çevresinde toplanmaya çağırarak Müslümanların gözünde İngilizlerin saygınlığını küçültüyorlardı.¹⁴⁶

Atatürk, stratejide olduğu kadar taktikte de başarılıydı. Başarılı bir diplomasi uygulamıştır. Bu başarının temel özelliği olarak, şahsi temasların yararına inanmış ve bu temasların, ülkeler arasındaki dostluğu pekiştireceği düşüncesiyle hareket etmiştir. Düşmanlık ilkesinde aşırılıktan kaçındığı gibi dostluklara gereğinden fazla bel bağlamak gerektiğini de bildirmiştir. Rejim farkı gözetmeksizin dostluklar kurmak suretiyle çağdaş diplomasinin bir başka başarı şartını da yerine getirmiştir.¹⁴⁷

Afganistan yardım sağlayanların arasındaydı. Sultan Ahmet Han başkanlığında bir kurulu Ankara’ya gönderiyorlar. Ankara’da çok iyi karşılanan kuruldun, milli mücadele basını “İslam ve Doğunun tarihinde bir dönüm noktası başlamıştır” diye söz ediyor. 10 Ocak 12 Nisan 1922’de Medine savunucusu Fahrettin Paşa, Kabil’e temsilci olarak

¹⁴⁵ Sonyel; Kurtuluş Savaşı Günlerinde..., Cilt 1, s. 189.

¹⁴⁶ Salahi Sonyel; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Cilt 2, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1991, s. 233.

¹⁴⁷ Gönübol; Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 1064.

atanıyor. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold, Fahrettin Paşa'nın Medine'yi dünya savaşı sıralarında da İngilizlere karşı savunmasının Orta Asya'da propaganda aracı olarak kullanılacağını ve milli mücadeleyi yapanların kendi hegemonyaları altında Asya'daki tüm Müslüman devletlerden oluşan bir blok kuracaklarına inanıyordu.¹⁴⁸

Fakat Mustafa Kemal Orta Doğu politikasını oluştururken hiçbir zaman dış politikadaki temel prensiplerinden olan gerçekçilikten ödün vermemiştir. Orta Doğu politikasında tüm Müslümanları birleştirmeyi hedeflememiştir;

Efendiler! Panislamizm'i ben şöyle anlıyorum: Bizim milletimiz ve onu temsil eden hükümetimiz tabi olarak dünya yüzünde mevcut bütün dindaşlarımızın mesut ve müreffeh olmasını isteriz. Dindarlarımızın değişik çevrelerde vücuda getirmiş oldukları toplumların bağımsız olarak yaşamalarını isteriz. Bununla yüksek bir zevk ve mutluluk duyarız. Bütün Müslümanların İslam dünyasının refah ve mutluluğu kendi refah ve mutluluğumuz kadar kıymetlidir! Ve bununla çok ilgiliniz. Ve bütün onların dahi aynı şekilde bizim mutluluğumuzla ilgili olduklarına şahidiz. Ve bu her gün meydandadır. Fakat Efendiler! Bu toplumların büyük bir imparatorluk halinde bir noktadan sevk ve idaresini düşünmek istiyorsak bu bir hayaldir! İlme, mantığa, fenne aykırı bir şeydir!

01.12.1921

TBMM

Mustafa Kemal'in Orta Doğu için güttüğü siyaseti şu cümlesinden de anlaya biliyoruz:

*Alem-i İslam'ın istediği şey, istiklalinden ibarettir. Yoksa alem-i İslam'ın bir araya gelerek başkalarını mahv gibi bir nokta-i nazarı yoktur. Her İslam Hükümeti'nin Afganistan gibi müstakil ve hür olduğunu görmekle müftechir olacağız.*¹⁴⁹

II. Dönem IV. Toplanma yılını açarken 1 Kasım 1926 Mustafa Kemal doğu komşularıyla ilgili şöyle bir konuşma yapmıştır:

¹⁴⁸ Sonyel; Türk Kurtuluş Savaşı...s. 231.

¹⁴⁹ Borak, Atatürk'ün Resmi Yayınları Girmemiş Demeç Yazışma ve Söyleşileri, Kaynak Yayınları, 1998, s. 134.

*Şark komşularımızla münasebatımızda takip ettiğimiz ve aradığımız hattı hareket, her türlü muzmirattan azade olarak yekdiğere huzur ve münasebet içinde inkişaf veren açık ve samimi bir istikamettir.*¹⁵⁰

Atatürk Milli Mücadele boyunca desteğini aradığı Ortadoğu devlet adamlarının ziyaretlerine büyük önem verdi 1928 Mayısında Afgan Kralı Amenullah Han 1931 Temmuzunda Irak Kralı Emir Faysal, 1934 Haziranında İran Şahı Rıza, 1937 Haziranında Ürdün Kralı Abdullah Türkiye'ye ziyaretler yapmak ve Atatürk'ü tanımak üzere gelmişlerdir. Bunların olumlu izlenimleri ve başında çıkan haberler Türkiye'nin imajını yükseltmiştir. Atatürk olgusunun doğudaki yankıları ve etkileri belki daha sessiz ama daha derin ve sürekli olmuştur.¹⁵¹

¹⁵⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 1, s. 367.

¹⁵¹ Sosyal; Atatürk'ün Barışçı Politikası, s. 1081.

V. BÖLÜM

5. CUMHURİYETİN KURULMASINDAN SONRA MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN ORTA DOĞU İLE İLİŞKİLERİ

5.1. Mustafa Kemal Atatürk'ün Irak İle İlişkileri

Irak I. Dünya Savaşından sonra İngiltere'nin nüfuz alanına girmiştir. İngiltere'nin bu bölgeyle ilgilenmesinin nedeni; bölge toprağının son derece verimli olması, Basra Körfezini İran'la birleştiren yolların buradan geçmesi, zengin petrol kaynaklarına sahip olmasıdır.¹⁵² Iraklılar İngiltere'den bekledikleri bağımsızlığı elde edemeyince Mustafa Kemal'den öğrendiğimize göre Irak Türkiye'ye dahil olma arzusuna kapılırlar;

*“ Irak'ta İngilizlerin muamelesi, ahali-i İslamiyeyi fevkalade dilgir etmiş oldu. Biz kendileriyle temas aramadan evvel onlar bizimle temas aradı, eskisi gibi Osmanlı memleketinin bir cüzü olmayı kabul ettiler. Fakat biz onlara karşı; kendi dahilinizde kendi kuvanızla, kendi mevcudiyetinizle istikbalinizi temine çalışınız. Biz de her şeyden evvel istikbalimizin teminine çalışıyoruz. Ondan sonra birleşmemiz için hiçbir mani kalmaz.”*¹⁵³ demiştir çünkü Mustafa Kemal'in Orta Doğu politikasında Orta Doğu halklarının topraklarını Türkiye'ye katmak yoktur Büyük Önder ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarını, ardından bağımsız devletlerle ittifaka gitmeyi tercih etmiştir.

Irak'la olan ilişkilerde İngiltere Irak'a bağımsızlık verene kadar Türkiye'nin muhatabı İngiltere olmuştur. Bölgeyle olan ilişkilerde Musul sorunu yaşanmıştır. Misak-ı Milli'de yer alan sınırlar içinde olan Musul'a gerek petrol zenginliği gerek stratejik önemi ve gerekse içinde barındırdığı Türk nüfusu sebebiyle Mustafa Kemal Musul'a büyük önem vermiştir. Bunun farkında olan İngilizler Sakarya Zaferi'nden sonra İngiltere Sömürge

¹⁵² Adamof; a.g.e., s.32.

¹⁵³ Borak; Atatürk Gizli Oturumlardaki Konuşmalar, Kaynak Yayınları, 1997, İstanbul, s. 14.

Bakanlığına ilk defa Misak-ı Milli metnini İngilizceye çevirtmiş ve M. Kemal'in her zaman Musul'a karşı harekete geçebileceğini Bağdat İngiliz Genel Valisi İngiltere'ye bildirmiştir.¹⁵⁴

5.1.1.Musul sorunu

I. Dünya Savaşı'ndan önce Musul bölgesi petroleri dolayısıyla, İngiltere, Fransa, Almanya ve hatta Birleşik Amerika arasında rekabet konusu olmuş 1916 Sykes-Picot anlaşması ile bölge Fransa'ya bırakılmış 1920 Nisan'ındaki San Remo Konferansı'nda Fransa, kendisini Ortadoğu'da desteklemesine karşılık burayı İngiltere'ye bırakmıştır. İngiltere, Lozan Konferansında, Musul'u Irak'a maletmek için Türk Heyetiyle çok sıkı müzakere etmiştir. Bunun bir sebebi burasının İngiliz İmparatorluk yollarının üzerinde stratejik önemi olan bir bölge olması ve diğer sebebi de bu bölgede zengin petrol kaynaklarının olmasıdır. İngiltere bu kaynakların Arapların elinde olmasını tercih etmiştir. Zaten petrolü olan diğer Arap ülkeleri de ittifak veya himaye antlaşmalarıyla İngiltere'ye bağlıdır. İngilizlerle Iraklılar arasında geçen gizli görüşmelerde Iraklılar hemen egemenlik istemeyeceklerini vaad etmişler. İngilizler de Irak'ın Musul üzerindeki iddialarını desteklemeyi kabul etmişlerdir.¹⁵⁵

Musul üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti, I. Dünya Savaşı sonuna kadar sürmüştür. I. Dünya Savaşı ile İtilaf Devletleri'nin Musul üzerindeki siyasî emelleri Irak Cephesi'nin açılmasına sebep olmuş, savaşla birlikte Hindistan'dan gönderilen İngiliz kuvvetleri Basra'ya çıkarak kısa zamanda Bağdat'a kadar ilerlemişlerdi. Osmanlı Devleti Irak Cephesi'nden geri çekilmek zorunda kalmıştır¹⁵⁶

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalandığında Musul, VI. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın elinde bulunuyordu. İngiliz birlikleri mütarekenin imzalanmasını bilmezden gelerek Musul'u işgale başladılar. Ali İhsan (Sabis) Paşa'dan Ahmet İzzet Paşa'nın “*mütarekenin bozulmasına meydan verilmemesi, gerekirse Musul'un tahliyesi*”

¹⁵⁴ Kürkçüoğlu; a.g.e., s. 208.

¹⁵⁵ Aptülâhat Akşin; a.g.e., s. 127.

¹⁵⁶E. Semih Yalçın; “Misakı Milli ve Lozan Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi”, 2023 Dergisi, Aralık, 2001, s. 31.

emrini vermesiyle. Musul boşaltılmış ve 10 Kasım 1918 tarihinde İngilizler şehre girmişlerdir.¹⁵⁷

Lozan Görüşmelerine kadar çözülememiş konulardan olan Musul sorunu Konferansta görüşülmüştür. İsmet Paşa'nın başkanlığında Lozan görüşmeleri için giden Türk Heyeti Musul'un Türkiye'de kalması için ellerinden geleni yapmışlardır. İsmet Paşa ile Lord Curzon arasında özel görüşmelerde daha çok Musul petrolü üzerine görüşmeler yapılmış. İngilizler Musul bölgesinin stratejik önemi ve petrol kaynaklarından dolayı Türklere bırakmak istemiyorlardır. İngiliz askeri uzmanlarına göre Musul Türklere bırakıldığı takdirde Bağdat ve Basra tehlikede olacağı gibi Hindistan ticaret yolu da tehlikeye girebilirdi. Musul'un Türklere geri verilmesi fikrini ileri süren Irak'taki İngiliz ordusu komutanı General C. V. I. Townshend'i Lord Curzon vatan hainliğiyle itham etmiştir.¹⁵⁸

Musul Meselesi'ne Lozan Konferansı'nın ilk toplantısı süresinde bir çözüm yolu bulunamamış. İkinci toplantıda İngiliz heyeti başkanı Lord Curzon, meselenin Milletler Cemiyeti'nin hakemliğinde çözülmesini istemiştir. Fransız ve İtalyan Heyetler teklife destek vermişler. İsmet Paşa *“Türkler için kazanılıp kaybedilmesi söz konusu olan şey toprak parçasıdır. İngiltere için nihayet kendi topraklarından başka bir ülke üzerinde uygulamak istediği manda meselesidir. Akvam Cemiyeti hakemliğine bırakmak haklı olmaz.”* demiştir. Curzon cevabında Cemiyet'in bir kurula baş vurmaktan çekinmesinin davanın doğruluğuna inanmadığının delili olacağını söylemiş ve tehdit yoluna giderek Türkiye'nin bunu reddi halinde Milletler Cemiyeti'ne göre ortada harp tehlikesi doğuracak bir anlaşmazlık olduğu ileri sürülerek Cemiyete başvurulacağını belirtmiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Ali İhsan Sabis; Harp Hatıralarım; Birinci Cihan Harbi, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, s. 199. Fakat Mustafa Kemal Paşa, Ali İhsan Paşa'yı Musul'u bırakması konusunda Nutukta suçlamış, komutanlığını, ahlakını eleştirmiş ve bunlara kanıt olarak da Sonradan Kastamonu milletvekili olmuş olan Albay Halit Bey'in Batı Cephesi Komutanlığına verdiği 20 Ocak 1922 tarihli raporunun bazı bölümlerini okumuştur. Bkz: Nutuk, s., 450

¹⁵⁸ Kemal Melek; “Atatürk ve Milli Türk Dış Politikası” Uluslararası Atatürk Konferansı 9-13 Kasım 1981, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 14-15.

¹⁵⁹ İsmet İnönü; Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Cilt. I, Ankara, 1992, s. 74.

İsmet İnönü, konunun konferans gündeminden çıkarılmasını ve bir yıl içinde ikili konuşmalar sonucunda anlaşmaya varılmazsa meselenin Milletler Cemiyeti'ne arz edilmesini istemiş ve bu istek kabul görmüştür.¹⁶⁰

Musul halkının bu arzuları karşısında Ankara hükümeti duyarsız kalmamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mayıs 1920 tarihinde B.M.M.'nde yaptığı konuşma, Musul konusundaki düşüncesini ve uygulanması gereken politikayı açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

*"Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birincisi olan hudut meselesi tayin ve tespit edilirken, hudud-u millîmiz, İskenderun'un cenubundan geçer, şarka doğru uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi, Kerkük'ü ihtiva eder. İşte hudud-u millîmiz budur dedik."*¹⁶¹

Mustafa Kemal Lozan görüşmeleri boyunca Musul konusundaki hassasiyetini sürdürmüş bu konuda İsmet Paşa ile sürekli iletişim halinde olmuştur kendisine;

*Parlak bir netice-i muvaffakiyetle, şerefli avdetinizi düşünerek müteselli olmaktayım. Orada ihraz ettiğin ihtiramlı mevkii ve cihana izhar ettiğin kudret, zeka ve liyakati, mes'udane temaşa ediyorum."*¹⁶² diyerek kendisine destek vermiştir.

Lozan Konferansında halledilemeyen konu İngiltere ve Türkiye arasında ikili görüşmelerle çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. 19 Mayıs 1924'te görüşmeler İstanbul Konferansı ile başlamıştır. Konferansta İngiltere Musul'u Türkiye'ye vermeye yanaşmadığı gibi, Hakkari ilinin dinsel çoğunluğunun Süryani olduğunu, Süryanilerin ise Irak'a göç etmeleri dolayısıyla, Hakkari'nin de Irak'a katılması gerektiğini öne sürmüştür. 5 Haziran'a kadar süren konferans sonuçsuz kalmıştır.¹⁶³

Sonuçta Musul konusu Milletler Cemiyeti'ne sunulmuş (6 Ağustos 1924). Türkiye Musul'da Plebisit yapılmasını istemiş İngiltere bu talebi "*Bölgede yaşayan halkın cahil*

¹⁶⁰ İnönü; a.g.e., s. 74.

¹⁶¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; Cilt 1, s.74.

¹⁶² Lozan Telgrafları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Derleyen: Bilal Şimşir, Ankara, 1994, s. 279.

¹⁶³ Armaoğlu; 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 322.

*olduğu ve sınır işlerinden anlamadığı” gerekçesiyle reddetmiştir.*¹⁶⁴Milletler Cemiyeti 16 Aralık 1925’te Musul’un Irak’a bırakılması kabul edilmiştir.¹⁶⁵

Bu sırada İngiltere boş durmamış İtalya’yı Türkiye aleyhine kışkırtmıştır.¹⁶⁶ Milli Mücadele sırasında olduğu gibi bir dönemde de İngiltere ile yaşanan buhran Türkiye’yi Rusya’ya yaklaştırmıştır. Milletler Cemiyeti Konseyi’nin raporunun kabul edildiği günün ertesinde 17 Aralık 1925’te Paris’te Türkiye-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı imza edilmiştir.¹⁶⁷

Türkiye Milletler Cemiyeti’nin kararını tanımamıştır. Fakat diplomatik yollardan bir şey yapmak imkanı kalmamıştı. Musul’u geri almak için tek yol savaştı. Dış politikada diğer konularda olduğu gibi gerçekçiliği elden bırakmayan Mustafa Kemal Musul’u tekrar kazanmak için savaş yolunu seçmemiştir. Gerçekçi politikası 1926 yılında Musul dolayısıyla yeniden savaşa girmeyip İngiltere’yle anlaşmaya razı olmasında etken rol oynamıştır.¹⁶⁸

Musul meselesinde sonuç olarak Milletler Cemiyeti’nin raporuna göre Musul Irak’a katılmış ve ayrıca Kürtlerin haklarının da garanti altına alınması tavsiye edilmiştir. Rapora göre Hakkari Türkiye’ye bırakılmıştır.

Türkiye’nin dış politikadaki yalnızlığı Musul’un kaybedilmesinde en önemli sebeptir. İngiltere Milletler Cemiyeti’nin kurucu ve asil üyesi iken Türkiye cemiyete üye değildir.¹⁶⁹

Musul meselesinin barışçı yollarla halledilmesinden sonra Irak ile dostça ilişkiler kurulmuştur. Kral Faysal, Atatürk’ü ziyaret etmiş, 5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye, Irak ve İngiltere arasında imzalanan iyi komşuluk antlaşmasıyla sınırlar tespit ve sınır bölgelerinin güvenliğini sağlayacak tedbirler tayin edilmiştir.¹⁷⁰Bu anlaşma gereği, Türkiye ile Irak arasında sınır, esas itibariyle Milletler Cemiyeti tarafından belirlenen

¹⁶⁴Semih Yalçın; Misakı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1998, s. 169.

¹⁶⁵ Ömer Kürkçüoğlu; Türk-İngiliz İlişkileri, Ankara SBF Yayınları, Ankara, 1976, s. 299. , Atatürk’ün Milli Dış Politikası, s. 44.

¹⁶⁶ Cebesoy, Ali Fuat; Siyasi Hatıralar, Temel Yayınları, İstanbul, 1960, Kısım 2, s. 187.

¹⁶⁷ Armaoğlu; a.g.e., s. 323.

¹⁶⁸ Mehmet Gönübol; Ömer Kürkçüoğlu; “Atatürk Dönemi Dış Politikasına Genel Bakış”, Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s. 1051.

¹⁶⁹ Kürkçüoğlu; a.g.e., s. 301.

¹⁷⁰ Aptülahat Akşin; a.g.e., s. 197. ;A. Afetinan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, s. 161.

sınır olacaktı. Fakat bu çizgide Türkiye lehinde bazı küçük değişiklikler yapılacaktı. Bundan başka antlaşmaya göre, Irak hükümeti Musul üzerinde haklarından vazgeçen Türkiye'ye 25 yıl süre ile petrolden alacağı aidatın %10'unu verecekti. Daha sonra Türkiye 500.000 İngiliz lirası karşılığında petrol üzerindeki haklarından vazgeçmiştir.¹⁷¹

5.1.2. Musul Sorunu Sonrasında Mustafa Kemal Atatürk'ün Irak ile ilişkileri

5 Haziran 1926 yılında imzalanan bu anlaşma ile Irakla dostça ilişkiler yavaş yavaş gelişmiş, iki taraf 1928 yılında karşılıklı olarak elçilikler kurmuş, Irak Elçisi Salih Nishat 16 Ocak 1928'de Ankara'da; ilk Türk Elçisi Lütfü Tokay'da Bağdat'a 21 Aralık 1928'de güven mektupları sunmuşlardır.

İngiltere ve Irak arasında 30 Haziran 1930'da imzalanan antlaşma ile Irak'a muhtariyet verilmesi üzerine 1931 yılının yazında Kral Faysal'ın ve aynı yılın sonunda Irak Başbakanı Nuri Paşa'nın Ankara'yı ziyareti Türkiye ve Irak arasında dostane münasebetlerin kurulmasına yol açmıştır.¹⁷² Kral Faysal'ın ziyareti Mustafa Kemal'in memnun etmiş konuyla ilgili 1 Kasım 1931 tarihinde IV. Dönem I. Toplanma yılını açarken şunları söylemiştir;

*“Irak kralı hazretlerinin ve kıymetli nazırlarının iyi ziyaretleri memleketimizde pek tatlı hatıralar bıraktı. Irakla münasebetlerimizin dürüst ve iyi komşuluk yolunda tezahüratı ve mütemadiyen inkişafı bizim ciddi arzumuzdur.”*¹⁷³

1930 yılında İngiltere, Habbaniye ve Şuiba üslerini ve kimi ayrıcalıklarını korumak şartı altında, Irak ise bu ülkenin bağımsızlığını tanıyan bir anlaşma yapınca ve Irak'ın 1932'de Milletler Cemiyeti'ne girmesiyle manda yönetimi son bulmuştur. Daha sonra Irak ilişkileri daha serbest şekilde gelişmiştir.¹⁷⁴

Kral Faysal 1933'te ölümü üzerine oğlu Gazi geçmiştir. Gazi zamanında Irak'ın iç politikası bazı kaynaşmalar gösterdi. Atatürk reformları Iraklı milliyetçileri de etkiledi ve demokrasi ve sosyalizmi savunan Ahali Partisi kurulmuştur. Bunu bir kısım subaylar da destekliyordu. Bu subaylardan General Bekir Sıtkı ve Hikmet Süleyman 1936

¹⁷¹ Yaşar Canatan; Türk-Irak Münasebetleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 35.

¹⁷² Gönlübol; Sar ; a.g.e., s. 91.

¹⁷³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 1, s. 388.

¹⁷⁴ Canatan; a.g.e., s. 53.

Ekim’inde bir hükümet darbesi yaparak askeri bir diktatörlük kurdular. Bu askeri hükümet Türkiye taraftarıydı. Türkiye ile iyi ilişkiler kurarak Sadabat Paktı’na da katılmışlardır.

5.2. Mustafa Kemal Atatürk’ün İran İle İlişkileri

Türk İstiklal savaşı sırasında, İran tahtında Ahmet Şah oturuyordu. Ahmet Şah’ın Türkiye’deki elçisi Ankara’da değil İstanbul’da oturuyordu; güven mektubunu M. Kemal’e değil Padişah’a sunmuştu. Komşu İran Ankara hükümetini tanımıyordu. Atatürk ile Ahmet Han arasındaki ilişkiler Mart 1922’de başlamış görünüyor. Bu sırada Paris’te bulunan Ahmet Han Nevruz dolayısıyla, Ankara Hükümeti’nin Paris temsilcisi Ferit Bey’i kabul edip ondan M. Kemal’e iyi dileklerini göndermesini istiyor. M. Kemal’de kendisine uygun bir cevap yazıyor. Fakat İran, Ankara Hükümeti’ni tanımak için bir adım atmıyor.

Bu dönemde İran’la sıcak olmasa da resmi ilişkiler kuruluyor. Haziran 1922 yılında İran Eğitim Bakanı Mümtaz-ül Devlet başkanlığında bir kurul Ankara’ya geliyor. Bakan Vakit Gazetesi’ne verdiği demeçte, *“İki ulus arasındaki kardeşlik bağlarının son zamanlarda daha güçlü bir biçime geldiğini; bundan böyle her iki ulusun felaket ve mutluluklarını karşılıklı olarak birlikte paylaşacaklarını”* bildiriyor.¹⁷⁵

1923 yılı başlarında M. Kemal’in ilk elçisi Muhiddin Paşa Tahran’a atanıyor. Muhiddin Paşa (Akyüz), İran Şahı’na güven mektubunu sunuyor. Bunun üzerine Ahmet Han da Ankara’ya bir elçi gönderiyor.¹⁷⁶

Daha önce Osmanlı Padişahı nezrine atanmış olan İran Elçisi İshak Han, güven mektubunu 27 Ağustos 1923 günü sunuyor. Fakat hayretle görülüyor ki mektup İran Şahı’ndan Mustafa Kemal’e hitaben değil, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisine hitaben yazılmış. Mektubun metninde de *“Devlet-i Osmaniye”*den bahsediliyor. Bu tutuma sinirlenen Mustafa Kemal elçiyi huzuruna çıkarmıyor. Fakat Mustafa Kemal’le iyi ilişkiler kurmayan Kaçar Hanedanı’ndan Ahmet Han 1925 Ekim sonunda İran’ın güçlü adamlarından olan Rıza Han tarafından devriliyor Rıza Han M. Kemal ile iyi

¹⁷⁵ Sonyel; Türk Kurtuluş Savaşı..., C. II, s. 232.

¹⁷⁶ Şimşir; Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayını 2004, s. 19., Mehmet Saray; Türk-İran İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s. 117.

ilişkiler kurmaya özen gösteriyor. M. Kemal Tahran elçisi aracılığıyla Rıza Han'ın Cumhurbaşkanlığını Şahlığa tercih etmesi konusunda öneride bulunuyor. Fakat Rıza Han *“İran’da bugün Cumhuriyet ilanının mümkün olmadığını, ama Gazi Mustafa Kemal ile çok sıkı ilişki kurmayı arzuladığını”* söylüyor. İki devlet arasında Rıza Han zamanında yeni bir dönem başlıyor.¹⁷⁷

İngiltere'nin İran'dan çekilmesinden sonra, Koçar Hanedanı'ndan Şah Ahmet Kaçar'ı tahttan indirerek, 1925 yılında Pehlevi sanı ile İran tahtına oturan Kazak Süvari Albay Rıza 1926 yılında Türkiye'yle bir dostluk ve güvenlik anlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile taraflar birbirlerinin aleyhindeki anlaşmalara katılmamayı, taraflardan birine yapılacak bir saldırı karşısında tarafsız kalmayı, karşılıklı olarak sınır güvenliğini garanti etmeyi üstlenmişlerdir.¹⁷⁸

Asırlarca yan yana hanedan menfaatlerinin aykırılıkları ve mezhep farkları dolayısıyla suni bir düşmanlık havası içinde yaşatılmış olan Türklerle İranlılar hemen hemen aynı yıllar içinde birbirine benzer devrimlerle düşünce ve vicdan özgürlüğü elde ettikten sonra en geniş anlamda dost olmaları kadar tabi bir şey olamazdı. Rıza Şah'ın halk arasında yükselerek İran'ın kaderini ele alması komşu ve kardeş ülke için sevindirici bir olaydı. Atatürk ile Rıza Şah tam bir kardeşlik ve güvene dayanan samimi ilişkiler kurmakta gecikmediler. Ankara'ya İran Devlet adamlarından Mümtazüddeve, ilk olağanüstü büyükelçi olarak geldi. 1921 yılında gelen heyete Ankara'nın Mukaddem mahallesinde 5-6 odası olan bir bina bulunabildi. Bu bina İstasyon'dan Saman Pazarı'na giden yol üzerinde ve Mukaddem Camiinin karşı sırasında idi. Tahran'a da Milli Hükümetin değerli kişileri gönderildi. Bunların başında Atatürk'ün sevgi ve güvenini kazanmış olan Memduh Şevket Esendal idi. Esendal önce Azerbaycan'ın egemenliği döneminde Bakü'ye sonra Tahran'a oradan da Kabil'e gönderilmişti.¹⁷⁹ İran ile ilişkiler İran'ın Türkiye'den öğretmen talebinde bulunmasına seviyesine kadar gelişmiştir.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Şimşir; a.g.e., s. 20.

¹⁷⁸ Antlaşmanın tam metni için bkz Türkiye Cumhuriyeti'nin Andlaşmaları, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Yayını, Ankara, 1992, Cilt 2, s.1-7.; Türkiye, İslam Ülkeleri, Anlaşmalar ve Mevzuat, Türk- İnşa Yayını, İstanbul, 1982, s. 279-280.; Soysal, Tarihleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları, s. 276.; Atatürk'ün Milli Dış Politikası, s. 56.

¹⁷⁹ Abdülhakat Akşin; a.g.e., s. 192.

¹⁸⁰ Hülagü; a.g.m., s. 13.

5.2.1. İran İle Yaşanan Sınır Aşiretleri Sorunu

İran ve Türkiye sınır bölgelerinde yaşayan aşiretleri yeterli denetim altına alamadıklarından dolayı, iki ülkenin sınırlarında gerginlikler oluyordu. 1913 yılında çizilen Türkiye-İran sınırının Küçük Ağrı bölümü gerekli güvenlik ortamını yaratmak için elverişli değildi. Bu durumdan asiler yararlanıyordu. Sınır Ağrı Dağı'nın doruğundan değil, dağım tamamı Türkiye'de kalacak şekilde çevresinden geçmeliydi. Bu da ancak başka bir bölgedeki bir miktar Türk toprağıyla, bu bölgedeki İran toprağı değiş tokuş edilmesiyle olabilirdi. Musul meselesinin hallinden sonra 22 Nisan 1926 tarihinde bir Güvenlik ve Dostluk anlaşması imzalandıysa da sınır meselesine kesin çözüm sağlanamadı. İki devletin de iyi niyetli olmasından dolayı olaylar büyümedi. 15 Haziran 1928 tarihinde imzalanan bir protokolle 1926 antlaşması daha etkili hale getirildi. Rıza Şah'ın dostça tutumuyla konu halledildi. 23 Ocak 1932 tarihinde Tahran'da bir Uzlaşma, Adli Tesviye ve Hakem Antlaşması ve Türk-İran sınır hattı tayini imzalandı.¹⁸¹ 1930'dan sonra İran'la ilişkiler daha da sorunsuz şekilde devam ediyor. Bu dostluk Sadabat Paktı'na doğru ilerliyor.

5.2.2. İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Atatürk'ü Ziyareti

İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Haziran 1934 ayı içinde Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret Türk-İran dostluk ve kardeşliği yolunda içten gelen çok büyük ve samimi gösterilere meydan vermiştir. Şah Rıza Ankara'da yaşadığı günler sırasında bütün halkın, her türlü protokol dışında ve üstün olarak katılmalarıyla düzenlenen şenlikler için masalları hatırlatan gösteriler olmuştur. İran Dışişleri Bakanı Tahran Millet Meclisi'nde bu konuda verdiği demeçte ziyaretin önce 15-18 gün süreceği tahmin edildiği halde 27 gün sürdüğüne ve bunun Şah'a gösterilen kardeşçe tezahürlerden ileri geldiğini söyledikten sonra *“Şimdiye kadar yalnız Türkiye’de değil, fakat dünyanın pek az memleketlerinde böyle hararetle ve samimi bir hüsnü kabul yapılmıştır demişti.*¹⁸²

M. Kemal Paşa İran Şahı'na aynı soydan geldiklerini söylüyor. Bu düşüncesini sanat eserleriyle de destekleyerek daha güçlü bir mesaj haline getiriyor.

¹⁸¹ Armaoğlu; a.g.e., s. 332.; Gönübol, Sar; a.g.e., s. 90.; Anlaşmanın tam metni için bkz. Türkiye, İslam Ülkeleri Anlaşmalar ve mevzuat, s. 280-285.

¹⁸² Aptülahat Akşin; a.g.e., s. 196.

10 Haziran gecesi İran Şahı'na büyük bir sürpriz yapılıyor. Çankaya'da akşam yemeği yendikten sonra operaya gidiliyor. Rıza Şah'a kendisi için hazırlanan opera sunuluyor. Müzisyen Ahmet Sorgun'un sıkı bir çalışmasıyla hazırladığı "Özsoy" operası ile İran Şahı, operalar tarihine, şerefine opera düzenlenmiş ilk hükümdar olarak geçip ebedileşecektir.¹⁸³

Bu ziyaret tarih bakımından önemli hadiselerden biridir. Rıza Şah'a memleketimizde görmek istediği her yer gösterilmiş hatta genelkurmaydaki hazırlıklar ve askeri tertipler gösterilmiş bütün kapılar açılmış, tam bir dostluk emniyeti ifade edilmiştir. Şehinşah, bütün bu dostluk çabalarını tam değeri ile takdir etmiştir. Rıza Şah Pehlevi Atatürk ile İzmir'e gittikleri zaman ben de beraber bulundum. İstanbul'da da kendisini gezdirdim. Şah, memleketini taassubun elinden kurtarmak ve ileriye götürecektir hamleler yapmak için neler yapmak gerektiğini sordu. Bizim daha tecrübeli olduğumuzu söyleyerek bana bu soruyu sorduğu zaman şunları söylediğimi hatırlarım.

"Evvele taassup taraftarı olanların taarruzlarından memleketi kurtarmak lazımdır. Taassup taarruz etmeden yaşayamaz. Nerede azgın bir tahrik ve teşvik görürseniz ilk önce bu taarruzu men etmelisiniz. Herkes dininin icabını yerine getirmek için dini vazifelerini istediği gibi yapsın ama düşmanlık yaratmasın ve tahrik etmesin." Bunları söyleyince *"Doğru söylüyorsun"* dedi.¹⁸⁴

Atatürk ölünce İran Sarayı ve Hükümet 1 ay resmi matem ilan etmiştir. Bayraklar yarıya indirilmiş. Şah, Atatürk'ün cenazesine olağanüstü bir heyet ve kendi muhafız alayından 52 er ve 3 subaydan oluşan bir manga asker göndermiştir.¹⁸⁵

5.3. Mustafa Kemal Atatürk'ün Mısır İle İlişkileri

28 Şubat 1922'de İngiltere Mısır'ın bağımsızlığını onaylamış. Lozan Antlaşması'yla Türkiye Mısır üzerindeki tüm haklarından vazgeçtiğini ilan etmiş. Bu dönemde bağımsız Mısır tahtında Kral Fuat vardır. M. Kemal ile ilişkileri 1925 yılında karşılıklı elçilikler açılmasıyla başlamıştır.

¹⁸³ Bozdağ; a.g.e., s. 94. Gönübol; Sar; a.g.e., 108.

¹⁸⁴ İsmet İnönü; Hatıralar; Bilgi Yayınları, İstanbul, 1987, s. 267-268.

¹⁸⁵ Şimşir; Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları., s. 22.

Türkiye cumhuriyet ve Mısır arasındaki ilişkilerin gerçekten sıcak ve içten olduğu söylenemezdi. Çünkü Mısır'daki Kral Fuad rejimi, Atatürk Türkiye'siyle bir zıtlasma içindeydi. Atatürk Türk ulusunu çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmak için üst üste devrimci atılımlarda bulunurken, Kral Fuad'ın tutucu politikası adete Mısır'ı laik Türkiye'nin bir karşıtı havasına büründürüyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi 1924 yılında halifeliği kaldırınca Kral Fuad hemen Mısır'a Halife olmaya özenmişti. Mısır Türkiye'den kaçan yada kovulan bütün rejim karşıtlarına kucak açmakla kalmıyor. Bunların Atatürk aleyhinde çalışmalarına da izin veriyordu. Türkiye'nin laikleşmesi Mısır'da Türkiye'ye karşı bir propaganda sermayesi yapılıyordu. Kral Fuad yönetimi Atatürk'e karşı pek dostça görünmesi de iki ülke ilişkileri sarsılmadan devam ediyordu. Kral Fuad içten olmasa bile Cumhuriyet Bayramlarında Atatürk'e kutlama telgrafları gönderiyordu.¹⁸⁶

5.3.1.Fes Olayı

Fakat ilişkiler 1932 yılına kadar diplomatik ilişkiler normal seyrinde giderken bu tarihte “*Fes Olayı*” yaşanıyor. 29 Ekim 1932 günü Atatürk bayram kutlamalarını kabul etti ardından akşam Ankara Palas'ta yemek düzenlemiştir. Yemek bittikten sonra Atatürk sofradaki konuları baloya davet etmiştir. O dönemde Mısır elçisi Hazma Bey isminde bir hukukçudur. Hazma Bey yemek boyunca sofrada fesli olarak oturmuştur. Orada bulunan İngiliz Büyükelçisi Sir George Clerk'in Londra'ya rapor ettiğine göre Atatürk Mısır Elçisinin yanından geçerken “*Kralınıza söyleyiniz Ben Mustafa Kemal. Size bu akşam fesinizi çıkarmanızı talimat verdim*” diyor ve bir garson gelip Elçinin çıkardığı fesi almıştır. Elçi üzüntüyle hemen oradan çekilmiş. Atatürk'ün bu olayda asıl hedef aldığı Elçi değil İslam Dünyasının karşısında laik Türkiye'yi küçülterek Mısır Krallığının yüceltmek hevesine kapılmış olan Kraldır. Ertesi gün Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey Mısır Elçisinden özür dilemiştir. Olay unutulmak üzereyken hiç beklenmedik bir yerden patlak vermiştir. 11 Kasım'da Daily Herald adlı bir İngiliz Gazetesinde “Bir Fes Diplomatik Bir Fırtına Koparabilir” başlığıyla “*Yakın Doğunun geleneksek başlığı fes yüzünden Türk diktatörü Mustafa Kemal ile Mısır Elçisi*

¹⁸⁶Bilal N. Şimşir; Fes olayı Türkiye-Mısır ilişkilerinden Bir Sayfa, Belleten, Cilt 48, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1984, s.3.

Hanza(Hazma) Bey arasında çıkan sert tartışma iki ülkenin diplomatik ilişkilerini bozabilir” diyordu. Londra’nın bu haberi fes olayını açığa çıkarmış ve büyütmişti. Mısır’da muhalefetin de kışkırtmalarıyla Türk hükümetinin geçiştirmeye çalıştığı olay büyümüştür. Mısır Hükümeti konuyla ilgili Türkiye’ye nota göndermiştir. Konu iki ay kadar sürmüş Türk Hükümetinin her devletin istediği üniformayı benimseyebileceğini bildirmesiyle olay kapanmıştır.¹⁸⁷

1936 tarihinde Kral Fuat ölüp yerine oğlu Faruk geçiyor. M. Kemal Kralın ölümünden dolayı taziyelerini bildiriyor.¹⁸⁸

7 Haziran 1937’de Mısır Krallığı ile Oturma ve Uyruluk Sözleşmeleri imzalanmış bu sözleşmeler 26 Nisan 1937 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁸⁹

5.4. Mustafa Kemal Atatürk’ün Afganistan İle İlişkileri

8 Ağustos 1919 tarihinde Amanullah liderliğindeki Afganistan, İngiltere’den sınırlı bir bağımsızlık almıştır. Fakat 22 Kasım 1921’de İngiltere’yle imzaladığı sınırlı dostluk anlaşmasıyla görelî özerkliğe kavuşmuştur.

Atatürk, Afganistan sınır komşumuz olmamasına rağmen bu ülkeyle olan ilişkilere özel önem vermiştir. Türkiye’nin 1920 yılında hem doğuda hem batıda savaştığı bir sırada, zamanın Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa’ya verdiği talimatta *“Eğer maddi ve mali imkanlarımız ve müdafaa, savunma imkanlarımız müsait ise bu ihtiyaçların teklifi kabulse, Afganistan’a Afgan ordusunu düzenleyecek bir zabitan heyeti gönderelim”* demiştir.¹⁹⁰

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından siyasi ilişkilerde bulunmak üzere Sovyet Rusya’ya gönderilen Dr. Rıza Nur ile İngilizlerden bağımsızlığını yeni kazanan Afganistan olağan üstü temsilcisi Muhammet Veli Han arasında, 1 Mart 1921 tarihinde

¹⁸⁷ Şimşir; “Fes Olayı..., s.24.; Özgiray, s. 46.

¹⁸⁸ Şimşir, Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, C. II, s. 26.

¹⁸⁹ Soysal; Tarihleri ve Açıklamaları..., s. 250.; anlaşmanın metni için bkz. Türkiye, İslam Ülkeleri, Anlaşmalar ve Mevzuat, Cilt 2, s. 242-243.

¹⁹⁰ Hayrettin Erkmen; Milli Egemenlik, Yurtta Sulh, Cihanda Sulh ve Atatürk, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 16, İstanbul, 1986, s. 45.

bir Dostluk ve Dayanışma Antlaşması imzalanmıştır.¹⁹¹ Bu anlaşmaya göre bağımsız Türkiye Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyor; yanlar tüm doğu uluslarının özellikle Hive ve Buhara uluslarının kesin özgürlük ve bağımsızlıklarını kabulleniyor; herhangi bir emperyalist devletin yanlardan birine saldırmasını doğrudan doğruya kendilerine saldırı olarak nitelemeyi ve buna bütün güçleriyle karşı koymayı; yanlardan herhangi birine düşman olan bir devletle anlaşma imzalamamayı; diğer devletlerle anlaşma yapmadan önce öteki yana bilgi vermeyi üstleniyorlardı. Bu anlaşma Türkiye'nin Afganistan'a milli eğitiminin ve ordusunun gelişmesi ve yükselmesi için ihtiyaç duyacağı yargısal, bilimsel ve askersel alanda uzmanlar gönderilmesi karara bağlanmıştır. Bu anlaşmanın imzalanmasında Rusya'nın etkisi vardır. Bu dönemde Rusya İslam ülkeleri arasında çeşitli paktlar yapılması siyasetini uyguluyordu.¹⁹²

İngilizler, Türk-Afgan Antlaşmasında, bir İslam konfederasyonu kurulması; Afganistan'ın savunmasında Türk askeri kurulunca stratejik planlar hazırlanarak uygulanması; Hindistan, Orta Asya, İran'da ihtilal propagandası yürütecek örgütler kurulması gibi gizli maddeler olduğuna inanıyorlardı.¹⁹³

Milli Hükümetle ilk önce en yakın ve samimi dostluk ilişkisini kuran ülke olan Afganistan'ın devrimci genç hükümdarı Amanullah Han Atatürk'ün hayranı idi. Türkiye'de girişilen reform hareketlerini yakından izliyor. Ülkesinde bu reformları uygulamaya çalışıyordu. Mustafa Kemal de bu ülkenin reformlarını destekliyordu Cumhuriyet'in ilk günlerinden itibaren Afganistan Türkiye'den öğretmen, subay ve doktor gibi teknik uzmanlar getirtmiş ve ayrıca Türk üniversitelerine öğrenci göndermiştir. Rusya ile İngiltere arasında daima nüfus mücadelesine konu olan Afganistan I. Dünya Savaşı'ndan sonra bu tehlikenin yeniden canlanması ihtimaline karşı adeta Türkiye'de bir dayanak aramıştır. 1928 Mayıs'ında Afgan Kralı Amanullah Türkiye'yi ziyaret etmiştir 25 Mayıs 1928'de Ankara'da Türk Afgan Dostluk ve

¹⁹¹Kemal Girgin; Hariciye Tarihimiz, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 121.; İsmet Bozdağ, Atatürk'ün Avrasya Devleti, Tekin Yayınları, İstanbul, 1999, s. 85.; Anlaşmanın metni için bkz. Türkiye Cumhuriyetinin Andlaşmaları, s. 11-17.; Türkiye, İslam Ülkeleri, Anlaşmalar ve Mevzuat, s. 24-25.

¹⁹² Sonyel; Kurtuluş Savaşı..., C. 2, s. 58.

¹⁹³ Sonyel; Kurtuluş Savaşı..., C. II, s. 59.

İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma esas itibarıyla 1921 anlaşmasından pek farklı değildir.¹⁹⁴

Başkent olduktan sonra Ankara'yı onurlandıran ilk devlet başkanı Amanullah'tır. Amanullah Han, Mustafa Kemal Paşa'nın konuğu olarak Ankara'ya geldiğinde Mustafa Kemal Paşa, daha 1923'de temelleri atılan "*Etnoğrafya Müzesi*"ni tamamlatıp Amanullah Han ile birlikte açılışını yaptı. Bu durum tesadüfen olmamıştı. M. Kemal Paşa, Asya'da yaşayan Türk ve Müslüman ülkeler, siyasi coğrafya olarak ne kadar bölünmüş olursa olsun kültürde tam bir bütünlük arz ettiklerine dikkati çekmek istemiştir.¹⁹⁵ ve iki ülke arasındaki bağı anlatan şöyle bir konuşma yapmıştır;

*"Afgan milleti ile menşei Orta Asya olan ecdadımız arasındaki münasebetler ve uhuvvet rabitaları pek kadimdir. Tarihin silinmez sahifeleri, o münasebetlerin ebedi hatıraları ile doludur. İki kadim ve kahraman milletin, bugünkü evlatları, bizler, medarı intibah olan o sahifeleri, büyük alaka ile müteala etmeliyiz."*¹⁹⁶

Mustafa Kemal bu ziyareti 1 Kasım 1928 günü III. Dönem II. Toplanma yılını açarken Büyük Millet Meclisinde Şöyle anlatmıştır:

*"Geçen sene içinde dostumuz Afganistan'ın kıymetli hükümdarı kral ve kraliçe hazretlerinin bizi ziyaretleriyle mübahi olduk. Kral ve kraliçe hazretleri memleketimizin her tarafında hakiki muhabbet ve tezahüratıyla kabul olunmuşlardır. Türk ailesi içinde bıraktıkları kıymetli hatıraları daima muhafaza edeceğiz. Kral hazretlerinin azimkarane ıslahatı, dostlarına alaka ve iftiharla tam muvaffakiyet kanaatini vermektedir."*¹⁹⁷

Türkiye'de gördüğü reformlardan etkilenen Kral ülkesine dönünce, Atatürk'ün dikkatli olması yolundaki uyarılarına pek aldırmaz etmeksizin Afganistan'da benzer reformlar yapmaya niyetlenir. Fakat Kasım 1928'de kendisine karşı gerici bir ayaklanma patlak verir. Atatürk dostu Amanullah Han'ı korumak için bölgedeki Türk askerlerine "*hayatlarını ortaya koyarak*" kralı korumaları talimatını verir fakat talimat yerini buluncaya kadar Amanullah Han İngiliz sömürge politikasının bir kurbanı olarak ülkesini terk edip¹⁹⁸ Roma'ya kaçmak zorunda kalır. Amanullah'ın tahttan

¹⁹⁴ Atatürk'ün Milli Dış Politikası, s. 51.

¹⁹⁵ İsmet Bozdağ; Atatürk'ün Avrasya Devleti, Tekin Yayınları, İstanbul, 1999, s. 85.

¹⁹⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; Cilt 2, s. 269.

¹⁹⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; Cilt 2, s. 375.

¹⁹⁸ Abdülhâk Akşin; a.g.e., s.191.

düşürülmesi onu destekleyen Türkiye'nin prestijini sarsmıştır.¹⁹⁹ Afganistan'daki isyan Türkiye'nin oradaki nüfuzunu azaltmıştı. Bir de nerede İslami hisler kuvvetli ise orada Türkiye'nin nüfuzu gün ve gün zayıflıyordu.²⁰⁰

Fakat dostluk bitmez. Birkaç kez Roma'da Türkiye'ye gelir Atatürk'le görüşür. Son olarak Kasım 1938'de Atatürk'ün cenaze törenine katılarak dostuna son saygı görevini yapar.²⁰¹

Mustafa Kemal Afganistan'a büyük elçi olarak Medine Muhafızı General Fahrettin'i göndermiştir. Kabil büyükelçiliği de seçkin devlet adamlarımızdan Memduh Şevket Bey'e, Yusuf Hikmet Bayur da bulunmuştur. Ülkemizde genç Afganlı öğrenciler gelip eğitim almışlardır. Ankara'da uzun yıllar Afganistan'ı temsil eden Sultan Ahmet Han, çok sevilen ve sayılan bir kişi idi. Dışarıda yapılan milletlerarası toplantılarda Afganistan'ın genç diplomatları Türk meslektaşlarıyla seve seve işbirliği ediyorlardı. Afganistan'ın temsilcisi olmadığı yerlerde Afgan menfaatlerini Türk elçilikleri ve konsoloslukları koruyorlardı.²⁰² Görüldüğü gibi iki ülke arasındaki dostluğun temelleri Mustafa Kemal tarafından atılmıştır ki Afganistan lideri Amanullah Han “*Türklerin sevinci sevincimizi, kederi kederimizdir.*” der.²⁰³

Mustafa Kemal de 3 Aralık 1921 tarihinde kurtuluş günleri dolayısıyla Afganistan Sefarethanesi'nde verilen ziyafette Afgan elçisine:

*Amanullah Han tahta çıktığı zaman “istiklalimi ihraz etmedikçe kılıcımı kınına koymayacağım” demişti. Filhakika Amanullah Han Hazretleri bu tamamiyle istiklalini kazandı. Afgan istiklalinin sene-i devriyesi münasebetiyle hissettiğimiz memnuniyet ve saadeti memleketimize tebliğ etmenizi rica ederim.*²⁰⁴ diyerek Afganistan'ın bağımsızlığından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.

Amanullah Han devrildikten sonra yerine Mehmet Nadir Şah geçti bu durum Türk-Afgan dostluğunda radikal bir değişikliğe neden olmamıştır. Yalnız Almanya'da Nazi Partisi'nin iktidara gelmesiyle Afganistan Sovyet ve İngiltere tehlikesine karşı

¹⁹⁹ Ahmet Özgiray; Atatürk'ün Dış Politikası, Selçuklu Basımevi, İzmir, 1999, s. 42.

²⁰⁰ Özgiray; a.g.e., s. 42.

²⁰¹ Şimşir; Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, s. 10.

²⁰² Aptülâhat Akşin; a.g.e., s. 191.

²⁰³ Şimşir; Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, s. 1.

²⁰⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; Cilt 2, s. 17.

Almanya'ya daha fazla dayanmıştır. Türkiye ve Almanya arasında mevcut bir çatışma olması da bunun nedenlerindendir.²⁰⁵

Atatürk yeni krala karşı önceleri biraz soğuk davrandı. Soğukluğu gidermek için girişimler Nadir Şah'tan geldi. Atatürk'e "*Kaffemiz Reisicumhur hazretlerini başımız tanırız*" diyerek yenilik yolunda ilerlemek kararında olduğunu söylüyordu. Zamanla ilişkiler dostluğa dönüştü. Fakat bu dönem uzun sürmedi. 9 Kasım 1933'te Nadir Şah bir suikast sonucu öldü. Yerine 18 yaşındaki oğlu Zahir Şah geçti. Atatürk yeni kralı kutladı. İlişkiler dostça devam etti bu dostluk Sadabat Paktı'nın imzalanmasına vardı. Paktın imzalanmasıyla Zahir Şah ve Atatürk birbirlerini hararetle kutladılar. Atatürk öldüğünde arkasında güçlenmiş ve kökleşmiş bir Türk-Afgan dostluğu bıraktı. Ölümü Afganistan'da büyük üzüntü yaratmıştır. Afganistan yası paylaşmıştır. O güne kadar başka kimseye böyle saygı gösterilmemiş, Atatürk Afganlıların gönlünde yer etmiştir.²⁰⁶

5.5. Mustafa Kemal Atatürk'ün Suriye İle İlişkileri

Fransa geçmişten beri Orta Doğu'daki nüfuzuna hareket üssü olarak Suriye'yi seçmiştir. Fakat bu bölge doğal zenginliklere sahip değildi, geniş ovalara sahip olmadığı için bu ülkede köy ekonomisinin önemli ölçüde gelişmesi beklenemezdi .önceden Suriye'ye ün kazandırmış olan pamukçuluk ve ipekçilik gibi endüstri tarımı son elli yıl içinde sönmeye hatta ölmeye yüz tutmuştu. Peki Fransa'yı Suriye'de çeken neydi? Haritaya göz atılırsa bu ülkeye hakim olacak herhangi bir devletin diğer büyük devletlerin tam ve yan sömürgeleriyle olan bağlantısını kesebilecek bir durum elde edebileceği anlaşılır.²⁰⁷ Suriye kesin olarak 25 Nisan 1920'de San Remo Antlaşmasıyla Fransız mandası olmuştur.²⁰⁸

Milli Mücadele döneminde Suriyeli milliyetçiler Mustafa Kemal'e Irak ve Kilikya'daki İngiliz ve Fransız etkilerini ortadan kaldırmak amacıyla işbirliği teklif ediyorlar. Mustafa Kemal onlara cevabını şöyle anlatıyor:"*Suriyelilere dedik ki; ittifak kuvvet teşkil edeceğinden bütün alem-i İslam'ın manen olduğu gibi maddeten de müttehit ve müttefik olmasını, şüphe yok ki büyük memnuniyetle karşılıyoruz. Ve bunun içindir ki*

²⁰⁵ Armaoğlu; a.g.e., s. 332.

²⁰⁶ Şimşir; Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, s. 11.

²⁰⁷ Adamof; a.g.e., s. 28.

²⁰⁸ Gönlübol; Sar; a.g.e., s. 132.

*bizim kendi hududumuz dahilinde müstakil olduğumuz gibi Suriyeliler de hududun dahilinde ve hakimiyeti milliye esasına müstenit olmak üzere serbest ve müstakil olabilirler. Bizimle ittifak veya ittifakın fevkinde bir şekilde federatif, yahut konfederatif denilen şekillerden birisiyle irtibat peyda edebiliriz.”*²⁰⁹ diyor fakat Kilikya sorununun anlaşmayla çözülebileceğini gören Mustafa Kemal Suriye’ye yaklaşmakta temkinli davranıyor.

20 Ekim 1921 Ankara İtilafnamesi’nden Suriye ile olan sınırimız çizilmiş²¹⁰ ve sonra Mustafa Kemal’in bu güney sınır komşumuz ile ilişkilerinde muhatabı Fransa olmuş idi. Ankara İtilafnamesi’nin 8. maddesine göre, bu İtilafnamenin kabulünden bir ay sonra Türkiye-Suriye sınırını kesin olarak çizmek üzere karma bir komisyon kurulacaktı. Fakat bu mümkün olmadı. Komisyon ancak 1925 Eylül ayında kurulabildi. Fakat komisyonda çıkan anlaşmazlıklar sonucu Türk-Fransız diplomatları doğrudan doğruya diplomatik müzakerelere girerek 18 Şubat 1926 tarihinde Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi imzaladılar. Sözleşmenin parafe edilmesine karşılık Musul olayı çözülmeyen Fransa bu anlaşmayı imzalamadı. Musul sorunu çözülmeye Türk-İngiliz anlaşmasından 6 gün önce 30 Mayıs 1926’da Fransa ile Suriye sınırını belirleyen anlaşma imzalandı.²¹¹

5.5.1.Hatay Sorunu

1921 Anlaşmasıyla Sancak bölgesi Suriye’ye bırakılmıştı. Bununla birlikte Anlaşmanın 7. maddesiyle bölgeye özel bir yönetin rejimi” verilmiş, bölgenin Türk soyundan gelen halkının kültürünün geliştirilmesi ve Türkçe’nin resmi bir nitelik taşıması öngörülmüştü. Lozan Anlaşmasının 3. maddesiyle Ankara Anlaşması doğrulanmış ve Sancak bölgesi Misakı Milli sınırları dışında kalmıştı. Mustafa Kemal daha 1923’te Adana’ya yaptığı bir gezide Hatay’dan gelen Türk Heyetine “ *Kırk yıllık Türk yurdu düşman elinde esir kalmaz. Günü gelecek siz de kurtulacaksınız*” demişti. Mustafa Kemal siyasi konjonktürün buna uygun olmasını bekledi 1930lu yıllarda aradığı ortamı bulmuştu. Hitler Almanyasının verdiği korku Fransa’yı bu gibi konularda uzlaşılara

²⁰⁹ Borak; Atatürk Gizli Oturumlardaki..., s. 13.

²¹⁰ A. Afetinan; Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, s. 161.

²¹¹ Armaoğlu, a.g.e., s. 324.

zorlayıcı nitelikte idi. Atatürk Türkiye'si 1936 Montreux Sözleşmesinden sonra dostluğu aranır bir ülke olmuştu. Onun, sorunları oldu bittiyle değil barışçı yollarla çözmekten yana olduğu biliniyordu. Türk-Sovyet dostluğu sürüp giderken İngiltere dostluğu da geliyordu. Nitekim Hatay sorunun Türkiye'nin istediği gibi çözülmesinde İngiltere yardımcı olabilirdi. Şartların böylesine uygun olduğu bir dönemde Fransa Suriye ve Lübnan'a yarı bağımsız statü vermişti, Atatürk bundan yararlanarak Fransa'dan aynı statünün Hatay'a da verilmesini isteyip bunu 1921 ve 1926 Anlaşmalarının doğal sonucu olduğunu belirtmiştir. Ekim ayında gönderilen bu ilk notayı Kasım ve Aralık aylarında yeni notalar izlemiş, Aralık ayında Sancak'ta kanlı olaylar çıkmıştır. Görülüyor ki Atatürk, bu konuda da ince diplomasi taktiklerini kullanmış, sorunun Türkiye için toprak istemek olmadığını, Suriye'ye tanındığı gibi Sancak'a da bağımsızlık tanınması olduğunu belirtmiştir.²¹² Fransa konuyu Milletler Cemiyetine götürmüş. 29 Mayıs 1937 günü Milletler Cemiyeti, Hatay'ın iç işlerinde tam bağımsız olması kararına varmıştır. Bu bir yıl içinde ,Hatay'daki manda yöneticileri var güçleriyle Türklük aleyhinde çalışmış ve bu uğurda her türlü şiddet tedbirlerine başvurmuşlardır. 15 Mayıs 1938'de bölgede seçimler başlamış. Bu sürede bölgede Fransız Sömürge yöneticileri tarafından Türkler ve onlarla işbirliği yapanlara karşı baskı ve şiddet eylemlerine koyulmuşlardır. Bütün Sancak'a yayılan durum sonucunda Atatürk ilerlemiş hastalığına rağmen 4 Mayıs'ta Adana'ya ve 29 Mayıs'ta Mersin'e gitmiştir. Coşkun karşılamalar ve ordu birliklerinin geçinden sonra Fransa bölgedeki baskısını azaltmış ve bölgeden çekilmeye başlamıştır. Fakat diğer yandan da doktorlarca kesin istirahat verilen Atatürk'ün hastalığı ağırlaşmıştır.²¹³ Atatürk Hatay'a çok önem vermiştir

Atatürk'ün o sıradaki ruh durumunu belirtmesi bakımından Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak'a:

“Hatay benim şahsi meselemdir. Keyfiyeti Fransız büyükelçisine ta bidayette açıkça ifade ettim. Dünyanın bu durumunda böyle bir meselenin Türkiye ile Fransa arasında müşellah bir ihtilafa müncer olması katiyen varid değildir. Fakat ben, bunu da hesaba kattım ve kararımı vermiş bulunuyorum. Şayet ufukta bu yolda binde bir ihtimal belirse,

²¹²İsmail Soysal; Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri,(1936-1939), Belleten, Cilt 49/193, 1985, s. 79-109.

²¹³Tayfun Sökmen; Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar, Türk Tarih kurumu Yayınları, Ankara, 1978, s. 14-15.

Türkiye Cumhuriyeti Reisliğinden ve hatta Büyük Millet Meclisi azalığından da çekileceğim. Ve bir fert olarak bana iltihak edecek birkaç arkadaşla beraber Hatay'a gireceğim. Oradakilerle el ele verip mücadeleye devam edeceğim."²¹⁴ diyerek gerekirse Hatay için savaşı göze aldığını açıklamıştır.

Yapılan seçimlerden sonra Tayfun Sökmen Devlet Başkanı seçilmiş, Atatürk Hatay'ın anayurda katılmasını görememiştir. Hatay, 23 Temmuz 1939 tarihinde T.B.M.M. adına bölgeye giden Türk Heyeti önünde törenle Türkiye'ye katılmıştır.

Atatürk'ün ileri görüşlülüğü, sertlik ve yumuşaklığı yerinde kullanabilen ince diplomasisi, isabetli görüşü sayesinde, iki yüz bini aşan Türk yabancı boyunduruğundan kurtulmuştur.

Atatürk zamanında Fransız mandası altında olan Suriye'nin ancak 1936 sonunda yarı bağımsız bir statüye kavuşabildiğini söylemiştik.. Haşil el Attasi başkanlığındaki bir Suriye heyeti 9 Eylül 1936 tarihinde Paris'te Fransa ile bir antlaşma imzalıyor. "Ebedi dostluk antlaşması" niteliğindeki bu belgeyle Fransa, Suriye'ye bağımsızlık vererek, Yüksek Komiser yerine Şam'a elçi gönderecekti. Suriye meclisinde 26 Aralık 1936 tarihinde onaylanan, Fransa Parlamentosu tarafından hiçbir zaman onaylanmayacak olan bu antlaşmadan sonra Haşim el Attasi bağımsız Suriye'nin cumhurbaşkanı gibi hareket etmeye başlıyor. Atatürk'le yazışmaya başlıyor 23 Nisan 1938 günü, Kırşehir depremi dolayısıyla Atatürk'e bir telgraf gönderiyor, üzüntü ve sempati duygularını sunuyor.²¹⁵

5.6. Mustafa Kemal Atatürk'ün Ürdün İlişkileri

I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Ürdün Atatürk zamanında İngiliz yönetiminde bulunuyordu. Ürdün'ün başına getirilmiş olan Emir, 1928 tarihli bir anlaşma ile İngiltere tarafından yönetilmeyi kabul etmişti. Ülkenin dış ilişkileri İngiltere'nin elindeydi. 1934 yılında İngiltere ile yapılan bir ek anlaşma ile Ürdün Emiri'ne dış ilişkilerde biraz serbestlik tanındı. Aynı yıl Ürdün Emiri Abdullah "Gazi Hazretlerine arzı tazimat için" Ankara'ya gelmek istediğini bildirdi. Bu ziyaret

²¹⁴ Enver Ziya Karal; Atatürk'ten Düşünceler, ODTÜ Yayıncılık ve İletişim, Ankara, 2003, s.15.

²¹⁵ Şimşir; Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, s. 13.

pek özendirilmedi. Atatürk, Ürdün Emiri'ni, Ankara'da değil, İstanbul veya Yalova'da kabul edecekti, fakat “bu ziyaretin tarafımızdan teşvik ve teşci edilmemesini emretti.”

Emir Abdullah üç yıl gecikmeyle, 1937 yılında Türkiye'yi ziyaret etti. Ziyaretinden sonra teşekkür için iki ipek seccade ve bir altın kupa gönderdi. Türkiye ve Ürdün arasında dostluk ilişkileri bu dönemde kuruldu.²¹⁶

5.7. Mustafa Kemal Atatürk'ün Yemen İle İlişkileri

Yemen, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı İmparatorluğu'na katılmış ve 400 yıl kadar Osmanlı yönetiminde kalmıştır. Yemen Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde devleti çok uğraştırmış, hüznü türkülerimize adını yazdırmıştır. İttihat ve Terakki döneminde Yemen'le uzlaşmaya varılmış 1918 yılında bağımsız bir devlet olmuştur.

Türkiye'de Cumhuriyet'e geçildiği sırada Yemen tahtında İmam Yahya vardır. 1927 yılında Atatürk'le yazışmaları başlamış olan ülkeyle ilişkiler dostluk çerçevesinde gelişmiş 1937 yılında Yemen veliahdı Türkiye'ye gelmek istemiş fakat bu ziyaretin gerçekleştiğine dair bir belge yoktur.²¹⁷

5. 8. Filistin Sorunu

5. 8. 1. Filistin Neresidir

Filistin adı M.Ö. zamanlarda burada yaşamış olan kavmin adına bağlanır. İbraniler bu halka Pelishtin ve bölgelerine de Peleshtin diyorlardı. Bu kelime Filistin'lerin ülkesi anlamına geliyordu. Bu sebeple bu ülke Filistin adını almıştır. En az dört bin yıldan beri tarih içinde yer alan Filistin, tarih içinde fetih ve istilalara o kadar çok maruz kalmıştır ki, sınırları devamlı değişimler göstermiş ve bundan dolayı da Filistin adı verilen bu topraklara kesin siyasi sınırlar çizmek mümkün olmamıştır. Tarih içinde Filistin'in siyasi sınırlarının değişiklik göstermesine karşılık, ülkenin coğrafi sınırları konusunda

²¹⁶ Şimşir; a.g.e., s. 14.

²¹⁷ Şimşir; a.g.e., s. 15.

hemen hemen bir görüş birliği vardır. Buna göre Filistin denilen topraklar esas itibarıyla Suriye ile Mısır ve Akdeniz ile Şeria Nehri arasında kalan topraklardır.²¹⁸

5. 8. 2. Filistin’de Osmanlı Hakimiyetinin Ana Hatları

Selim 1512 tarihinde tahta çıkmıştır. Genç Padişah Osmanlı Devleti’nin doğu sınırına yönelerek, iki zorlu rakibi Safevi Şahı İsmail ve Memlük Sultanı Kansu Gavri’ye meydan okumuştur. 1514 yılında İran’a sefere çıkmış aynı yılın Ağustos ayında Tebriz’in kuzeyindeki Çaldıran Ovasında Şah İsmail’in yenmiştir. 1516 yılında bir doğu seferi daha düzenleyen Yavuz Sultan Selim Memlükler’e doğru harekete geçmiş 24 Ağustos 1516 tarihinde Memlükler’i bozguna uğratmıştır. Ocak 1517’de Osmanlı ordusu Sina çölünü geçerek Kahire yakınlarında Ridaniye’de Memlük ordusunun kalanını da imha etmiş böylece Osmanlı Devleti İslam Dünyasının tartışmasız lideri ve Mekke, Medine ve Kudüs’teki kutsal emanetlerin koruyucusu durumuna geçmiştir.²¹⁹

1517 yılından itibaren Osmanlı Devletinin egemenliğine giren Filistin, hiçbir zaman yekpare bir yönetim bölgesi olmamıştır. Osmanlı Devleti’nde Arz-ı Filistin denilen bu bölge aslında üç coğrafi bölgeden oluşuyordu. Kazmiye Nehriyle Mukatta Nehri arasındaki bölgeye Museviler ve diğer Müslüman olmayan halkın “Galile” demesine karşın burası Osmanlılar için “Akka” sancağıydı. Mukatta Nehriyle Zerduludce Nehri’nin kaynağı arasındaki yöre Musevilerin Samarya, Arapların ise “Batı Şeria” dedikleri bölgedir. Osmanlı Devleti döneminde ise burası “Nablus” Sancağıdır. Nablus’un güneyinde Berşeba Vadisine kadar olan mıntıka ise Museviler için “Yudes” Osmanlılar için ise “Kudüs” sancağıdır.²²⁰ Osmanlı yönetimi bölgeye huzur ve güven

²¹⁸ Fahir Armaoğlu; Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948-1988, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1994, s. 3-4.

²¹⁹ Dror Ze’evi; Kudüs, “17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi”, İstanbul, 2000, s. 4.

²²⁰ Süleyman Özmen, Orta Doğu’da Etnik, Dini Çatışmalar ve İsrail, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 85.

getirmiştir. Osmanlılar ayın zamanda Kudüs'ün muktedir, dürüst ve etkili personel ile idare edilmesini sağlamışlardır.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Kudüs'teki kutsal yerlere titizlik gösterilmiş, şehir surları yeniden yaptırılmış, Mescid-i Aksa Camii ile Sahrat-ul Kubbe Camiinin Osmanlı padişahları tarafından devamlı bakım ve onarımı yaptırılmıştır. Yine Sultan Süleyman döneminde “ağlama duvarı” Yahudiler için temizletilmiş ve ibadete açılmıştır. Hristiyanlar için kutsal olan Kudüs'ün Mukaddes Mezar Kilisesi ile Beytullahim (Betlehem)'deki İsa'nın Doğum Mağarası gibi yerlerin çok iyi korunduğu gibi bu yerlerle ilgili olarak Katolik ve Ortodoks devletlere de bir takım haklar tanınmıştır. Osmanlı Devleti döneminde hem bütün dinlere huzur ve özgürlük sağlanmış hem de bölgenin gelişmesi için yatırımlar yapılmıştır. Bölgeye akıtılan altın ve para Anadolu'nun ihmal edilmesine neden olmuştur denilebilir.²²¹

5. 8. 3. Milliyetçilik Akımı Ve Yahudilerin Teşkilatlanması

Dünyanın her tarafına dağılmış (Diaspora) bulunan Yahudilerin milli bir şuur içinde birleşmeleri yani Siyonizm hareketinin doğuşu, 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da hızlanan milliyetçilik akımıyla bağlantılıdır. Avrupa'da milliyetçilik akımının kuvvetlenmesi Yahudiler üzerinde biri müspet diğeri menfi olmak üzere birbiriyle çelişkili gibi görünen iki etki meydana getirmiştir.

Avrupa'daki milliyetçilik, Avrupa ülkelerine dağılmış bulunan Yahudileri de milliyetçiliğe sevk etmiş ve bu milliyetçilik daha ziyade bir din-kültür milliyetçiliği şeklinde kendini göstermiştir. Yahudiler kendi kültürlerini incelemeye başlamışlardır. Eski kültürün incelenmesi ise Yahudilerde dine dayalı milli duyguların uyanmasına ve gözlerini Zion'a Kudüs şehrinin kurulduğu İbrani Kralı Süleyman'ın kutsal mabedi yaptırdığı yere çevirmelerine sebep oldu. Dolayısıyla Siyonizm, bir bakıma Avrupa milliyetçiliğinin bir eseri halinde doğmuştur. Ne var ki Avrupa milliyetçiliği, aynı

²²¹ Meliha Benli Altunışık; Türkiye ve Orta Doğu, Boyut Yayın Grubu, Ankara, 1997, s. 37. Ayrıntılı bilgi için bkz: Falih Rıfkı Atay, Zeytindağı, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004.

zamanda Yahudi aleyhtarlığını, yani anti-semitizmi tahrik etmiştir. Eskiden beri Yahudileri sevmeyen bu milli toplumlarda, Yahudi aleyhtarlığı birden bire şiddetlendi. Bu ülkelerden biri de ilginçtir, Avrupa'da milliyetçilik akımının hemen hemen en az tesirinde kalan ve sınırları içinde 3 milyon yahudiyi barındıran Rusya olmuştur. Rusya'da Yahudilere ikinci sınıf insan muamelesi yapılmış, Rus vatandaşlar ile karıştırılmayarak ayrı yerleşim merkezlerinde (ghetto) yaşatılmışlardır. 1881-1891 yılları arasında Yahudiler Rusya'dan başka ülkelere çok etmişlerdir. Kitle halindeki bu göçlere Aliyah denilmektedir. Bu dönemde Filistin'e de Yahudi göçü olmuştur göçten önce Filistin'deki Yahudi nüfusu 9.000 kadardır. Bu göçler Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmiş ve sınırlayıcı tedbirler almak zorunda bırakmıştır. İlk olarak göç eden Yahudilerin ve hatta Osmanlı Devleti vatandaşı olan Yahudilerin toprak satın almaları yasaklanmıştır. Hac için yani Kudüs'ü ziyaret için Filistin'e gidecek Yahudiler ise Osmanlı Devleti'nden vize alarak, Filistin'e girerken geri döneceklerine dair bir garanti olmak üzere bir para teminatı yatırmak ve girişlerinden itibaren en geç 30 gün içinde Filistin'i terk etmek zorunda idiler. Bu alınan tedbirlere rağmen Filistin'e Yahudi göçleri Dünya Siyonist Teşkilatının kurulması ile daha da hızlanacaktır.²²²

Göçlerin dışında siyonizmi ve dünya Yahudilerini teşkilatlandıran kişi bir Macar yahudisi olan Theodor Herzl'dir. Herzl'e göre Yahudi devletini kurmak için her şeyden önce bütün dünya yahudilerinin teşkilatlanması gerekmektedir ve bu amaçla 1897 yılında İsviçre'de ilk Siyonist kongre toplanmış ve Basel Kongresinde Dünya Siyonist Teşkilatı kurulmuştur, başkanlığına Herzl getirilmiştir. Kongreden Filistin'i yurt edinme kararı çıkmış ve Yahudiler bu yönde çalışmalarını hızlandırmışlardır.²²³

5. 8. 4. II. Abdülhamit Ve Herzl

1891-1892 yılları arasında Rusya'da yeniden Yahudi aleyhtarlığı şiddetlenince, Yahudiler için yeni bir göç dalgası (aliya) başlamış ve bunlardan binlercesi de transit

²²² Armaoğlu;a.g.e., s. 14.

²²³ Özmen; a.g.e., s. 145.

olarak İstanbul'a gelmişlerdir. Bu Yahudiler İstanbul'dan Selanik, İzmir, İskenderiye ve Marsilya'ya sevk edilmişlerdir ve önemli bir kısmı da Arjantin'e gitmiştir. Yahudilerin bu göçleri ve perişan halleri II. Abdülhamit'e tesir etmiş olacak ki 1893 Nisan ayında Yahudi hahambaşısı Moşe Levi'yi huzuruna çağırarak, Rusya'dan ve diğer yerlerden kaçan Yahudilerden Türkiye'ye gelmek isteyenleri Doğu Anadolu'ya yerleştirmek ve bunları IV. Ordu'ya asker olarak almak istediğini, böylece Yahudilerle birlikte 10 bin kişilik bir kuvvet teşkil etmeyi düşündüğünü söylemiştir. Fakat bu konu sonradan gayri Müslimlerin durumu göz önüne alınarak Yahudilerin Osmanlı ordusunda bulunmalarının zamansız oluşu nedeniyle kapanmıştır.

Bu dönemde Herzl Osmanlı Padişahıyla doğrudan görüşmenin yollarını aramış ve 17 Mayıs 1901 günü Sultan tarafından huzura kabul edilmiştir. Herzl bu görüşmede Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerine karşılık, Avrupa'daki zengin Yahudi bankerlerin Osmanlının borçlarını kapatacaklarını şu sözlerle teklif etmiştir.

*“Yüce Sultan bize Filistin'i verdiği taktirde biz de buna karşılık Türkiye'nin mali işlerini yoluna koyma görevini üstlenebiliriz. Orada barbarlara karşı ileri karakol rolü oynayacak bir uygarlık kurmalıyız. “*²²⁴

Herzl bu teklifle de kalmayarak Türk çocuklarının okutulması için üniversite kurmak gibi başka teklifler de sunduysa da Sultan Abdülhamit'e kabul ettirtememiştir.²²⁵

Herzl Sultan Abdülhamit nezdinde şansını ikinci defa 1902 yılında denemiş kalbinden rahatsız olması nedeniyle istirahat için geldiği İstanbul'da Sultan ile bir kez daha görüşmüş ve şu teklifi sunmuştur; Zat-ı Şahaneleri Yahudilerin Filistin'e göçlerine izin verdiği taktirde, Filistin'in bir iç özerkliği, kendi bayrağı söz konusu olmayacaktı, Girid'e verilen statünün bir benzeri verilecek ve buna karşılık Dünya Siyonist Teşkilatı Osmanlı Devleti'ne vaat ettikleri parayı verecekti.²²⁶

Abdülhamit bu teklifi doğrudan reddetmemiştir. Fakat üç gün sonra Hahambaşı Moşe Levi'yi huzuruna çağırarak *“Siz İmparatorluğumun bir santim toprağının bile terk*

²²⁴ Ralph Schoenman; Siyonizmin Gizli Tarihi, Çev; Aydın Kesen, Kardelen Yayınları, 1992, s. 20.

²²⁵ Theodor Herzl; Hatıralar, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 5.

²²⁶ Armaoğlu; a.g.e., s. 21.

*edilemeyeceğini çok iyi bildiğiniz halde bu adamı böyle bir teklifle nasıl buraya getirirsiniz? Ki söz konusu olan topraklara gerek Müslüman dünyasının gerek Hristiyan dünyasının gözleri çevrilmiştir. Bu adamın teklifinin yüzde birini bile kabul ettiğimde benim ve hükümetimin başına neler gelebilir? demiştir ve Hahambaşı bu sözler üzerine ağlamış ve bir süre hasta yatmıştır.*²²⁷

Abdülhamit Siyonistlerle ilgili şunları yazar;

*Bizim memleketimizde kafi derecede Yahudi vardır. Eğer Filistin’de Müslüman Arap unsurunun faikiyetini istiyorsak Filistin’e Yahudilerin yerleşmesi fikrinden vazgeçmeliyiz. Aksi takdirde yerleştikleri yerde çok kısa zamanda bütün kudreti elde edeceklerinden, dindaşlarımızın ölüm fermanını imzalamış oluruz. Herzl beni ikna edemez . Siyonistler Filistin’e ziraat yapmak için değil orada hükümet teşkil etmek için gidiyorlar. Lakin Siyonistlerin teklifini kabul edeceğimi zannetmekle saflık ediyorlar. İmparatorluğumuz dahilinde, halkımızın fertleri olarak ve Babıali’mizin dirayetli hizmetkarları olarak Yahudilere ne kadar kıymet veriyorsam, Filistin’e dair kurdukları tasavvurlara da o kadar düşmanım.*²²⁸

II: Abdülhamit Siyonist faaliyetlere karşı olan tavrını açıkça göstermiş ve Yahudilerin Filistin’e göç etmelerini yasaklamıştır.

5. 8. 5. Osmanlı Devleti’nin Filistin’i Kaybetmesi

Filistin Osmanlı Devleti idaresinde olmasına karşın bu bölge üç büyük dince kutsal addedildiği için Batı Devletleri’nin yoğun misyonerlik faaliyetlerine sahne olmuştur. Batı Devletleri bu bölgede kiliseler, dini okullar ve misyoner cemiyetleri kurmuşlardır.bunun yanında Batılı devletlerin Osmanlı Devleti’nin bünyesinde yaşayan azınlıkları himayeleri altına alarak Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karıştıkları düşünüldürse, Filistin sadece misyonerlik faaliyetlerinin yoğun olduğu bir bölge değil, aynı zamanda Avrupa devletlerinin arasında kıyasıya rekabetin sergilendiği bir alandı.I.

²²⁷ Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi; Cilt 8, s. 486.

²²⁸ Sultan II. Abdülhamid; Siyasi Hatıralarım, Hareket Yayınları, İstanbul; 1974, s. 60-61.

Dünya Savaşında da bu rekabet devam etmiş bölge İngiliz kuvvetleri tarafından işgale çalışılmıştır. İngiltere bu bölgeyi işgal ederken bilindiği gibi Arapları bağımsızlık vaadiyle ayaklandırma yoluna gitmiştir.

Bu dönemde Araplar da milliyetçilik akımının etkisindedirler fakat Arap milliyetçiliğinin Yahudi milliyetçiliğinden farkı Siyonizm son derece iyi organize olurken Arap dünyasını böyle bir organizasyonun içinde değildir. buna karşılık İngiltere Araplara Mekke Şerifi Hüseyin öncülüğünde bağımsızlık vaat etmiştir. İngiltere bir taraftan bu vaatlerde bulunurken diğer taraftan da bölgeyi Fransa ile paylaşacağı Sykes-Picot Antlaşmasını aynı 1916 yılında imzalamıştır. Bu anlaşma ile Beyrut dahil Akka'dan itibaren kuzey doğu Suriye'nin bütün kıyı bölgeleri ile Adana ve Mersin bölgeleri Fransa'ya, Bağdat-Basra arasındaki bölge de İngiltere'ye veriliyordu fakat Filistin için bir açıklık yoktu. ²²⁹ bu dönemde Filistin'de 56.000 Yahudi, 644.000 Filistinli Arap vardı. ²³⁰ İngiltere bu dönemde Yahudilere bir yurt edinmeyi vaad eden Balfour Deklarasyonunu da kaleme almıştır. İngiltere bu dönemde Araplar ve Yahudiler arasında işbirliği sağlama konusunda girişimler yapmıştır. 1919 yılında bir bildiri yayınlarak “ *Siyonizm hareketinin liderleri, siyonizmin başarısını, Araplarla işbirliği ve dostluk yaparak sağlamaya kararlıdır. Ve böyle bir teklif de kenara atılacak bir teklif değildir*” diyor ve Arap-Yahudi işbirliğini gerçekleştirmeye çalışıyordu. Şerif Hüseyin de bu bildiriye akraba Sami ırkına karşı iyi niyet gösteren bir dille cevap veriyordu.

İngiltere'nin istediği işbirliği Hicaz Arap Devleti adına Emir Faysal ile Dünya Siyonist Teşkilatı Lideri Chaim Weizmann arasında 3 Ocak 1919'da imzalanan bir anlaşma ile gerçekleşmiştir. Bu dostluk anlaşmayla kalmayarak Emir Faysal Yahudilere” *biz Araplarla Yahudilerin ırk bakımından yeğen olduklarına inanıyoruz... Biz Araplar bilhassa içimizde aydın olanlar Siyonist hareketine derin bir saygı ile bakıyoruz. Biz Yahudilere yurtlarına hoş geldiler diyoruz. Dr. Weizmann ile yakın münasebet içinde olmuştuk ve olmaya da devam ediyoruz. Dr. Weizmann davamıza çok yardım etti ümid ederim Araplar da onun yakında bu nazik davranışına mukabele etme durumunda olurlar... Her iki hareketimiz birbirini tamamlamaktadır. Yahudi hareketi milli bir*

²²⁹ Armaoğlu; a.g.e., s. 31.

²³⁰ Schoenman; a.g.e., s. 29.

harekettir ve emperyalist değildir. Bizim hareketimiz de millidir ve emperyalist değildir. Ve Suriye’de her ikimizde de yer vardır. İki hareketimizden hiç biri diğeri olmadan gerçek bir başarıya ulaşamaz.” Diyerek Yahudileri kucaklıyor. Fakat Emi Faysal’ın Yahudi dostluğu bir yıl sonra Arap halkından gelen tepki sonucunda bitiyor ve 1920 yılında toplanan Arap kongresinden Yahudilerin Filistin’e göçüne bile karşı çıkan bir karar çıkıyor. Bu kongrede Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün’ü içine alan Büyük Suriye” kurma kararı çıkmıştır fakat aynı yıl Nisan ayında İngiltere ve Fransa’nın Sam Remo’da yaptığı toplantıda Suriye ve Lübnan Fransız mandasına, Filistin, Ürdün ve Irak İngiliz Mandasına verilmiştir.

5. 8. 6. İngiliz Mandası Altında Filistin

Dünya Savaşından sonra İngiltere hem Araplarla hem de Yahudilerle yaptığı anlaşmalara ters düşerek bölgede manda rejimi kurma faaliyetlerine başlamıştır. 3 Haziran 1922 tarihinde Yahudilere Balfour Deklarasyonu’nun açıklamasını yaparak, İngiltere’nin sadece Dünya Siyonist Teşkilatıyla muhatap olacağını, Filistin’deki Yahudilerle yönetimi paylaşmasının mümkün olmadığını ve 1917 tarihli deklarasyonda sadece bir “yurt” tesisinin söz konusu olduğu yani Yahudilerin Yahudi Filistin yaratmasının mümkün olmadığı vurgulanmıştır.

Fakat Amerika Senatosu Versay Anlaşmasını ve Milletler Cemiyetine üye olmayı reddettiği için bütün bu anlaşmaların dışında kalmaktaydı. Halbuki bu dönemde siyonizmin en kuvvetli dayanağı Amerika idi. Amerika Kongresi 21 Eylül 1922’de aldığı ortak bir kararla Filistin’de bir Yahudi yurdu kurulmasını kabul etti. 3 Aralık 1924’te Amerika ve İngiltere arasında bu konuya ilişkin bir anlaşma imzalandı. Anlaşmaya göre Amerika, İngiltere’nin Filistin üzerindeki manda yönetimini tanıyacaktı fakat İngiltere’nin Filistin manda rejimi konusunda yapacağı değişiklikler Amerika’nın onayına tabi olacaktır.²³¹

Bu dönemde Yahudiler Filistin’e mümkün olduğu kadar Yahudi göçü sağlamak için çaba göstermişlerdir. Bu gelişmelerden şüphesiz ki bağımsızlık vaad edilen Araplar memnun değildir, ilk günden durumlarını tehlikede gören Araplar bu gelişmelerin ne

²³¹ Armaoğlu;a.g.e., s. 38.

demek olduğunu anlamış ve günümüze kadar sürecek olan Arap-Yahudi çatışmasının başlangıcı teşkil olmuştur.

5. 8. 7. Atatürk'ün Filistin Sorununa Bakışı

Mustafa Kemal Atatürk Orta Doğu ile ilişkilerine hem milli mücadele döneminde hem de Cumhuriyet yıllarında önem vermiştir. Atatürk dış politikasında önem verdiği bölgesel politikacılığın yanında İslam Dünyasına karşı da duyarlı olmuştur.

İçişleri Bakanlığı Matbuat Umum Müdürlüğü antetini ve 20 Ağustos 1937 tarihini taşıyan belgeye göre dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Cumhurbaşkanlığı'na hitaben yazdığı ön sunuş yazısında Bombay Chronicle gazetesinin 27.8.1937 tarihli nüshasında 'Filistin'e el sürülemez, Kemal Paşa Avrupa'ya ihtar ediyor' başlığı altında bir yazı intişar etmiştir. Bu yazının Türkçe örneği ilişik olarak sunulmuştur. Bu vesile ile saygılarımı tekrarlarım.” demektedir.

Mustafa Kemal'in, Meclis'te yaptığı bu konuşmayı, önce, Ankara'da Türkçe yayınlanan Hakimiyeti Milliye gazetesi yayınlamış. Hindistan'da yayınlanan Bombay Chronicle gazetesi de bu açıklamayı Hakimiyeti Milliye gazetesinden almış. Aslı Ankara'da Milli Arşiv'de 030 10 266 793 25 numaralı dosyada saklı tutulan belgeye göre, Mustafa Kemal'in Kutsal Topraklar'la ilgili olarak Meclis'te yaptığı bu konuşmanın tam metni şöyledir:

“Arapların Avrupa siyasetine nüfuz edemeyip bu sözde istiklal kelimesine inandıkları ve bu uğurda Arap memleketlerini Avrupa emperyalizmine esir kıldıkları çok şayanı teessüftür. Arapların arasında mevcut olan karışıklığı ve hoşnutsuzluğu kimse bizim kadar bilemez. Biz vakıa birkaç sene Araplardan uzak kaldık. Fakat şimdi kendimize kafi derecede güvenip ve kudretimizi bildiğimiz için İslamiyet'in mukaddes yerlerinin Musevilerin ve Hristiyanların nüfuzunun altına girmesine mani olacağız.”

“Binaenaleyh şunu söylemek istiyoruz ki; buraların Avrupa emperyalizminin oyun sahası olmasına müsaade etmeyeceğiz. Biz şimdiye kadar dinsiz ve İslamiyet'e lakayt olmakla ittiham edildik. Fakat bu ittihamlara rağmen Peygamber'in son arzusunu yani, mukaddes toprakların daima İslam hakimiyetinde kalmasını temin için hemen bugün kanımızı dökmeye hazırız. Cedlerimizin, Selahaddin'in idaresi altında, uğrunda

Hıristiyanlarla mücadele ettikleri topraklarda yabancı hakimiyet ve nüfuzunun tahtında (altında) bulunmasına müsaade etmeyeceğimizi beyan edecek kadar bugün, Allah'ın inayeti ile kuvvetliyiz. Avrupa bu mukaddes yerlere temellük etmek için yapacağı ilk adımda bütün İslam âleminin ayaklanıp icraata geçeceğine şüphemiz yoktur.”

Mustafa Kemal'in bu sözlerinden, Filistin'le çok yakından ilgili olduğu anlaşılıyor. Mustafa Kemal Atatürk dış politikada ileri görüşlülüğüyle yakın vadede bölgede bir “Yahudi devleti”nin kurulacağı’nı, yakında bir dünya savaşının çıkacağını tahmin etmesi gibi tahmin etmiş olmalıdır. Nitekim bu konuşmadan 11 sene sonra İsrail devleti kurduruldu. Misak-ı Milli ile yeni Türkiye sınırlarını çizmiş, ama Mustafa Kemal'in asıl ve nihai düşünceleri açısından bölgeye olan ilgi kesilmiş değil; onun düşüncesine göre Müslüman kavimler tek tek bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, zamanı gelince, eğer isterlerse, bir araya gelip kendi aralarında bir birlik kurabilirler. Bu düşünce doğrultusunda Mustafa Kemal Orta Doğu ülkeleriyle Sadabat Paktını kurmuştur.

VI BÖLÜM

6. Halifeliğin Kaldırılması

6. 1. Halifeliğin Mahiyeti

Hız. Muhammet sadece bir din kurucusu değildir. İslamiyetin getirdiğı birlik ölküsünü ilk önce kendi ortamında gerçekleştirerek, dağınik Arap kabilelerini bir düzen içine sokması gerekiyordur. Bu zorunluluk kendisini aynı zamanda bir “devlet kurucusu” yapmıştır. Böylece hiç devlet düzeni görmemiş Araplar, ilk kez birleşme yoluna girmeye başlamışlardır. Hız. Muhammet’in ölümü (632), İslam Devletini başsız bırakmıştır. Hız. Ebubekir Ashab tarafından devletin başına getirilmiştir. O, sadece Hız. Muhammet’in yöneticilik sıfatlarını devralmıştır, yalnız bu bakımdan Peygamber’in “halef”i idi. Böylece İslamiyette Halifelik” kurumu doğmuştur.

İlk dört halife(Ebubekir, Ömer, Osman, Ali 632-658) döneminde İslam Devleti büyük bir gelişme göstermiştir. Ancak halifelik kurumu bu dönemden sonra, bir hanedanlık sistemi içinde kalmıştır. İlk önce Emeviler (658-670), daha sonra Abbasiler (750-1258), halifelerin çıktığı iki haneden idiler. Daha Abbasilerden itibaren Halifelik “birleştirici” olma niteliğini yitirmiştir. Nitekim Endülüs’te hüküm süren hükümdarlar Emevi soyundan oldukları için kendilerini Emevi Halifelerinin devamı olarak gördüler. İlk Halife Hız. Ebubekir Ashab tarafından seçilmiştir. Buna dayanarak diğer halifelerin de seçildiğı kabul edilir. Fakat bu seçimi İslam Cemaati adına bir iki kişinin yapması yeterli sayılmıştır.

I. Selim Mısır’ı fethedince (1517) orada, bulunan Kölemen Halifesi III. Mütevekkil Alallah’ı İstanbul’a getirmiştir. Bu olaydan sonra henüz bilinmen bir tarihten itibaren Osmanlı Sultanları kendilerine “halife” unvanı takmaya başlamıştır. Böylece Osmanlı Sultanları aynı zamanda “Halife-i Müslimin” de olmuşlardır.²³²

²³²Bu konuda bkz; T.W. Arnold; “Halife Maddesi” İslam Ansiklopedisi, Cilt 5/, İstanbul, 1950.

Görüldüğü gibi halifelik dinsel değil dünyasal bir makamdır. Halife sadece bir devlet başkanıdır. Bir cumhuriyette cumhurbaşkanı varken, ayrıca bir başka devlet başkanının bulunması mümkün değildir. Ancak özellikle Milli Mücadele döneminden sonra halifenin bu niteliği belli çevrelerce saptırılmış. Halife gerçek devlet başkanı olarak görülmek istemiştir. Bir hanedana mensup olan halife devlet başkanı sayılırsa “cumhuriyet” rejimden bahsetmek mümkün değildir.

6.2. Halifenin Milli Mücadele Dönemindeki Tutumu

Halifenin manevi varlığı Osmanlı Devleti içindeki İslam topluluklarında milliyetçilik cereyanlarının yayılmasını önleyememiş, hatta Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı topraklarını işgal eden İngiliz ve Fransız birliklerinin içinde Müslüman askerlerinin görev alması sakıncalı bulunmamış, Arap vilayetlerinde Osmanlı Devleti’ne karşı isyan etmişlerdir.

Padişah dini yetkilerini, manevi otoritesin, Anadolu’da düşmanla savaşan kahramanları başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere ölüme mahkum etmekte sakınca görmemiştir. Bu yolla sonuç alamayınca TBMM ordularını karşısına savaşmak üzere Halife kuvvetlerini çıkarmıştır.

Bunca eyleme araç edilmiş olan Halifelik, kimileri için hala padişahın tanrısal gücünü niteleyen mukaddes ve bütün Müslümanların ortak kurumu idi ve vazgeçilmezdi. Asırlar boyu verilen eğitimin ürünü düşünce ve duygusallık, aklın egemenliğini gölgeliyordu. Halife-i Ru-yi zemin Vahdettin’in işgal komutana sığınarak Müslüman olmayan bir devletin gemisiyle yurdu terk etmesi bu anlayışa ters düşmemiştir.

6.3. Saltanatın Kaldırılması Ve Abdülmecit Efendi’nin Halife Seçilmesi

23 Nisan 1920 Cuma günü, Cuma namazından sonra Hatm-i Şerifler Buhari Kırâatleri ve dualarla Ankara’da açılan 1. Büyük Millet Meclisi, “Şeriatı ve hilafet makamını korumayı” bir vazife olarak üstlenir.²³³

²³³ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk-Söylev, C.1. TTKY, Ankara 1987, s. 576

Fakat aradan iki yıl geçmeden “Monarşi’den Cumhuriyete” geçişin ilk önemli belirtisi olarak Meclis’te saltanatın kaldırılması tartışmaları baslar.

Söz konusu tartışmalarda, toplumda, özellikle de İstanbul’da güçlü bir tepki görülür. Buna karşın Meclis’te konuya ilişkin tartışmalarda aynı oranda bir tepki ve reaksiyona rastlanmaz.

Saltanatla ilgili Meclis’te uzun müzakereler yapılır. Bu müzakereler neticesinde bazı din adamları tarafından; Cumhuriyetin ve millî devletin İslamiyete aykırı olmadığı, saltanatın ise, İslamiyetle bağdaşmadığı görüşü ileri sürülür.²³⁴ Buna karşın saltanatın kaldırılmasına bazı din adamları da şiddetle karşı çıkar:

“Saltanatın kaldırılmasına karşı” en güçlü tepki ise, Şükrü Hoca ile Lütfi Fikri Bey tarafından gösterilmiştir. Mehmet Şükrü Hoca’ya göre saltanatın kaldırılması mümkün olsa bile durum değişmez. Türkiye yine bir İslâm ülkesidir. Meclis’le halife arasında bir ayırım söz konusu olamaz. Siyasal kudreti olmayan halife düşünölemeyeceğine göre, “Meclis Halife’nin, Halife Meclisi’nedir.” Halifelik, Şeriata göre “hükümet etmek” anlamına geldiğine göre, hilafetin siyasal güçten arındırılması İslâm’ın bölünmesi demektir ve “hükümeteşiz, istiklâlsiz, hürriyetsiz bir halife olamaz.” Bu nedenle Millet Meclisi’nin başkanının halife olması gerekir; Meclis’in çıkaracağı yasaların Halife tarafından Şariat adına denetlenmesi ve onanması zorunludur. Bu onamayı almayan yasa Şerren geçerli sayılmayacaktır.²³⁵

Meşrutiyet yanlısı Lütfi Fikri Bey de, bazı temel konularda farklı düşündüğü Şükrü Hoca ile “Saltanat” konusunda birleşir:

“Osmanlı Saltanatı’nın “Sadık bendesi” olan Lütfi Fikri, saltanatı kaldırmanın “reissiz” bir hükümet biçimini kabul etmek anlamına geleceğı kanısındadır. Meşrutiyetin felaketi, saltanattan değil, “İhtilal” hükümetlerinden gelmiştir. Sorumlu İttihad ve Terakki Fırkası ve özellikle de Talat Paşa’dır.saltanatın kaldırılıp, yetkilerinin tümnden Meclis’e verilmesi, Meclis’i “evet efendimciler” haline

234 Kemal Karpat, “Türkiye (Cumhuriyet Devri)”, İslâm Ansiklopedisi (MEB), C.XII, MEBy., İstanbul 1988, s. 394

²³⁵ Çetin Özek; Devlet ve Din, Ada Yayınları, İstanbul, s.472.

getirebilecek bir kişinin tüm devlete egemen olması sonucunu doğurabilecektir.TBMM olağanüstü dönemin meclisidir, saltanatı kaldırılıp, yeni bir siyasal biçimlenmeye gitmek yetkisi de yoktur. Saltanat, ancak halk oyuyla kaldırılabilir; saltanatın kaldırılmasına yönelik Meclis kararı, halkın kararı değildir. Bu açıdan konu “halk referandumu”na götürülmelidir.”

Şükrü Hoca'nın ve Lütfi Fikri Bey'in bu görüşlerine, Siirt Mebusu Hulki Bey, Muş Mebusu İlyas Sami Efendi ve Antalya Mebusu Rasih Efendi karşı çıkmışlardır.Bu mebuslar, Hoca Şükrü'yü muhatap alarak yazdıkları “Reddiye”de, Türkiye'nin bir “reis”e ihtiyacı bulunmadığı, adi ister kral, ister padişah, ister Cumhuriyet reisi olsun, kimsenin otoritesine giremeyeceğini savunmuşlardır.

Meclis'te uzun müzakerelerden sonra saltanatın hilafetten ayrılarak kaldırılması aşamasına gelindiğinde, Mustafa Kemal söz alıp masanın üzerine çıkar, saltanatın kaldırılacağını belirtir ve su ifadeleri kullanır:

Egemenlik ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye; görüşme ile, münakaşa ile verilmez. Egemenlik, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanlıları, zorla Türk milleti'nin egemenlik ve saltanatına el koymuşlardı; bu musallat olmalarını altı asırdan beri devam ettirmişlerdi. Şimdi de, Türk Milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, egemenlik ve saltanatını, isyan ederek kendi eline açıkça almış bulunuyor. Bu bir olupbittidir. Söz konusu olan; millete saltanatını, egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız? Meselesi değildir. Mesele zaten olupbitti haline gelmiş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabî görürse, fikrimce uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek gerektiği şekilde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir. 236

Mustafa Kemal'in bu konuşmasından sonra yasa tasarısı Meclis'in oyuna sunulur ve muhalif olanların itiraz dolu seslerine aldırılmadan saltanatın kaldırılmasına 1 Kasım 1922 tarihinde karar verilmiştir.

²³⁶ Atatürk; Nutuk, s.

20 Nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılışı ,ile Türk tarihinde yeni bir çağ başlamıştır. Henüz bu tarihlerde ilan edilen hedefler arasında saltanat ve hilafet makamlarının kurtarılması da vardı.²³⁷ Buna karşın 24 nisan 1920 günü kabul edilen önerge ile “TBMM’nin üzerinde hiçbir kuvvet olmadığı” ilkesi de benimsenmiştir.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu “Hakimiyet Kayıtsı Şartsız Milletindir.” İlkesini kabul ederek, egemenliğin kaynağını laikleştirme konusunda bir adım daha atılmıştır.²³⁸

Milli Mücadele dönemi bitiminde Anadolu zafer kazanmış Batılı devletler de bu zaferi tanımak zorunda kalmışlardı. Emperyalist devletler Türk bağımsızlık savaşını sonuçlandıran büyük zafer sonrası barış için Lozan’a Ankara Hükümeti ile İstanbul Hükümeti’ni de çağırmışlardır. Sert tartışmalar ve Mustafa Kemal’in kesin tutumu sonucunda 1 Kasım 1922 tarihinde TBMM 1. Dönem 130. oturumda kabul edilen bir yasayla saltanat kaldırılmasında bu durumun da etkisi vardır.²³⁹

Saltanatın kaldırılmasından sonra Halifelik için Genel Kurulun 18.11.1338 (1922) tarihli 140. birleşiminde seçim yapılmıştır.²⁴⁰ Abdülmecit Hazretleri seçimi izleyen devir teslim işlemlerinden sonra Halifelik makamına oturmuştur. Saltanatın kaldırılmasını Mustafa Kemal Atatürk Nutukta şöyle anlatmıştır;

Saltanat devrinden Cumhuriyet devrine geçebilmek için herkesin bildiği gibi, bir geçiş devresi yaşadık. Bu devirde, iki fikir ve görüş, birbiriyle mütemadiyen mücadele etti. O fikirlerden biri, saltanat devrinin devam ettirilmesi idi. Bu fikrin taraftarları belli idi. Diğer fikir, saltanat idaresine son vererek cumhuriyet idaresi kurmaktır. Bu bizim

²³⁷ Mustafa Kemal Atatürk, daha 1919’da önderlik ettiği hareketin saltanata son vereceğini görmüştü. Fakat Atatürk “Bir işi zamansız yapmak, o işi kamete uğratmak olur. Her şey sırasında ve zamanında yapılmalıdır.” Demiştir. Mahzar Müfit Kansu; Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber, Cilt 1., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 235.

²³⁸ Turhan Feyzioğlu; “Türk İnkılabının Temel Taşı Laiklik”, Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik, Atatürk Araştırma Merkezi Yayın, Ankara, 1999, S. 165.

²³⁹ Saltanatın kaldırılması esnasında Mustafa Kemal Atatürk’ün yaptığı konuşma için bkz; Nutuk, s. 468. Ayrıca bu konuda yapılan meclis konuşmaları için bkz; Fahri Çoker; Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve T.B.M.M. 1. Dönem 1919-1923, 1. cilt TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s. 243-288.

²⁴⁰ Bu seçim tutanakları için bkz; Fahri Çoker; a.g.e., s. 279-283.

fikrimizdi. Biz fikrimizi, açık söylemekte mahzur görüyorduk. Ancak görüşümüzün uygulanma kabiliyetini saklı tutup münasip zamanında tatbik edebilmek için, saltanat taraftarlarının fikirlerini tatbik sahasından uzaklaştırmak mecburiyetinde idik. Yeni kanunlar yapıldıkça, bilhassa Anayasa yapılırken, saltanat taraftarları, padişahın ve halifenin hak ve yetkilerinin belirtilmesinde ısrar ederlerdi. Biz, bunun zamanı gelmediğini veya lüzum olmadığını bildirerek o ciheti söylemeden geçmekte fayda görüyorduk.

Devlet idaresini, cumhuriyetten bahsetmeksizin, millî hakimiyet esasları dairesinde, her an cumhuriyete doğru yürüyen biçimde şekillendirmeye çalışıyorduk.

Büyük Millet Meclisi'nden daha büyük makam olmadığını aşlamada ısrar ederek saltanat ve hilâfet makamları olmaksızın, devleti idare etmek mümkün olduğunu ispat etmek lüzumlu idi.

Devlet reisliğinden bahsetmeksizin, onun vazifesini filen Meclis reisine gördürüyorduk.

Fiiyatta, Meclisin reisi, ikinci reis idi. Hükümet vardı. Fakat "Büyük Millet Meclisi"ni taşırdı. Kabine sistemine geçmekten kaçınıyorduk; çünkü hemencecik saltanatçılar, padişahın yetkisini kullanma lüzumunu ortaya atacaklardı.

İşte, geçiş devresinin bu mücadele safhalarında, bizim kabul ettirmek mecburiyetinde bulunduğumuz, aracı şekli, Büyük Millet Meclisi Hükümeti sistemini, haklı olarak eksik bulan, meşrutiyet şeklinin açıkça ifadesini temine çalışan mualiflerimiz, bize itiraz ediyorlar, diyorlardı ki, bu yapmak istediğiniz hükümet şekli neye, hangi idareye benzer? Maksat ve hedefimizi söyletmek için yöneltilen bu nevi suallere, bizde, zamanın gereğine göre cevaplar vererek saltanatçıları susturmak zaruretinde idik.²⁴¹

6.4. Halifeliğin Kaldırılması

Abdülmecit Efendi'nin halife seçilmesi Yurtta olduğu kadar yurt dışında da yankı bulmuştur. Nitekim Hint Müslümanlarından, Kalküta Müslümanlarından, İskenderiye Müslümanlarından, Finlandiya Müslümanlarından Arnavutluk Müslümanlarından... Halife Abdülmecit Efendiye gönderilen; halifeliğini tebrik eden; hilafetinin İslâm alemi için hayırlı olmasını dileyen ve hilafete sadık kalacaklarını beyan eden telgraflar bunun

²⁴¹ Atatürk; Nutuk, s. 838-839.

bariz bir göstergesiydi. Önemine binaen Finlandiya Müslümanlarının Halife Abdülmecit Efendiye gönderdikleri telgraf:

Finlandiya Müslümanlarının Telgraf namesi:

Halife-Müslim'in Efendimiz Abdülmecit b. Sultan Abdülaziz hazretlerine,

Umum Finlandiya Müslümanları 10 Kanun-u evvelsene 338 Cuma günü Cuma namazını eda ve duadan sonra zat-i hilafet-penahîlerinin makam-i hilafeti mukaddeseye intihablarını büyük bir meserretle kabul edip samim-i kalbden zat-i hilafet, penahîlerini tebrik eder ve bütün umûr-u diniye ve mesail-i ser'iyede makam-i hilafete sadık kalacağımızı beyan ederiz. Finlandiya devleti müstakillerinde yasayan dindaşların rica ve niyaz ediyoruz ve imamımız hakkında ibadet-i diniyeyi eda için izn-i hilafetin resmen gönderilmesini temenni ediyoruz."

Halife tarafından; "Finlandiya Müslümanlarına Cevab-i Hilafet-penacı" başlıklı telgrafla, Finlandiya Müslümanlarının telgraflarından duyulan memnuniyet izhar edilir, imamlarının memuriyete devamı tasdik edilir..."

Abdülmecit Efendi'den istenilen seçiminden dolayı memnuniyetini belirtmesi, yalnız "Halife-i Müslimin" unvanını kullanması, Vahdettin'in hareket tarzını yermesi, Teşkilat-ı Esasiye'yi ve Cumhuriyet'i beğenip benimsediğini ifade etmesi idi. İstenileni yapmak bir yana Halife istenenlerin tersi bir tutum takınarak Cuma namazlarını gösterişli biçimde her hafta ayrı bir camide kılmaya özen gösteriyor, fırsat buldukça Osmanlı hanedanından övgü ile söz ediyordu. Bu dönemde bazı mebus ve kusmandanlar değişik nedenlerle Halife'yi ziyaret eder olmuşlardı.

Çok gedmeden Meclis içinde Halifelik lehinde, Mustafa Kemal aleyhinde başlatılan kışkırtmalar, basın yoluyla yurt sathına yayılıyordu. "Halife, din ve dünya için Makamı Hazreti Peygamberiye vekalet edecek bir zattır." Deniliyor ve Halife için dünyevi yetkiler isteniyordu.²⁴²

Aslında milliyetçilik ve milli egemenlik ilkesi üzerine kurulmuş olan yeni cumhuriyet ile, ümmetçilik düşüncesi üzerine kurulu olan Halifeliğin birbiriyle bağdaşması mümkün değildir. Nitekim son halife Abdülmecit Efendi'nin, yeni devlet statüsüne

²⁴² Çoker, a.g.e., s. 296.

uyum sağlamakta güçlük çektiği ve eski statüye dönmek istediği yaptığı hazırlıklardan belli olmaktadır. Abdülmecit Efendi'nin bir devlet başkanı gibi kabullerde bulunması ve bazı devlet ileri gelenlerinin Halife ile olan ilişkilerini kesmemeleri durumu karmaşık bir hale sokmuştur. Bu sırada Hindistan Halifelik Komitesi adına, Hint Müslümanlarının lideri Ağa Han ve Emir Ali, Başbakan İsmet Paşa'ya Halifeliğin korunması ve manevi gücünün artırılması gerektiği konusunda bir mektup göndermişlerdir. Özellikle Emir Ali'nin, İngiltere Kralı'nın özel danışmanı olması, M. Kemal Paşa'yı, Halifeliğin yabancı güçlerce zararlı bir biçimde kullanılabileceği endişesine sevk etmiştir. Bu mektuplar olaya dış müdahale görünümü kandırmıştır. Mektuplar, ilgililerin ellerine ulaşmadan Tanin, Tevhid-i Efkar ve İkdâm Gazetelerinde yayınlanmıştır.

1924 bütçe görüşmeleri sırasında hanedanın ödeneği görüşülürken Meclis Halifelik kurumu üzerinde durmuş, konu derinlemesine eleştirilmiştir.

Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi (Yetkin) ve 53 arkadaşı tarafından verilen “Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun Teklifi” 3.3.1338 tarihli ikinci birleşiminde görüşülüp kesinleşmiştir.²⁴³

3 Mart 1924 tarihli ve 431 sayılı kanuna göre Osmanlı Hanedanının erkek ve kadın bütün üyeleri ile damatlar vatandaşlık haklarını kaybedecek, kanunun kabul edildiği tarihten başlayarak 10 gün içinde sınır dışı edileceklerdi. Padişahlara ait saray, kasır, köşk, bahçe ve araziler millete intikal edecek, hanedan üyelerine ait taşınmazları belirli sürede ellerinden çıkaracaklardı. Kendilerin bir defaya mahsus olmak üzere ve miktarı hükümetçe saptanmak üzere para verilecekti. Kabul edilen kanun teklifi üzerine 4 Mart gecesi İstanbul Valisi Dolmabahçe Sarayına giderek Halife Abdülmecit Efendi'yi yatağından kaldırıp Büyük Millet Meclisi'nin kararını tebliğ etmiştir. Halife heyecan içinde Ankara ile muhabere edip iki gün izin istediye de bu isteği reddedilmiştir.

²⁴³ Kanun teklifinin tam metni için bkz, Tutanak Dergisi; Cilt 7 S. 27.69, Ta; 3.3.1340.

Sonuçta Halife, 5 Mart 1924 Çarşamba sabaha karşı oğlu Ömer Faruk kızı Dürrişehvar, kadın Efendiler ve diğer yakınlarını yanına alarak uzun bir kabile halinde yola çıkmıştır. Bu yolculuğu Hususi Katibi S. Keramet Nigar, gün ve saati ile anlatmıştır.²⁴⁴

Halifeliğin kaldırılma nedenlerini Mustafa Kemal Nutuk'ta anlatmıştır;

Bütün İslam dünyasına egemen olacak büyük hükümdarın eline, güç olarak, üç yüz milyon Muhammet ümmetinden yalnız on on beş milyon Türk halkını lütfetmişlerdi. Halife adındaki hükümdar, yeryüzündeki bütün Müslümanların işlerini yönetecek, dünya işleriyle ilgili hükümlerden, onların çıkarlarına en uygun olanları hakkında karar verecekti. Bütün Müslümanların haklarını savunacak, onların işlerine ve sorunlarına etkili bir azim ve iradeyle sahip çıkacaktı. Halife adındaki hükümdar, yeryüzündeki üç yüz milyon Müslüman arasında, adaleti sürekli olarak ayakta tutacak yurttaş haklarını gözetecek, güvenlik ve huzur bozucu olaylara engel olacak, Müslümanlara başka dinlere bağlı olanlardan gelmesi olası saldırıları önleyecekti. İslam topluluğunun güven içinde yaşamasını, gelişip kalkınmasını sağlayıcı çareleri hazırlamakla yükümlü bulunacaktı.

Saygıdeğer Beyler, bu kadar kara cahil, dünya koşullarından ve gerçeklerden bu denli habersiz Şükrü Hoca ve benzerlerinin ulusumuzu kandırmak için, İslami hükümler diye yayınladıkları safsataların, gerçekte yinelenecek bir değeri yoktur. Ancak bunca yüzyıllar boyunca olduğu gibi bugün de ulusların cahilliğinden ve bağınazlığından yararlanarak bin bir türlü siyasal ve kişisel amaçla çıkar sağlamak için, dini alet ve araç olarak kullanmak girişiminde bulunanların ülke içinde de dışında da var oluşu, ne yazık ki, daha bizi bu konuda söz söylemekten alıkoyamıyor. İnsanlık dünyasında, din konusundaki uzmanlık ve derin bilgi, her türlü hurafelerden arınarak gerçek bilim ve tekniğin ışıklarıyla tertemiz ve mükemmel oluncaya dek din oyunu aktörlerine her yerde rastlanacaktır. Şükrü Hoca'ların ne kadar anlamsız, mantıksız ve uygulanabilirlikten yoksun düşünce ve hükümler savurdıklarını anlamamak için cidden bu Hoca gibi, "Allahlık" denilen yaratıklardan olmak, gerektir. Onların dediği gibi, Halifenin ve Halifeliğin yetkesi, bütün dünya Müslümanları üzerinde geçerli olmak gerekince, bütün varlığını ve güç kaynaklarını yalnız Halifenin buyruk ve yasaklarına bırakmakla Türk

²⁴⁴ bkz; S.Keramet Nigar; Halife İkinci Abdülmecit, Tan Matbaası, İstanbul, 1964.

halkının omuzlarına bindirilecek yükün ne kadar ağır olacağını insaf edip düşünmek gerekmez miydi? Onların ileri sürdükleri gerekçe ve hükümlere göre, Halife adını taşıyan hükümdar; Çin, Hint, Afgan, İran, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Asir, Mısır, Trablus, Tunus, Cezayir, Fas, Sudan, kısacası dünyanın dört köşesindeki İslâmların ve İslâm memleketlerinin işlerinde yetki sahibi olacaktı. Bu hayalin hiçbir zaman gerçekleşmemiş olduğu bilinmektedir. İslam topluluklarının başka başka amaçlarla birbirinden ayrıldıkları; Emevilerin Endülü's'te, Alevilerin Kuzey Afrika'da, Fatımilerin Mısır'da, Abbasi'lerin Bağdat'ta birer Halifelik yani Sultanlık kurdukları; üstelik Endülü's'te her bin kişilik bir topluluğun bir Halifesi ile bir minberi olduğu, Hoca Şükrü imzalı broşürde de belirtilmiştir. Bu tarihsel gerçeği bilmezlikten gelerek, hemen tümü yabancı devletlerin yönetimi altında bulunan ya da bağımsız olan Müslüman uluslara ve devletlere Halife adı altında bir hükümdar belirlemek akıl ve gerçekle bağdaştırılabilir miydi? Üstelik, böyle bir hükümdarın konumunu korumak için, bir avuç Türkiye halkını o hükümdarın buyruğuna vermek, onu yok etmek için uygulanagelen önlemlerin en etkili olmaz mıydı? Halifenin görevi ruhsal değildir, Halifeliğin temeli maddi iktidar ve hükümet gücüdür, diyenlerin Halifeliğin devlet, Halifenin devlet başkanı olduğunu ifade edip kanıtlamaya çalıştıkları ve amaçlarının Halife unvanını taşıyan bir kişiyi Türkiye Devleti'nin başkanlığına geçirmek olduğu kolaylıkla anlaşılabilirdi.²⁴⁵

Mustafa Kemal Atatürk, Halifelik konusunda da gerçekçi politikasına devam ettirmiştir. Halifenin bütün İslam Dünyasına etki edemeyeceği gibi dış güçler tarafından da kullanılabileceğinin farkında idi. Fakat yine Nutuk'tan öğrendiğimiz gibi Mustafa Kemal Atatürk Müslüman toplumlarının gelecekte herhangi bir gün kendi irade ve isteklerini kullanacak bir güç ve özgürlüğe kavuşacaklarını ve o zaman gerekli ve yararlı görürlerse çağın gereklerine uygun birtakım uzlaşma ve birleşme noktaları bulabileceklerine inanmakta idi;

"Ulusun kendisi, kurduğu devleti ve onun bağımsızlığını koruyor ve sonsuz olarak da koruyacaktır! Ulusa anlattım ki bütün Müslümanları içine alan bir devlet kurmak

²⁴⁵ Atatürk; Nutuk, s. 233-235.

göreviyle yükümlüymüş gibi hayal edilen bir Halifenin, görevini yerine getirebilmesi için Türkiye Devleti ve onun bir avuç nüfusu, Halifenin buyruğuna bağlı tutulamaz. Ulus buna razı olamaz! Türk halkı bu kadar büyük bir sorumluluğu bu kadar mantıksız bir görevi üzerine alamaz. Ulusumuz, yüzyıllarca bu anlamsız ve boş görüşten hareket ettirildi. Ancak ne oldu? Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup yok olan Anadolu evlatlarının sayısını biliyor musunuz?" dedim.

"Suriye'yi, Irak'ı elden çıkarmamak için, Mısır'da barınabilmek için, Afrika'da tutunabilmek için ne kadar insan telef oldu, bunu biliyor musunuz? Ve sonuç ne oldu görüyor musunuz?" dedim.

Halife'ye dünyaya meydan okutmak ve onu bütün İslam Dünyasının işlerinde söz ve yetki sahibi kılmak düşüncesinde olanlar, bu görevi yalnız Anadolu halkından değil onun sekiz, on katı nüfusa sahip olan büyük Müslüman kitlelerinden beklemelidirler! Yeni Türkiye'nin ve Yeni Türkiye halkının, artık, kendi varlık ve mutluluğundan başka düşünecek bir şeyi yoktur. Başkalarına verilecek bir zerresi kalmamıştır." dedim.

Bir başka noktayı da halka iyice açıklayabilmek için şunları söyledim : "Bir an için varsayalım ki (dedim); Türkiye söz konusu görevi kabul etsin. Bütün İslam dünyasını bir noktada birleştirerek yönetmek hedefinde yürüsün ve başarmış da olsun! Pek iyi ancak uyruğumuz ve yönetimimiz altına almak istediğimiz uluslar, derlerse ki 'Bize büyük hizmetler ve yardımlar yaptınız, teşekkür ederiz. Ancak biz, bağımsız kalmak istiyoruz. Bağımsızlık ve egemenliğimize kimsenin karışmasını uygun bulmayız! Biz kendi kendimizi yönetmeye muktediriz.' O zaman Türk halkının bütün bu çaba ve fedakarlığı yalnızca bir teşekkür ve dua almak için mi göze alınacaktır?

Görülüyordu ki boş bir istek ve heves için, bir kuruntu ve hayal için Türk halkını mahvetmek istiyorlardı. Halifelik ve halifeye görev ve yetki vermek düşüncesinin temelinde yatan esas bundan ibaretti.

Beyler, halka sordum : "Bir İslam devleti olan İran ve Afganistan, Halifenin herhangi bir yetkisini tanır mı; tanıyabilir mi? Haklı olarak tanıyamaz. Çünkü böyle bir yetki, devletin bağımsızlığını, ulusunun egemenliğini ortadan kaldırır."

Ulusa şunu da anımsattım ki, kendimizi dünyanın hakimi sanmak gafleti artık sürmemelidir. Dünyanın durumunu ve dünyadaki gerçek yerimizi tanımamaktaki

gafletle, gafillere uymakla ulusumuzu sürüklediğimiz felaketler yetişir! Bile bile aynı faciayı sürdüremeyiz.

Beyler, İngiliz tarihçilerinden Wells, iki yıl önce yayımlanan bir tarih betiği (kitabı) yazdı. Yapıtının son sayfaları, dünya tarihinin gelecekteki evresi başlığı altında bazı düşünce ve görüşleri içine almaktadır. Bu görüşlerin yöneldiği hedef "Un Gouvernement Federal Mondial" yani, birleşik bir dünya devletidir. Wells, bu bölümde, birleşik bir dünya devletinin nasıl kurulabileceğini ve böyle bir devletin önemli ayırıcı özellikleriyle ilgili tasarımlarını belirtiyor; adaletin ve tek bir yasanın egemenliği altında dünyamızın ne durumda bulunacağını hayal ediyor. Wells, "Bütün egemenlikler tek bir egemenlik içinde eritilmezse uluslukların üstünde bir güç ortaya çıkmazsa dünya mahvolacaktır." diyor ve "Gerçek devlet, çağdaş yaşam koşullarının bir zorunluluk durumuna getirdiği birleşik dünya devletinden başka bir şey olamaz; hiç kuşku yoktur ki insanlar, kendi icatları altında ezilmek istemezlerse er geç birleşmeye mecbur olacaklardır." görüşünü ileri sürüyor. İnsanlığın dayanışmasıyla ilgili büyük hayallerin sonunda gerçekleşmesi için ne yapmak ve neyin önüne geçmek gerektiğinin doğru olarak bilinmediği ve saldırgan bir dış siyaset geleneğine sahip olan devletlerin, birleşik bir dünya devletince zorlukla temsil edilebileceği de bildiriliyor. Wells'in, "Avrupa ve Asya'nın felaketleri ve ortak ihtiyaçları, belki dünyanın bu iki parçasındaki ulusların bir dereceye kadar birleşmesine yardım edecektir, olabilir ki dünya ölçüsünde bir birleşmeye gidilmeden önce, bir sıra bölgesel birleşmeler yapılabilir." biçimindeki düşüncelerini de kaydedeyim.

Beyler, bütün insanlığın deneyim, bilgi ve düşüncede yükselip olgunlaşması, Hristiyanlığı, Müslümanlığı, Budacılığı bir yana bırakarak kolaylaştırılmış ve herkes için anlaşılacak duruma konulmuş, saf ve lekesiz bir dünya dininin kurulması ve insanların şimdiye dek kavgalar, çirkeflilikler, kaba istek ve iştahlar arasında bir sefalet yuvasında yaşamakta olduklarını kabul ederek, bütün vücutları ve zekaları zehirleyen pislik tohumlarını yok etmeye karar vermesi türünden koşulların gerçekleşmesini gerektiren birleşik bir dünya devleti kurma hayalinin tatlı olduğunu inkar edecek değiliz. Bu tasarım ve hayale bir dereceye kadar benzeyen bir hayal, Halifelikçileri Panislamizm yandaşlarını -Türkiye'yi rahat bırakmaları koşuluyla- memnun etmek için bizde de betimlenmişti. Betimlenen kuram şuydu :

Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da ve öbür anakaralarda yaşayan Müslüman toplumları, gelecekte herhangi bir gün kendi irade ve isteklerini kullanacak bir güç ve özgürlüğe kavuşurlar ve o zaman gerekli ve yararlı görürlerse çağın gereklerine uygun birtakım uzlaşma ve birleşme noktaları bulabilirler. Kuşkusuz, her devletin, her toplumun birbirinden karşılayabileceği ihtiyaçları vardır. Karşılıklı çıkarları olacaktır. Tasarlanan bu bağımsız İslam devletlerinin yetkili temsilcileri bir araya gelip bir kongre yaparlar ve filan ve filan İslam devletleri arasında şu ya da bu ilişkiler kurulmuştur. Bu ortak ilişkileri korumak ve bu ilişkilerin gerektirdiği koşullar içinde birlikte hareket etmeyi sağlamak için, bütün İslam devletlerinin temsilcilerinden kurulu bir meclis oluşturulacaktır. Birleşmiş olan İslam devletleri bu meclisin başkanı tarafından temsil edilecektir, derlerse ve isterlerse işte o zaman, o birleşik İslam devletine Halifelik ve ortak meclisin başkanlığına seçilecek kişiye de Halife unvanı verirler. Yoksa herhangi bir İslam devletinin, bir kişiye bütün İslam dünyasının işlerini yönetme ve yürütme yetkisini vermesi akıl ve mantığın hiçbir zaman kabul edemeyeceği bir durumdur.²⁴⁶

²⁴⁶ Atatürk; Nutuk, s. 255-258.

VI BÖLÜM

6. SADABAT PAKTI

Avrupa 1930'larda temelde ekonomik nedenlerle yani sömürge kazanmak mücadelesiyle, iki kampa ayrılmış durumdaydı. Bir yanda demokratik ülkeler, Fransa ve İngiltere, diğer yanda demokrasi karşıtı ülkeler, Almanya ve İtalya.. Almanya ile İtalya doğuya ilerleme politikası belirlemişler, İngiltere ve Fransa statükoyu koruma niyetindedirler. Totaliter sistemi benimseyen Sovyet Rusya ise iki blok arasında vaziyetini belirleyememekteydi.²⁴⁷ Mustafa Kemal Atatürk her zamanki gibi ileri görüşlü ve temkinliydi. Eski arkadaşı Ali Fuat Cebesoy'a şunları söyledi: *Gelecek harp neticesinde dünyanın vaziyeti ve dengesi baştan başa değişecektir. İşte bu sırada doğru hareket etmesini bilmeyip, en küçük bir hata yapmamız halinde, başımıza Mondros Mütarekesinden daha çok felaketler gelmesi mümkündür.*²⁴⁸

6.1. Sababat Paktına İhtiyaç Duyulmasının Nedenleri

1933 yılında Avrupa'da revizyonist devletlerin yayılma hedefleri belirginleşmeye başlamıştır. Mussolini önderliğindeki Faşist İtalya'nın 1934 yılından sonra Asya ve Afrika'ya sarkma politikası Atatürk'ü Batıya açılma politikasının yanında Orta Doğu devletlerine karşı yakın bir politika izlemeye sevk etmiştir. Bu dönemde en sıkı ilişki içinde olunan Doğu Devleti İran'dır. İran Şahı Rıza Pehlevi 1934 yılında Türkiye'yi ziyaret etmiş, Atatürk Rıza Şah'a büyük yakınlık göstermiştir. İki devlet başkanının arasında kurulan dostluk 1935'te Cenevre'de Türk-İran dostluk anlaşmasının imzalanmasıyla devam etmiştir. Bu ziyaretten sonra iki ülke arasında samimi ilişkiler kurulmuştur. Atatürk'ün İran'la iyi ilişkiler kurması tesadüfen olmamıştır. İran tarihten gelen büyük bir devlet olarak Osmanlı Devletinin yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti

²⁴⁷ Özgiray; a.g.e., s.43.

²⁴⁸ Şevket Süreyya Aydemir; Tek Adam, Cilt:III, İstanbul, 1999, s. 528.

için bölgedeki aslı ortak konumunu sürdürmüştür. Osmanlı İmparatorluğu ile 1639 yılında Kasrı Şirin Antlaşması'nı imzalamasından sonra onsekizinci, ondokuzuncu yüzyıllardan sonra yirminci yüzyılda da savaşımamış ve Osmanlı Devletinin yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'yle de sınır komşusu ilişkisini sürdürmüştür. Böylece Sadabat Paktına giden yolda iki devlet ittifakta bir araya gelebilmişlerdir. Düşünülen Pakt için asıl muhatap bir Türk ülkesi olan İran alınmıştır. Bunun sebebi Turan bölgesindeki Türk çoğunluğu gibi İran bölgesinde de bir Türk nüfus çoğunluğu vardır. Atatürk Sovyet sonrası dönem için Türkiye'nin geleceğe dönük büyüme alanı olarak, Avrupa'yı ve Balkanlar'ı değil, Türk ve Müslüman hattı olan doğuyu seçmiştir. Bunu gerçekleştirmek için de geçmişte iyi ilişkiler kurarak yatırım yaptığı doğulu ülkeleri bir çatı altında birleştirmeyi amaçlamıştır.²⁴⁹ Diğer taraftan Osmanlı topraklarının Mezopotamya bölümünde yer alan Irak Musul sorunu yıllarca devam etmiş fakat 1926'da Milletler Cemiyetinin kararıyla Musul'un Irak'a bırakılmasıyla Irak ile olan ilişkiler normale dönmüştür. Emperyalist devletlerin oyununa gelen Irak halkı yıllarca Türkiye'den uzak durmuştur Fakat İngiltere yüzünden Irak'la mesafeli olan Atatürk Orta Doğunun Arap aslı bu ülkesini de bir paktın çatısı altında görmek istiyordu. Nihayet Afganistan'la da daha Milli Mücadele yıllarında başlayan işbirliği ve dostluk ilişkileri devam etmektedir.²⁵⁰ Türk asıllı bir ülke olan Afganistan bulunduğu bölgede yalnızlıktan kaynaklanan sorunlar yaşamaktaydı. Afganistan'a özel yakınlık göstermiş olan Atatürk bu ülkenin askerlik, eğitim gibi konularıyla yakından ilgilenmiş, ülkenin yönetici yetiştirmesini Türkiye üstlenmiş, savunma sorunlarının karşılanmasında da yardımları olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün geçmişteki söylevlerinden de gördüğümüz gibi bağımsız olan doğu devletleriyle bir pakt kurmak Onun uzun vadeli bir planıydı ve uygun ortam oluştuğunda bu planını yürürlüğe koymuştur.

Mustafa Kemal Atatürk Orta Doğu devletleriyle bir pakt kurmak niyetindedir. Amacı emperyalist batı devletlerine karşı bir güç oluşturmak, batının karışması durumunda kendi doğusunu güvence altına almak, Türkiye'nin bir dünya savaşına sürüklendiği aşamada doğu ve güney sınırlarını korumak, yine doğu ve güneydoğu'daki etnik unsurların emperyalist devletler tarafından kışkırtılmalarını engellemektir. Gerçekten

²⁴⁹Anıl Çeçen; "Avrasya'da Dünya Hegemonya Kavgası", 20023 Dergisi, Aygürp Yayını, 2004, İstanbul, Sayı 42, s. 20.

²⁵⁰Gönlübol, Sar, a.g.e., s. 108

bölgede var olan etnik tehlike bu bölge ülkelerine karşı ortak tehlike idi. Atatürk Araplardan sonra Kürtlerin de emperyal planlar çerçevesinde kışkırtılmalarının bölgede bölücü etki yaratmasının önüne geçmek istemişti. Lozan anlaşmasının yarattığı statükoyu korumak isteyen Atatürk, Almanya'nın doğu politikası ve İtalya'nın Habeşistan'a saldırmasıyla yaklaşan tehdidi olası bir savaşa girmeden atlatabilmek için uluslararası ilişkilerini güçlendirmek niyetinde idi.²⁵¹ Ayrıca Atatürk batıya, karşı orta Doğu devletlerinin bir bağlaşma altında toplanabileceklerini ve bu bağlaşmada Türkiye'nin lider olabileceğini göstermek istiyordu. Böyle bir pakt Sovyetler birliğinin geleneksel tehdidi olan sıcak denizlere inme politikasına set çekmiş de olacaktı. Atatürk'ün bir başka amacı ise Sovyetler birliği sonrası dönem için Önasya ülkelerinin birlikteliğini sağlamaktır. Ayrıca günümüzde "Türk Dünyası" olarak anılan "Uluğ Türkistan"a giden yolun açılması için de bu birliğe ihtiyaç vardı. Bu düşünce gündeme getirilmemiş olsa bile Mustafa Kemal Atatürk 1933 yılında Cumhuriyetin 10. Yıl Kutlamalarında, içlerinde İhsan Sabri Çağlayangil ile yaptığı konuşmasında bu konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir;

*"Bugün Sovyetler Birliği dostumuzdur müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalabilir. Bugün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte Türkiye ne yapacağını bilmelidir...bizim bu dostluğumuz idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz, onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır ? Manevi köprüleri sağlam tutarak. Dil bir köprüdür...İnanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür. Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli."*²⁵²

²⁵¹ Çeçen, Anıl; Türkiye'nin B Planı, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2006, s. 308-310.

²⁵² Utku Yapıcı; Orta Asya ve Kafkasya Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 202. ; Ümit Özdağ, "Atatürk'ün Dış Politikasının Mantığı", Atatürk Dönemi Siyasi, Sosyal, Ekonomik Durum ve Gelişmeler Sempozyumu, 05-06 Haziran 1995.; Ahmet Yesevi Üniversitesi Tanıtım Bülteni Yayını, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Ankara, 2002, s. 1.

Mustafa Kemal Atatürk yine 1933 yılına doğu milletlerine olan inancını ise şu sözlerle dile getirmiştir;

“Doğudan şimdi doğacak olan güneşe bakınız! şu anda günüün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan bütün doğu milletlerinin de uyanışını öyle görüyorum. Bağımsızlık ve hürriyetine kavuşacak daha çok kardeş millet vardır. Bu milletler, bütün güçlüklerle, bütün engellere rağmen mânileri yenecekler ve kendilerini bekleyen geleceğe ulaşacaklardır. Müstemlekecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerini milletler arasında hiç bir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir âhenk ve işbirliği çağı alacaktır.”²⁵³

7.2. Sadabat Paktına Katılacak Devletlerin Belirlenmesi

Atatürk bu paktın ne kadar işlevsel olabileceğini ve İngiltere ile Rusya’nın bu pakta nasıl bir tavır alacaklarını da düşünmek zorundadır. Bu dönemde İngiltere ve Irak arasında 30 Haziran 1930’da imzalanan antlaşma ile Irak’a muhtariyet vermiştir²⁵⁴. Fakat yapılan anlaşmaya göre İngiltere’nin yine Irak üzerinde yaptırım gücü söz konusudur. Mustafa Kemal 1930lu yıllarda dünyanın yeni bir savaşı gittiğinin farkındadır ve dış politika diplomasisinde her zamanki gibi temkinli, gerçekçi ve ileri görüşlüdür. İngiltere, Türkiye yada İran ile savaş içine girdiğinde, buna Irak’ı da yanında sürükleyebilecektir. Zaten Irak’ta muhalefet de özellikle bu noktayı eleştirerek, 1930 İttifak Antlaşması sayesinde İngiltere’nin kendi amaçları için Irak’ı komşularına karşı savaş sürükleyebileceğini, asıl sorunun bu Antlaşmayı ortadan kaldırmak olduğunu ileri sürmekteydi.

Bu durumda, Türkiye’nin görüşüne göre, “saldırmazlık” temeline dayalı bir Pakta üç komşu devletle birlikte İngiltere de girmeliydi. Ancak bunu Sovyetler Birliği’nin nasıl karşılayacağı kestirilemezdi. Aynı zamanda 1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı’na eklenen 1929 protokolünün 2. maddesi bunu gerektirmekteydi. Öyle ise, Orta Doğu

²⁵³ Enver Ziya Karal; Atatürk’ten Düşünceler, s.15.

²⁵⁴ Gönlübol, Sar; a.g.e.,91.

Paktı'na hem İngiltere, hem de Sovyetler Birliği katılmalıdır ki, Moskova'nın bir itirazı olmasın sonucuna varıyordu.

Bu konuyla ilgili girişimler için Dışışleri Bakanı Tefik Rüştü Aras Tahran ve Bağdat'la görüşmeler yapmış daha sonra gerek Irak, gerek İran Dışışleri Bakanları ile Cenevre'de görüşmüştür Bu görüşmeler çok gizli tutulmuştu. Türkiye'nin görüşünü her iki komşunun da benimseyeceği belli olmuştu. Bunun üzerine Sovyetlerin böyle beşli bir pakta karşı çıkmaması için, 2 Ekim 1933'te Tahran'ı ziyaret eden Sovyet Dışışleri Bakan yardımcısından (eski Ankara Büyükelçisi) Karahan'a konu anlatılmış. Karahan, hükümetinin bunu iyi karşılayacağını sandığını bildirmiş ve pakta Afganistan'ın da alınmasının iyi olacağını söylemişti.²⁵⁵

Türk Dışışleri Moskova Büyükelçiliğine 9 Aralık 1933'de bir telgraf yollayarak Sovyet görüşünün kesinlikle öğrenilmesini istemişti. Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp 20 Aralık'ta Karahan ile konuyu görüşmüş ve Sovyetler Birliği'nin, kendisine önerilirse, böyle bir Pakta katılacağını Ankara'ya bildirmişti. Çünkü Moskova o dönemde henüz yeterince güçlü değildi. Batılıların dostça olmayan tutumu karşısında barış istemekle, özellikle komşu devletlerle ilişkilerini güvenceli duruma getirmeye, onların Batılı Büyük Devletlere alet olmalarını engellemeye çalışmaktadır.

Aynı yolda Londra Büyükelçiliğine gönderilen bir talimata 28 Aralık'ta alınan karşılıklı İngiltere Dışışleri Sürekli Müsteşarı Sir Robert Vanstart'ın "*ortada Milletler Cemiyeti Yasası, Savaşa Başvurulmasını Yasaklayan 1928 Briand-Kellogg Pakti*²⁵⁶ ve *Uyuşmazlıkların Barışçı Yollardan Çözümüne ilişkin 1928 genel Bağıt varken, böyle yeni bir Pakta neden gerek görüldüğünü anlayamadıklarını, ancak bunun kişisel düşüncesi olduğunu*" söylemiştir. Dışışleri Bakanı Sir John Simon ile görüşünce kesin yanıt vereceklerini bildirmişti. İngiliz Dışışleri 20 Ocak 1934'te Türkiye Büyükelçiliğine gönderdiği resmi notada kesin yanıtını şöylece vermişti: "*Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler daha fazla güvenceye gerek göstermeyecek kadar mutluluk*

²⁵⁵ Soysal, a.g.e., s. 3140.

²⁵⁶ Briand-Kellogg Pakti 27 Ağustos 1928 tarihinde imzalanmıştır. Amerika ile Fransa arasında müzakere edilen bu daimi dostluk anlaşmasının, Amerika'nın isteği üzerine çok taraflı bir anlaşmaya dönüştürülmesinden doğmuş idi. Anlaşmaya göre buna imzalarını koymuş olan devletler, milletler arası anlaşmazlıkların çözülmesi için savaştan vazgeçiyorlar. Karşılıklı ilişkilerle savaşın milli politika aleti yapmamayı ve içeriği ne olursa olsun aralarında çıkacak herhangi bir anlaşmazlığı barış yoluyla çezeceklerini taahhüt ediyorlardı. Paris'te imzalanan Pakt'a Cumhuriyet Hükümeti de katılmıştır.

vericidir. Bu Pakta taraf olacak Devletler ya Milletler Cemiyetine üye sıfatıyla bu örgüt tarafından korunmakta, yada Briand-Kellogg Paktının imzacısı bulunmaktadır. Müsteşarımızın belirttiği gibi yeni bir Pakt, yürürlükte olan anlaşmalarla pek bir şey eklemeyecektir” İngiltere’nin bu tutumunun gerisinde ne gibi düşünceler vardı? Bunu ancak Foreign Office arşivleri aydınlanabilir. Bununla birlikte, şu noktalar gözönünde tutulabilir: İngiltere o sırada gerçekten siyasal antlaşmalarla kendini bağlamak istememektedir. Bu politikayı 1939 yılına dek sürdürecektir. Bundan başka, İngiltere Irak’ta 1930 İttifak Antlaşmasıyla sağladığı avantajları böyle çok yanlı bir bölgesel pakt ile sulandırmak, hele Sovyetler Birliği ile danışmalar yapmak durumuna girmek istememiş olabilirdi. Zaten, Türkiye ile bir dostluk politikası başlatmak üzeredir. Irak’ta henüz söz sahibidir. İran ile ilişkileri iyidir. Bu dostça ilişkileri korumak istemekle birlikte, çok yanlı bir pakt yerine her üç devletle ayrı ayrı ilişkileri sürdürmek ilerisi için daha güvenceli görünmüş olabilirdi. Bununla birlikte, Doğu Paktı’na katılmak istemeyen İngiltere onun karşısına da çıkmayacak ve Irak’ı engellemeyecektir.

Başta Türkiye olmak üzere, İran ve Afganistan ile düzgün ilişkiler sürdürüyordu. Bu durumda bir Doğu Paktı’na Sovyetler Birliği’nin itirazı yoktu. Öneri gelirse ona katılmak kararındaydı ve Pakta Afganistan’ın da alınmasını öneriyordu. Ancak İngiltere Pakta katılmayacağına göre, büyük devlet olarak yalnız Sovyetler Birliği’nin katılması bölge devletleri için dengeyi bozabilirdi. Zaten böyle bir şeyi İngiltere’nin etkisindeki Irak kabul edemezdi. Sonuçta, İngiltere’nin katılmayacağı Moskova’ya anlatılmış, ona da bir bir katılma önerisi yapılmamıştı. Moskova da, İngiltere katılmak istemediğine göre. Paktın bağıtlanmasına herhangi bir engel çıkarmayacaktı.²⁵⁷

Fransa ve Almanya zaten etki alanları dışındaki bu bölgede böyle bir paktın yapılmasına olumsuz tepki göstermediler. İtalya’ya gelince: Mussolini’nin 19 Mart 1934’te yaptığı bir açıklamada “İtalya’nın tarihsel emelleri, ona kolay uluslararası yollarla bağlı Asya ve Afrika’dadır” demesi, Türkiye ve kimi Arap ülkelerinde, özellikle Suudi Arabistan ve Yemen’de kuşkular uyandırmıştı. İtalya’nın 3 Ekim 1935’te Habeşistan’ı istilâya başlaması da bu kuşkuları artıracaktı. Bununla birlikte, İngilizlerin fiili gözetimindeki Irak ve daha uzak düşen İran için bir İtalyan tehlikesi akla gelmiyordu. Kaldı ki. İtalya da Paktın yapılmasına olumsuz bir tepki göstermeyecekti.

²⁵⁷ Soysal; Sadabat Paktı, s. 3134.

Pakt için hazırlıklar başlamış Antlaşma tasarısına girecek hükümlerin kesinlikle ortaya konulması 1934 yılından 1935 yılının Ekim ayına dek uzun zaman almıştır. Bunun bir nedeni 1933'te Irak'ta bir hükümet değişikliği ile Başbakanlığa İngiltere'ye karşı daha sıkı durmak yanlısı Vatanî Partisi'nin lideri Yasin el-Haşimî'nin geçmesidir. Öte yandan, Irak ile İran arasında ilk kez bağışsal yükümlülükler üstlenilirken iki tarafın da fazla titizlik göstermesi gerekmiştir. Özellikle Irak Hükümetinin İngiltere'nin her nokta üzerinde onayım almak zorunda olması unutulmamalıdır. Bir başka neden, Pakta Afganistan ve Suudî Arabistan'ın, hatta Yemen'in katılması olasılığı karşısında uzun danışmalar yapılmasıdır.²⁵⁸

7. 3. Sadabat Paktının Parafe Edilmesi

Türkiye, Irak ve İran Antlaşmanın metni üzerinde anlaşınca, bu metin 2 Ekim 1935 günü Cenevre'de parafe edilmişti²⁵⁹. Antlaşmanın doğrudan imzalanmayıp önce parafe edilmesi Irak'ın tutumundan kaynaklanmıştı. Nitekim, Irak Hükümeti Afganistan ve Suudî Arabistan'ın kesin kararının henüz belli olmadığını, daha da önemlisi, Irak-İran sınır uyuşmazlığı (Şattülarap sorunu) konusunda Bağdat'ta sürdürülen görüşmelerde daha bir sonuca varılamadığını Ankara'ya bildirmişti. Türkiye ise Antlaşmanın bir an önce imzasını istiyordu. Afganistan ve Suudî Arabistan'ın eşit koşullarda katılma işinin üç Dışişleri Bakanının ilk buluşmalarında bir formüle bağlanabileceği görüşündeydi. Zaten çok geçmeden, 1935 Kasım'ında, Afgan Hükümeti katılmayı kabul ettiğini bildirmişti. Irak ise, bir ikinci Arap devleti olarak, hiç değilse Suudî Arabistan'ın katılmasını istiyor, böylece üçü de Arap olmayan kuzey komşuları karşısında, bir denge yaratmaya ve Arap dünyasından koptuğu izleniminin doğmasını önlemeye çalıştığı izlenimi veriyordu. Burada, laik Türkiye'nin şeriat düzenine bağlı Suudî Arabistan ile bir pakt içinde bulunmak istemediği yolunda Arap dünyasında çıkan söylentiler ise doğru değildi. Nitekim bu gerçek, Ankara'nın Bağdat'a iletlediği şu mesajdan belli oluyordu: *“Türkiye'nin Suudi Arabistan'ın katılmasına bir itirazı yoktur. Yeter ki İran ve Afganistan da bunu kabul etsin”*. İran Dışişleri 31 Kasım'da Türk Elçisi Tokay'a

²⁵⁸ Soysal; a.g.e., s. 3135.

²⁵⁹ Gönlübol; Sar; a.g.e., s. 108.

kendilerinin de bir itirazı olmadığını bildirmiş, ancak Afganlıların, Suudi Arabistan'ın katılmasının yaratacağı zorluklar üzerinde ısrarla durduğunu Ankara'ya duyurmuştu".²⁶⁰

Irak'ın Arap dünyası içindeki duyarlılığını gösteren yeni bir olgu da şöyle ortaya çıkmıştı: 1936 Eylül'ünde Fransa Suriye'ye bağımsızlık tanımak üzere harekete geçince, Türkiye ertesi ay Milletler Cemiyeti Konseyinde Sancak (Hatay) sorununu ortaya atmıştı. Türkiye'nin bu girişimi, Suriye başta olmak üzere, Arap dünyasında az çok tepkiler uyandırınca, Irak Hükümeti Suudî Arabistan ve Yemen gibi devletlerin Pakta katılması umutlarını boşa çıkarmamak üzere, Paktın imzası işinin ertelenmesinin yararını Ankara'ya duyurmuştu. Ancak Ankara bunu kabul etmeyecekti". Irak Hükümetinin bu gibi konularda gösterdiği dikkat ne olursa olsun, sonunda Suudî Arabistan Pakta resmen herhangi bir başvuruda bulunmadığı gibi, Pakt tarafından ona bir davet de yapılmamıştır.

Şurası bir gerçek ki, Irak Hükümetinin işi geciktirici bu tutumunun en önemli nedeni, Ankara'nın Tahran üzerinde etkisini kullanarak, Şattülarap sorununda Irak'ın pozisyonuna yaklaşan bir çözümü ona kabul ettirmeye çalışmasını beklemesi idi. Bunun üzerine, Türkiye Dışişleri Şattülarap sorununu incelemeye başlamış, hatta bakanlığın uzmanlarına haritalı bir rapor hazırlatmıştı. Böylece Türkiye her iki komşusunu bir uzlaşıya razı etmek için dostça girişim denilebilecek bir siyasal temaslar süreci başlamıştı. Bu süreç 1937 Temmuz'una dek sürecekti.

7.4. Sadabat Paktının İmzalanması

Türkiye Dışişleri Bakanının çabaları sonucu, 1937 yılının ortalarına doğru Irak ile İran arasında Şattülarap konusunda yaklaşma sağlanmış ve, "Irak-İran Sınır Anlaşması" hükümleri üzerinde Bağdat'da görüş birliğine varılınca, metin 4 Temmuz 1937'de Tahran'da imza edilmişti".²⁶¹

Pakt 8 Temmuz 1937 günü Tahran'da "Sâd-Abâd" adlı yazlık sarayın bahçesinde hazırlanmış özel bir çadırda dört Dışişleri Bakanınca imzalanmıştır. Anlaşmanın İran'da imzalanıp anlaşmaya İran sarayının adının verilmesi Türkiye'nin asıl muhatabının İran

²⁶⁰ Soysal; Sadabat Paktı, s. 3136-3137.

²⁶¹ Atatürk'ün Milli Dış Politikası Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge, Cilt 2 s. 727-735.; Soysal, Sadabat Paktı, s. 3139., Gönübol, Sar. a.g.e., s. 109., Özgiray, s. 52.; Abdülhâk Akşin; a.g.e. s. 198.

olduğunun da bir göstergesidir.²⁶² Parafe edilen metnin hükümlerinde hiçbir değişiklik yapılmamış ve Afganistan, ayrı bir protokol ile sonradan katılan bir devlet olarak değil, doğrudan doğruya kurucu devlet olarak metinde yer almıştı. Araş bunun üzerine gelişmeleri bizzat anlatmak ve Sovyet Hükümetini tatmin etmek üzere 10 Temmuz'da Moskova'ya gidecekti.

Şu da var ki, Pakt hazırlıklarının başladığı 1933 yılından beri uluslararası siyasal konjonktürde büyük değişiklikler olmuştu. Hitler ve Mussolini İtalya'sı Avrupa'da “statü quo”yu değiştirmek amacıyla yola çıkınca, İngiltere savaşı ve “statü quo”nun altüst olmasını önlemek için yeni dostluklara gereksinim duyuyordu. Türkiye'yi yanında tutmak isteyen, onun sorunlarının çözümüne (1936 Boğazlar Sözleşmesi, 1937-1939 Hatay Andlaşmaları) yardımcı oluyordu. Irak'ı da kendine bağlı tutabilmek için Türkiye'ye karşı daha anlayışlı davranıyor, İran ve Afganistan ile dostluğa önem veriyordu. Dolayısıyla, 1936 ortalarında Doğu Paktı'nın bir an önce imzalanmasını özendirici bir tutum içine girmişti. Bu durumda İngiltere'nin Irak için tehlike yaratabileceği varsayımı geçerliliğini yitiriyordu.

İran'ın başkenti Tahran'da Şahlık Sarayı olan Sadabat Sarayında imzalandığı için imzalandığı yerin adıyla “Sadabat Paktı” diye anılmağa başlayan Antlaşmanın, kurucu dört devletin kendi anayasa yöntemlerine göre onaylanması uzun bir zaman almış, 10. Madde uyarınca işlemler tamamlanınca Pakt ancak 25 Haziran 1938 günü yürürlüğe girmiştir.

7.5. Sadabat Paktının Hükümleri

Sadabat Paktının hükümlerine bakacak olursak (Saldırmazlık Antlaşması, Traite de Non Agression), Giriş Kesiminde (Preamble), dostluk ve anlaşma isteyen Bağlı Tarafların MC Yasası çerçevesinde, Yakındoğu'da barış ve güvenliği sağlamak ve böylece genel barışa yardımcı olmak amacını güttükleri, ayrıca savaşa başvurulmasından kaçınmaya amacı güttüklerini belirtmişlerdir. Antlaşmanın maddeleri:

1. Maddede, Tarafların birbirlerinin işlerine karışmayacakları;
2. Maddede ortak sınırlarının dokunulmazlığına kesinlikle saygı gösterecekleri;

²⁶² Çeçen; a.g.e., s.310.

3. Maddede ortak çıkarlarının söz konusu olduğu uluslararası uyuşmazlıklarda aralarında danışmalarda bulunacakları

4. Maddede birbirine karşı ne tek başlarına, ne de başka devletlerle birlikte saldırıya geçmeyecekleri yazılıdır. Saldırıdan ne anlamak gerektiği de 4. Maddede dört paragraf içinde gösterilmiştir. Tasarı 1934’de hazırlanırken yalnız şu üç paragraf düşünülmüştü:

1 savaş ilânı,

2 savaş ilân edilmeksizin de olsa, silâhlı kuvvetlerce istilâ,

3 öbür devletlerin topraklarına, gemi ve uçaklarına saldırı. Bunların üçü de “saldırının tanımına ilişkin 1933 Londra sözleşmeleri çerçevesinde imzacı devletlerce zaten kabul edilmişti.

4 “saldırcıya doğrudan ya da dolaylı olsun, yardım ve destek” durumunu bu maddeyi Türkiye Dışişleri Bakanı Araş Pakt tasarısı hazırlanırken ekletmiştir. Dışişleri Arşivinde bunun gerekçesini gösteren bir bilgi bulunmamakla birlikte, İngiltere’nin Irak topraklarında başlatabileceği bir saldırıda Irak’ın ona yardım ve destek sağlamasının önlenmek istendiği akla gelmektedir.

5. Maddesine göre, bir saldırı durumunda saldırıya uğrayan devletin kendini savunmak için önlemler alması doğal olmakla birlikte, sorunun Milletler Cemiyeti Konseyine sunulması gerekmektedir. Bu hüküm de Tarafların Milletler Cemiyeti ile her durumda bağlantı içinde bulunmak niyetlerini göstermektedir.

6. Maddeye göre, eğer Taraflardan biri herhangi bir başka yani Paktın imzacısı olmayan devlete saldırıya geçerse, öbür üye Devletler saldırıcı devletle ilgili olarak, Pakta son verebileceklerdir. Bu hüküm dört Doğu Devletin barışın üstünlüğüne inançlarını dünyaya açıklamaları bakımından ilginçtir.

7. Madde, birbirinin içişlerine karışmamak ilkesini tamamlayıcı nitelikte önemli bir hüküm ortaya koymaktadır; Bağlı Taraflar kendi sınırları içinde öteki Tarafların kurumlarını yıkmak, düzen ve güvenliğini sarsmak yada hükümet rejimini bozmak amacıyla silahlı çeteler, gruplar yada örgütlerin kurulmasını ve onların eyleme geçmelerini engellemeyi yükümlenmektedir. Bu hüküm özellikle Irak ile İran arasında Kürt ayaklanmalarına öteki Tarafın destek ve yardımda bulunmaktan kaçınması gereği bakımından önemli idi. Türkiye zaten gerek 1926 Türkiye-İngiltere-Irak Sınır ve İyi Komşuluk (Musul) Antlaşmasının 6-13. Maddeleriyle Irak ile gerek 1932 Türkiye-İran

Güvenlik Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşmasının 5. Maddesiyle İran ile bu konuda karşılıklı yükümlülük üstlenmiş bulunuyordu. Pakta böyle bir hüküm girmesi kuşkusuz Irak-İran iyi komşuluk ilişkileri bakımından sevindirici bir gelişme idi. Ne var ki, aralarında çeşitli sorunlar sık sık gerginlikler yaratırken, 7. Maddenin uygulanması mümkün olabilecek miydi? Nitekim bu hüküm Irak'ta muhalefetin olumsuz tepkilerini uyandırmıştı. Hatta Sadabat Paktı'nın ve Irak-İran Sınır Antlaşmasının yapıldığı zaman ülkenin “güçlü adamı” durumunda bulunan General Bekir Sıtkı'nın iki ay sonra, 11 Ağustos 1937 günü, bir darbe sonucu öldürülmesinde bu gelişmelerin etkisi olduğu haberleri çıkacaktı.

8. Madde, Tarafların aralarında çıkabilecek uyuşmazlıkları, savaşa başvurmadan yani barışçı yoldan çözüme kavuşturmak yükümlülüğünü üstlendiklerini anımsatmaktadır.

9. Madde Tarafların Milletler Cemiyeti Yasasıyla üstlendikleri yükümlülüklerin bu Paktın doğan yükümlülüklerle üstünlüğünü göstermektedir. Yani Paktın hiç bir Maddesi Milletler Cemiyeti Yasasından doğan yükümlülükleri kısıtlamayacaktır.

10. Madde Antlaşmanın süresi, onayı, yürürlüğe girişi ve Milletler Cemiyeti Sekreterliğine tescili yöntemleriyle ilgilidir.

Paktın süresi 5 yıldı. Ancak, bu sürenin bitiminden 6 ay önce Bağlı Taraflardan birisince Pakta son verildiği bildirilmedikçe, yeniden 5 yıl için yürürlükte kalacağı, bunun daha sonraki dönemler için de geçerli olacağı yazılı idi.²⁶³

Görülüyor ki, Paktla, “birbirinin içişlerine karışmamak”, “sınırların dokunulmazlığı” ve “saldırmazlık”, uluslararası siyasi sorunlarda “danışmalar”, “iyi komşuluk ilişkileri”, Milletler Cemiyeti Yasasına ve dünya barışına saygı söz konusudur. Hiç bir ülkeye karşı imzalanmamış olan Pakt, sadece imzacı dört ülkenin komşu olarak bulundukları bölgede barış ve güvenliğin tesisini hedeflemiştir. Batının emperyalist ülkelerinin Orta Doğu 'da yada Önyasya'daki ülkeleri birbirine karşı kışkırtmasından kuşkulanan bölge ülkeleri bun önlemek üzere Sadabat Paktı ile bir araya gelmişler ve ortak hareket etme kararı almışlardır. Batılı ülkelerin emperyalist saldırılarına karşı çıkan dört doğulu ülke bir anlamda doğunun batıya karşı güç olabileceğinin kanıtı olarak imza atmışlardır.

²⁶³Soysal, İsmail; Türkiye'nin Siyasi Andlaşmaları, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, Cilt 1, s.110, Soysal; Sadabat Paktı, a.g.e., s.3141., Atatürk'ün Milli Dış Politikası, Cumhuriyet dönemine Ait 100 belge, s. 732-735. Anlaşmanın tam metni için bkz. Ek-3

Dışışleri Bakanları, Antlaşmayı imzalar imzalamaz bir Bakanlar Konseyini kuran şu Protokolü bağtlamışlardır”: *“Paktı imza etmiş olan devletlerin ortak çıkarlarını ilgilendiren sorunlar üzerinde görüşmek ve hareketlerini uyumlu kılmak için dört Devlet Bakanlarından oluşan bir Konsey kurulacaktır. Konsey her yıl en az bir kez Cenevre’de ya da Konsey tarafından belirlenecek bir başka yerde toplanacaktır. Konsey başkanlığı alfabe sırasıyla, Afganistan, Irak, İran ve Türkiye Dışışleri Bakanlarınca üstlenecektir. Ancak ilk toplantı Paktın imza edildiği, Tahran’da yapıldığı için başkanlığı önce İran Dışışleri Bakanı alacaktır. Dönem Başkanı katında bir Sekreterlik kurulacak, bunun Genel Sekreterini dönem Başkanı seçecektir. Öbür devletler de birer sekreter atayacaklardır”*.

7.6. Tevfik Rüştü Aras’ın Sadabat Paktı Yorumu

Sadabat Paktı’nı Türkiye Cumhuriyeti adına imzalayan Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Paktın imzalanma nedenlerini ve nasıl imzalandığını yorumlamıştır;

Afgan Devletiyle daha 1921 senesinde bir ittifak muahdesiyle bağlanmış bulunuyorduk. Afgan Kralının memleketimizi ziyareti bu muahedenin iki tarafın menfaatlarına daha uygun bir hale getirilmesine vesile olmuştur. Bu dostluğumuzun temeli iki millet arasında atılmış olduğu içindir ki, bu dost memlekette zuhura gelen hanedan değişikliğinden iki devlet münasebetleri asla zarar görmemişti. Hatta zamanla arttı eksilmedi. Bu hususta bizim iyi niyetimiz kadar Afgan idaresini ellerine alan yüksek kabiliyetlerini ve iyi duygularını sırası düşmüşken sitayişle yad etmeliyim.

İran’la olan münasebetimiz ise, milli hareketimizin başlangıcında, kendisi henüz Harbiye Veziri iken Ebedi Şefimize yaveriyle dostluk mesajını göndermiş olan sabık İran Şehin Şahu Pehlevi’nin başvekalet gelmesi üzerine çok iyileşmişti. 1931 senesi sonunda Tahran’ a yaptığım bir ziyaret esnasında aramızda tek mesele olarak duran hudut ihtilaflı da kardeşçe tesviye edilince, her şey tamamiyle yoluna girmişti. Afgan devletiyle tadilen yapılan siyasi taahhütlerimizin bu aynı İran devletiyle aramızda yürürlüğe girmiş bulunuyordu.

Irak’la olan münasebetlerimize gelince; Türkiye, İngiltere ve Irak arasında yapılan bir türlü üçlü muahede bu münasebetleri tanzim etmişti.

İşaret ettiğim dört devlet arasında bir anlaşma vücuda getirerek sulhumuzu bu bölgede teşkilatlandırmak için İran'la Afgan ve İran'la Irak arasındaki hudut ihtilalini halletmek lazımdı. Fakat iş bundan ibaret değildi. Bu mıntıkada bir bölge anlaşmasına varabilmek için sadece iştirak edeceklerin temayülleri kafi gelmezdi. Bu mıntıkaya komşu olan iki büyük devletin yapılacak işten haberi olması icap ediyordu. Onlarda bu zarar getirmemesi ihtimali caiz olmayan bir kaygı olmalıydı.

Realist Türkiye'nin harici siyaseti, bu hakikatleri görmezlikten gelemezdi. Bunun için bu iki büyük devletle aramızdaki münasebetlerin emniyetli bir dostluk derecesine eriştirilmesi de bu hususta muvaffakiyeti temin edecek esaslı şartlardandı.

Sovyetler Rusyası'yla münasebetlerimiz en ileri dostluk derecesini çoktan bulmuştu. İngiltere ile de sulh muahedesi yapılırken halli geri bırakılmış olan büyük ihilafımızı yukarıda işaret ettiğim üçlü muahede esaslarında halletmek suretiyle, iyi bir dostluk devresi açmıştık.

Irak'ın da Milletler Cemiyeti'ne girmesini fırsat bilerek, İran ve Irak Hariciye Vezirleriyle Misak meselesini görüştük, bu misak dört orta şark memleketi arasında sık sık görüşmeyi ve buluşmayı temin edecek ve ileride civarımızdaki diğer orta şark memleketlerini de aramıza almayı mümkün kılacaktı.

Esasta mutabık kaldık. Böyle bir vesikanın İran ve Irak Hariciye Vezirleri arasında müzakere edilerek hazırlanması kararlaştırıldı.²⁶⁴

²⁶⁴ Tefik Rüştü Aras; "Sadabat Paktı Nasıl Yapıldı?"Gazete Yazıları, Büke Yayınları, İstanbul, 2004, s. 105-110.

7.7. Sadabat Paktının Türkiye ve Dünyadaki Yankıları

8 Temmuz günü devlet başkanları Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk, Irak Kralı Gazi, İran Şeyhinşahi Rıza Pehlevi ve Afganistan Padişahi Muhammed Zahir arasında kutlama mesajları verilmiştir. Bu mesajlarda “*işbirliğinin barış için olacağı*”, “*çözülmez bağların kurulduğu*” ve “*kardeşlik ve dostluk*” vurgulanmıştır.²⁶⁵

Paktın dünya basınında yankıları şöyle olmuştu: İmzacı Devletlerden üçünde (Türkiye, İran ve Afganistan) basın böyle bir gelişmeyi alkışlarken, Irak’ta basın haberleri vermekle yetinmiş, bu gibi olguyu övmekten kaçınmıştı.

Batı ülkelerinde, 1935’de Paktın parafe edilişi üzerine basının izlenimleri çeşitli idi: New York Herald Tribune’de çıkan United Press Ajansının Londra muhabirinin bir haberinde, Londra siyasal çevrelerinde bu Paktın Irak ile İran arasında uzun zamandır süregelen gerginliğe son vereceği, ayrıca İtalya’nın güneydoğuya doğru yayılma emellerine karşı cephe olacağı belirtilmişti. Paris’te Le Temps gazetesi, bu Paktta, Avrupa’da Küçük Antant ve Balkan Antantı’nda olduğu gibi, yabancı vesayetinden kurtulmak ve İslam devletlerini bir araya getirmek istediğinin bulunduğunu belirttikten sonra, “Pakt Sovyetler Birliği’nin etkisini artırıcı niteliktedir. Buna başka Araplar da katılırsa İngiltere ve Fransa zor duruma girebilir. Habeşistan Savaşı Türkiye’yi Karadeniz’den Akdeniz’e ve Basra Körfezine uzanan bölgedeki devletleri destekleyici bir girişime itti” demiştir. Hitler Almanya’sında basın parafe edilen Paktı İngiltere’ye karşı göstermeye çalışmıştı. İtalyan basınının tepkisi de az çok buna benziyordu, İngiliz basını pek hoşnut değildi, böyle bir Paktın Irak dış politikasının hareket serbestliğini kısıtlayacağını ileri sürülüyordu.

7 Temmuz’da Pakt imzalandığı sırada ise İngiliz ve Fransız basınındaki yorumlar genellikle olumlu idi. Fransa’da artık Türkiye’nin Sovyetlerden uzaklaşıp Batıya yaklaşmasının beklenebileceği yorumu yapılıyordu. Alman basını bunun İngiltere aleyhinde olduğunu belirtirken Türk diplomasinin özellikle Atatürk’ün başarısını övüyor ve Türkiye’nin durumunun daha da güçlendiğini belirtiyordu. Polonya basını Paktın Türk diplomasinin çabalarıyla gerçekleştiğini, Balkan Paktı’ndan sonra bu yeni Paktın Türkiye’nin doğusunu da sağlam duruma getirdiğini yazıyordu. ABD basını Paktı barışçı bir olgu olarak görüyordu. New York Times, 12 Temmuzda çıkan

²⁶⁵ Çeçen; Türkiye’nin B Planı, s. 319.

makalesinde, Atatürk'ün Balkan Paktı gibi. Doğu Paktı ile de ileri görüşlülüğünü kanıtladığını belirtiyordu. Bu arada Dışişleri Bakanı Cerdell Hull Aras'a bir kutlama mesajı yollamıştı. Sovyetler ise ne kadar bu Pakttan haberdar edilmiş Pakta davet edilmiş olsalar da basında çıkan haberlere göre Pakтын kurulmasından rahatsız olmuşlardır²⁶⁶

Arap ülkeleri içinde en büyük ilgiyi Mısır basını göstermişti. Basın genellikle Pakt girişimini ve Yakındoğu'da 60 milyon nüfusa sahip bu dört bağımsız devletin bir kardeşlik havası içinde bir araya gelmesini iyi karşılıyordu. Pakтын hiçbir devlete karşı olmadığı, onun İngiltere ve Sovyetlerin hoşuna gitmemiş olabileceği, Pakтын Arapların da bir araya gelmelerine örnek oluşturabileceği vurgulanıyordu. İskenderun sorununa da değinen kimi makale yazarları, bu sorunu çıkarması nedeniyle Türkiye'ye karşı Arap dünyasında tepkiler görüldüğünü, Türk-Arap dostluğunun tarihsel dayanakları bulunduğunu, bugün de her iki tarafın birbirine gereksinimi olduğunu, bu dostluğun, sarsılmaması Türkiye'nin İskenderun işinin bu dostluğu bozmayacak biçimde çözümüne çalışması gerektiğini belirtiyordu.

Pakтын Türkiye'deki yansımaları olumlu olmuştur. Sadabat Pakтын imzalayan dört devletin de Müslüman olması Türk Milletinin desteğini arttıran bir nokta olmuştur. Birinci Dünya Savaşından sonra Batılı ülkeler kendi aralarındaki sorunları çözüme kavuşturamazlarken, Doğu ülkelerinin anlaşmaya varmış olması son derece önem taşıyordu. Türk basını Paktı “Şark Paktı” olarak anarken, bunun dünya dengelerini yeniden kurabileceği vurgulanıyordu. Pakt dünyanın merkezindeki otorite boşluğunu doldurup, Selçuklu ve Osmanlı Devletleri gibi iki büyük Türk ve Müslüman İmparatorluğun yıkılmasından sonra ortaya çıkan büyük alandaki akraba ve komşu ülkeleri bir araya getirerek kendi bölgelerini koruma konusunda önemli bir adım atılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün Milli mücadele döneminden beri amaçladığı iş birliği sağlanmıştır.

Atatürk'ün “yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi çerçevesinde Türkiye tarafından gündeme getirilen Sadabat Paktı, doğu ülkelerinin batının hegemonyası dışında isterse kendi barış koşullarını gerçekleştirebileceklerini gösteren önemli bir kanıttır. Sadabat Paktı ile Türkiye doğu bölgesindeki isyanları önlediği gibi, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Orta

²⁶⁶ Soysal; Sadabat Paktı, s. 3144.

Doğu ilkelerinin birbirine karşı kışkırtılmalarının da önüne geçmiştir. Atatürk'ün dış politikasını en öneli örneklerinden biri olan Sadabat Paktı, İkinci Dünya Savaşı sonrasının koşullarında unutulmuştur. Bu yüzden de Orta Doğu'yu yeniden emperyalist devletler işgal etmişlerdir. Bu devletler bölgeye geri döndükten sonra da bir daha bölge ülkeleri arasında bu tür dayanışma yada güvenlik ittifaklarının oluşturulmasına izin vermemişlerdir. Avrasya'nın güney hattını güvence altına almak ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İran üzerinden Afganistan'a doğu uzanan Türk coğrafyasında etkili olmasını sağlamak üzere gündeme getirilen Sadabat Paktı ile Atatürk gerekirse batıya karşı doğulu ülkelerin işbirliği açıkça kamuoyuna göstermiştir.²⁶⁷

Atatürk'ün ölümünden bir yıl, İkinci Dünya savaşının çıkmasından iki yıl önce atılan bu adım, Atatürk'ün geleceğe dönük Orta Doğu yapılanması modeline de uygun düşüyordu. Milli Mücadele yıllarında Orta Doğu'dan gelen tekliflere, herkesin kendi kurtuluş savaşını vermesi ve bağımsızlıklarını kazanmaları gerektiğini, emperyalist ülkeler bölgeden kovulduktan sonra o zaman bölge ülkelerinin bir araya gelebileceğini ve eğer istenirse emperyalist ülkelere karşı, bölge ülkelerinin bir araya gelmeleriyle yeni bir konfederasyon oluşturulabileceğini cevabını verdiği sözleri görmüştük. Atatürk zamanında Orta Doğu'da İsrail Devleti yoktur o nedenle Orta Doğu için bir gelecek hazırlarken, komşu ülkeleri esas almakta ve bu ülkelerin bir araya gelmeleriyle bir Orta Doğu birliğinin oluşturulmasını hedeflemekteydi. O zamanlar ortada bir Yahudi Devleti olmadığı için çok uluslu, çok kültürlü yada çok etnikli bir Orta Doğu Konfederasyonu düşünülmüyordu .bu bölgeye Arap veya Müslüman olmayan bir İsrail'in monte edilmesiyle başlamıştır. İsrail Batının ileri karakolu olarak bölgeye girince, bölge ülkelerinin arasında yer alan eşit birlikteliğe dayalı Pakt arka plana atılmıştır. Bu durumda Türkiye bölgenin yapılandırılmasına yönelik çalışmalarda arka plana düşürülmüş, pasifliğe sürüklenmiştir.²⁶⁸

Paktın uygulanma sürecine gelince: Bakanlar Konseyinin ikinci toplantısının 1938 Nisan'ında Kabil'de olması daha Tahran'da imza töreni sonrasında yapılan ilk toplantıda kararlaştırılmıştı. Ancak bir yandan onay işlemlerinin uzaması sonucu, öte yandan Avrupa'da siyasal durumun kaygı verici biçimde gelişmesini yakından izleyebilmek bakımından, ikinci toplantının Eylül'de Cenevre'de yapılması ve Kabil

²⁶⁷ Çeçen, a.g.e., s. 319.

²⁶⁸ Çeçen; a.g.e., s. 30.

toplantısının 1939 Nisan'ına bırakılması Türkiye tarafından önerilince bu öneri kabul edilmişti.

Cenevre'de 17 Eylül 1938'de yapılan toplantı daha çok Avrupa'daki durum ve onun Yakındoğu'da olası etkileri gözden geçirilmişti. Yayımlanan bildiride, İran Dışışleri Bakanı Alem başkanlığında Konseyin toplandığı, Türkiye adına Tefvik Rüştü Aras, Irak adına Dışışleri Bakanı Tefvik Süveyda ve Afganistan adına Londra Büyükelçisi Ali Muhammed Han'ın hazır bulunduğı, dört devleti ilgilendiren konuların incelendiğı ve Taraflar arasında tam bir görüş birliğinin ortaya çıktığı belirtilmişti. Toplantıyla ilgili bir tutanağı Dışışleri Arşivlerinde rastlanmamıştır. Heyetlerin Avrupa'daki durumu ele aldıkları, Aras'ın Avrupa'daki durumu anlattığı, bu arada Irak Dışışleri Bakanının Filistin sorununa değindiğı ve bu konuda Arap davasının desteklenmesini istediğı, bu isteğinin kabul edildiğı abasın haberlerinden anlaşılmıştı.²⁶⁹

²⁶⁹ Soysal; Sadabat Paktı, s. 3145.

SONUÇ

Osmanlı Devleti; evrensel Türk devlet felsefesine uygun bir siyasi kuruluştur. Ancak önce halkı gayri Müslim ve sonra da Müslüman olan Osmanlı Devleti yönetimindeki topraklar üzerinde batı merkezli milliyetçilik düşüncesi yayılmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti diğer faktörlerin yanında 19. yüzyılda yaygınlaşan milliyetçilik akımının da etkisiyle zayıflamıştır. Bu akım Batılı Devletlerin emperyalist emelleriyle birleşince Osmanlı Devleti'nin ayakta kalması güçlü devletlerin çıkarları doğrultusunda geliştirmiş oldukları politikalara bağlı kalmıştı. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşına katılmış, bünyesindeki Orta Doğu vilayetleri de emperyalist devletlerin, bağımsızlık vaadine kanarak Osmanlı Devletine karşı savaşmışlardır. I. Dünya Savaşının sonunda Osmanlı Devleti dağılmış. Galip devletler Orta Doğu'ya vaat ettikleri gibi bağımsızlık vermemişler, kendi manda rejimlerini kurmuşlardır.

Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da Misak-ı Milli doğrultusunda alınmış kararları hayata geçirme yolunda başlatmış olduğu milli mücadele sonunda, kendi kaderine hakim, milli bir devlet kurmayı başarmıştır. Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa çeşitli propagandalarla Orta Doğu'dan Türk Kurtuluş savaşına destek vermelerini istemiştir. Bu bölge halkı hem Milli Mücadeleye destek olmuş hem de Mustafa Kemal'e işbirliği teklif etmişlerdir. Dış politikada eski düşmanlıklara yer vermeyen Mustafa Kemal, öncelikle milli devlet kurma fikrindedir. Orta Doğu'da işbirliğinin her devletin kendi bağımsızlığını kazandıktan sonra olabileceğinin farkındadır.

Milli Mücadeleyi kazanıp Cumhuriyet'i kurduktan sonra Mustafa Kemal Paşa, Orta Doğu Devletleriyle dostluğa önem vermiştir. Çünkü uzun vadede bu devletlerle bir pakt çatısı altında emperyalist devletlere karşı birleşme ve bölge devletlerinin önderliğini yapma düşüncesindedir. Bölge ülkelerinin devlet adamları Türkiye'yi ziyaret etmişler, Afganistan, İran örneğinde olduğu gibi Atatürk, ülkelerin devlet başkanlarıyla kişisel ilişkiler de geliştirmiştir. Orta Doğu devlet adamları Atatürk'ün reformlarını örnek almış, kendi ülkelerinde uygulamaya çalışmışlardır.

1930'lara gelindiğinde dünya, statükoyu korumaya ve değiştirmeye çalışan ülkeler olarak iki kutba ayrılmıştır. Bu kutuplaşmayı iyi gören Mustafa Kemal Atatürk emperyalist devletlere karşı planladığı Orta Doğu'da bir pakt altında toplanma fikrini uygulamaya koymuştur. Büyük Atatürk'ün 1933 yılı Cumhuriyet Bayramında yapmış

olduğu konuşmasında Türk Dünyası ile ilgili düşüncelerine bakarak, Orta Doğu paktı kurma düşüncesinin bir yönüyle de Türk Dünyasına giden yolu açmak olduğunu görebiliriz. Ayrıca Büyük Atatürk'ün 1933 yılında Türk Dünyası ve İslam Dünyası ile ilgili düşüncelerinin bugün tarihi gerçekler olarak karşımızda durması, O büyük insanın uzağı görmedeki başarısı yanında Türk ve İslam kavramlarına bakışının ifadesi olmalıdır.

İran, Irak, Afganistan'la beraber 1937 yılında Sadabat Paktı'nı imzalamıştır. Bu Paktla dünyaya Orta Doğu devletlerinin Batının karşısına bir güç olarak çıkabileceklerini kanıtlamıştır.

Orta Doğu ülkeleriyle Sadabat Paktı imzalayarak bölge ülkeleriyle dayanışma içine girmeye öncelik tanıyor ve bu doğrultuda “bölge ağırlıklı” dış politikayı gündeme getirerek Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal diplomasisi olarak ortaya koyuyordu. Eski Osmanlı ülkelerini bir araya getirerek bunların emperyalist ülkelere yem olmalarını engellemek isteyen Atatürk, böylece Türkiye Cumhuriyeti'ni ayakta tutacak dış politikanın da temellerini atıyordu.

Atatürk'ün Milli Mücadeleden beri planladığı ve “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” ilkesi çerçevesinde kurduğu Sadabat Paktı, Orta Doğu ülkelerinin, batılı sömürgeci devletlerin hegemonyası dışında isterse kendi barış koşullarını gerçekleştirebileceğini gösteren önemli bir belgedir. Ayrıca günümüzde Orta Doğu'da yaşanan istikrarsızlığın çözümü için de Büyük Atatürk'ün ulusal ve bölgesel politikalarının iyi bilinmesi ve anlaşılmasının yaralı olacağına inanıyoruz. Türkiye ve İslam ülkelerini Büyük Orta Doğu Projesi adı altında yeniden yapılandırmanın temelinde yine sömürgecilik yatmaktadır. Bize göre 20. yüzyılda İngiltere Orta Doğu için ne düşünüyor ise 21. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'nin aynı sömürge düzenini daha da acımazıca hayata geçirmeye çalıştığını söyleyebiliriz.

BİBLİYOGRAFYA

HATIRA VE TETKİK ESERLER

Abdülhamit; Siyasi Hatıralarım, Hareket Yayını, İstanbul, 1974.

Adamof, E.E.; Çarlık Belgelerinde Anadolu'nun Paylaşılması, kaynak Yayınları, İstanbul, 2001.

Afetinan.; M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları, Türk Tarih Kurumu Yayını 1983.

Afetinan; Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türkiye İşbankası Yay, Ankara, 1984.

Afetinan; M. Kemal Atatürk'ten yazdıklarım, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.

Ahmed, Feroz; İttihat ve Terakki, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999..

Akaslan, Mediha; Milli Mücadele Devrinde Türk Dış Politikası, Uludağ Üniversitesi. Basımevi, 1990.

Akçakayalıoğlu, Cihat; Atatürk, Komutan, İnkılapçı ve Devlet Adamı yönleriyle, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998.

Akşin, Sina; 100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki, Gerçek Yay., İstanbul, 1980.

Akşin, Sinan; Türkiye Tarihi, Cilt 3, Cem Yayınları, İstanbul, 1995.

Akşin, Aptülahat; Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Akşin, Sina; 31 Mart Olayı, Süt Yayınları, Ankara, 1970.

Armaoğlu, Fahir; 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınları, İstanbul, 2005.

Armaoğlu, Fahir; 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Armaoğlu Fahir; Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948-1988, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1994.

Atalay, İbrahim; Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği, META Matbaacılık, İzmir, 2004.

Atatürk; Nutuk, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 2, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge), Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi,Enstitüsü, Yayını, Ankara, 1954.

Atay, Falih Rıfkı; Atatürk'ün Bana Anlattığı, Sel Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Atay, Falih Rıfkı; Çankaya, Sena Basımevi, İstanbul, 1980.

Atay Falih Rıfkı; Zeytindağı, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004.

Aydemir, Şevket Süreyya; Tek Adam, Cilt 3 Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

Bayram Kodaman; Şark Meselesi Işığı Altında Sultan Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası, Orkun Yayınevi, İstanbul 1983.

Bayur, Y. Hikmet; Türk İnkılap Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1983.

Benli Meliha Altunışık; Türkiye ve Orta Doğu, Boyut Yayın Grubu, Ankara, 1997.

Borak, Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Demeç Yazışma ve Söyleşileri, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998.

Borak, Sadi; Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları, Kaynak Yayınları, İstanbul; 1998.

Borak, Sadi; Atatürk'ün Özel Mektupları, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998.

Borak, Sadi; Atatürk'ün özel Mektupları, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998.

Borak; Atatürk Gizli Oturumlardaki Konuşmalar, Kaynak Yayınları, İstanbul 1997.

Bozdağ, İsmet; Atatürk'ün Avrasya Devleti, Tekin Yayınları, İstanbul, 1999.

Canatan, Yaşar; Türk-Irak Münasebetleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

Cebesoy, Ali Fuat; Sınıf Arkadaşım Atatürk, İnkılap ve Aka Kitabevleri İstanbul, 1967.

Cebesoy, Ali Fuat; Siyasi Hatıralar, Temel Yayınları, İstanbul, 1960.

Çoker Fahri; Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve T.B.M.M. 1. Dönem 1919-1923, 1. cilt TBMM Vakfı Yayınları, Ankara1994.

Dror Ze'evi; Kudüs,“17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi”, İstanbul, 2000.

Ecer, Vehbi; İslam Tarihi Dersleri, Erciyes Üniviversitesi. Yayınları, Kayseri, 1995.

- Enver Ziya Karal; Atatürk, MEB Basımevi, İstanbul 1970.
- Eraslan, Cezmi; II. Abdülhamit ve İslam Bilinci, Ötüken Yayını, İstanbul, 1992.
- Eriken, Celal; Komutan Atatürk, İşbankası Kültür Yayınları, Ankara, 1972.
- Erkmen, Hayrettin; Milli Egemenlik, Yurtta Sulh, Cihanda Sulh ve Atatürk, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No 16, İstanbul, 1986 .
- Girgin, Kemal; Hariciye Tarihimiz, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
- Gönlübol, Mehmet; Cem Sar, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara. 1997.
- Güney, Emrullah; Komşu Ülkeler Coğrafyası, Gündüz Yayıncılık, Ankara 2000.
- Harp Akademileri Komutanlığı; Atatürk'ün Jeopolitik ve Stratejik Görüşleri, Harp akademileri Basımevi, İstanbul, 1981.
- Herzl Theodor; Hatıralar, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Hitti, Philip K.; İslam Tarihi, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1968.
- İğdemir, Uluğ; Atatürk'ün Yaşamı, Türk Tarih Kurumu. Yayını, Ankara. 1980.
- İlhan, Suat; Jeopolitik Duyarlılık, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- İnan, Karman; Dış Politika, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994.
- İnönü, İsmet; Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.
- İsmet İnönü; Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Cilt. 1, Ankara, 1992.
- Kansu Mahzar Müfit; Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, Cilt 1., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- Karal, Enver Ziya; Atatürk'ten Düşünceler, ODTÜ Yayıncılık ve İletişim, Ankara, 2003.
- Karal, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi Cilt 9, Türk Tarih Kurumu yayını. Ankara, 1996.
- Karal, Enver Ziya; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1971.
- Keskin, Mustafa; Abdülkadir Yuvalı; Ayhan Öztürk; Mustafa Ekincikli; Türk İnkılabı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ufuk Yayınları, Kayseri, 2001.
- Kili, Suna; Türk Anayasa Metinleri, İş Bankası Yayınları, Ankara, 2003.

- Kocaoğlu, Mehmet; Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu: Parçalanmak İstenen Topraklar ve İstismar Edilen İnsanlar, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1995.
- Kürkçüoğlu, Ömer; Türk-İngiliz İlişkileri, Ankara SBF Yayınları, Ankara, 1976.
- Lord Kinross; Atatürk, Sander Kitabevi, İstanbul, 1966.
- Lozan Telgrafları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Derleyen: Bilal Şimşir, Ankara, 1994.
- Mango, Andrew; Atatürk, Sabah Kitapları Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Mansfield, Peter; Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası, (Çeviren: Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul, 1975.
- Naci, Kasım; Türk'ün Altın Kitabı, İstanbul Maarif Matbaası İstanbul, 1961.
- Nigar S. Keramet; Halife İkinci Abdülmecit, Tan Matbaası, İstanbul, 1964.
- Niyazi Berkes, Çağdaşlaşma Tarihi, YKY, İstanbul, 1990.
- Ortaylı, İlber; Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983.
- Ortaylı, İlber; İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İletişim Yay., İstanbul, 2003.
- Öke, Mim Kemal; Arap-Türk Uzlaşması İçin Boşa Giden Teşebbüsler (1918-1921), Konular ve Kaynaklar, Kıbrıs Türk Kültür Derneği, Ankara, 1988.
- Öngör, Sami; Ortadoğu, Ankara Üniversitesi SBF. Yay., Ankara 1962.
- Özalp, Kazım; Milli Mücadele, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971.
- Özek Çetin; Devlet Ve Din, Ada Yayınları, İstanbul, 2003.
- Özgiray; Atatürk'ün Dış Politikası, Selçuklu Basımevi, İzmir, 1999.
- Özmen Süleyman; Orta Doğu'da Etnik, Dini Çatışmalar ve İsrail, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Perinçek, Doğu; Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001..
- Rıfat Uçarol, Siyasi Tarih, İstanbul, 1985.
- Sabis, Ali İhsan; Harp Hatıralarım; Birinci Cihan Harbi, Nehir Yayınları, İstanbul,
- Sander, Oral; Siyasi Tarih, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2005.

Sarıhan Zeki; Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

Saray Mehmet; Türk-İran İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

Schoenman Ralph; Siyonizmin Gizli Tarihi, Çev; Aydın Kesen, Kardelen Yayınları, 1992.

Show, Stanford; Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, 2. Cilt, Yayınları, Los Angeles, 1982.

Sonyel, Salahi; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Cilt 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.

Sonyel; Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri, Türk Tarih Kurum Yayınları, Ankara, 1995.

Soysal, İsmail; "Atatürk'ün Barışçı Politikası", Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991,

Soysal, İsmail; Türkiye'nin Siyasi Andlaşmaları, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.

Soysal, İsmail; Tarihleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983.

Sökmen, Tayfun; Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar, Türk Tarih kurumu Yayınları, Ankara, 1978.

Şimşir Bilal N.; Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt 1-2-3-4, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001.

Tezer, Şükrü; Atatürk'ün Hatıra Defteri, Türk Tarih Kurumu Yayını. Ankara, 1989.

Tunaya, Tarık Zafer; Türkiye'de Siyasi Partiler, Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Andlaşmaları, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Yayını, Ankara, 1992.

Türkiye, İslam Ülkeleri, Anlaşmalar ve Mevzuat, Türk- İnşa Yayını, İstanbul, 1982.

Türkmen, Zekeriya; Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1983.

Yalçın, Semih; Misakı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1998.

Yapıcı Utku; Orta Asya ve Kafkasya Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları, Otopsi Yayınları, İstanbul , 2004.

MAKALELER

Albayrak, Mustafa; “Türkiye’nin Orta Doğu Politikaları”, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Dergisi, Cilt 3, Sayı: 2, Elazığ, 2005.s. 9-63.

ArasTevfik Rüştü; “ Sadabat Pakı Nasıl Yapıldı?”Gazete Yazıları, Buke Yayınları, İstanbul, 2004.

Bayram Kodaman; “Şark Meselesi”,Türk Yurdu Dergisi, Ekim 1997, cilt:17, s.122, s.22-32.

Bayram Kodaman; Şark Meselesi ve Tarihi Gelişimi’, Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu, Ankara, 8-9 Mart 1990, 59-63.

Bayur, Hikmet; “Mustafa Kemal’in “Üç Mektubu”, Belleten, Cilt 24, Sayı 93, Ocak 1960, s 129-137.

Bayur, Kuvayı Milli Devrinde Atatürk’ün Dış Siyasa İle İlgili Bazı Görüş ve Davranışları, Belleten, Cilt 20, Sayı 80, Ekim 1956, s. 659-699.

Çeçen, Anıl; “Avrasya’da Dünya Hegemonya Kavgası”, 20023 Dergisi, Aygürp Yayını,2004, İstanbul, Sayı 42, s. 20-24.

Dursun, Davut; “Orta Doğu Neresi? Sübjektif Bir Kavram Anlam Çerçevesi Ve Tarihi”, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi I. Orta Doğu Semineri, Elazığ, 29-31 Mayıs 12003, Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, s. 25-27.

Feyzioğlu Turhan; “Türk İnkılabının Temel Taşı Laiklik”, Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik, Atatürk Araştırma Merkezi Yayın, Ankara, 1999

Gönlübol, Mehmet; “Atatürk’ün Dış Politikası, Amaç ve İlkeleri”, Atatürk Yolu Dergisi, Kültür Yayını, İstanbul, 1981, s. 235-275.

Gönlübol, Mehmet; Ömer Kürkçüoğlu; “Atatürk Dönemi Dış Politikasına Genel Bakış”, Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992., s. 234-254.

Hülagü, M. Metin; “Türk Kurtuluş Savaşı Dönemi, Türk-İslam Ülkeleri Münasebetleri,” Atatürk Yolu, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Ankara, Sayı:13, s. 15-23.

Irmak, Sadi; “Milli Mücadele’de Yurt ve Dünya”, I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1994, s. 23-26.

Irmak Sadi; “Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri”, Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s. 1085-1091.

Kutay, Cemal; “Türk’e Karşı Arap İhaneti”, Tarih Konuşuyor, Cilt 1, Sayı 6, İstanbul Temmuz 1964, s. 454-457.

Melek, Kemal; “Atatürk ve Milli Türk Dış Politikası” Uluslararası Atatürk Konferansı 9-13 Kasım 1981, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 14-15.

Nureddin, Muhammed; “Arap-Türk İlişkilerinin Bugünü ve Geleceği”, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı: 1, Elazığ, 2005, s. 175-190.

Özdağ Ümit; “Atatürk’ün Dış Politikasının Mantığı”, Atatürk Dönemi Siyasi, Sosyal, Ekonomik Durum ve Gelişmeler Sempozyumu, 05-06 Haziran 1995.

Salahi Sonyel, “İngiliz Belgelerine Göre Mustafa Kemal-Lawrance görüşmesi, Belleten, Cilt 20, Sayı 205, 1960, s. 1696-1699.

Sonyel, Salahi; “İngiliz İstihbarat Servisi Gizli Raporlarında Atatürk”, Uluslararası II. Atatürk Sempozyumu, Cilt 1, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991, s. 342-362.

Sonyel, Salahi; “İngiliz İstihbarat Servisi Gizli Raporlarında Atatürk”, Uluslararası II. Atatürk Sempozyumu, Cilt 1, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991, s. 241-250.

Soysal, İsmail; Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri,(1936-1939), Belleten, Cilt 49/193, 1985, s. 79-109.

Şimşir, Bilal N.; Fes olayı Türkiye-Mısır İlişkilerinden Bir Sayfa, Belleten, Cilt: Cilt 48, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1984, s.1-54.

Yalçın, E. Semih; “Misakı Milli ve Lozan Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi”, 2023 Dergisi, Aralık, 2001, s.30-37.

Yalçın, E. Semih; M. Kemal Paşanın ittihatçılığı, Türkler Ansiklopedisi Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, s. 245-262.

Yılmaz, Mustafa; “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası”, Türkler Ansiklopedisi Cilt 16 Yeni Türkiye Yayını, Ankara, 2002, s. 579-587.

Yuvalı, Abdülkadir; Atatürk’ün İslam Dünyasına Bakışı, III. Uluslararası Atatürk Sempozyumu, 3-6 Ekim 1995, Gazimagosa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, Ankara, Cilt II, s. 135-142.

DİZİN

A

Abbasiler, 8, 92
 Abdurrahman el Kavakabi, 13
 Abdülhamit Zahravi Efendi, 15, 16
 Abdülmecit Efendi, 94, 98, 99, 100, 101
 Adana, 9, 39, 78, 87
Aden, 39
Afgan, 54, 57, 72, 73, 74, 75, 76, 102, 113, 119, 132
 Afganistan, 2, 4, 18, 19, 54, 56, 57, 72, 73, 74, 75, 76,
 104, 108, 111, 112, 113, 115, 118, 120, 121, 123,
 124, 125, 126, 151
 Afganlı, 75
 Afrika, 4, 18, 102, 103, 105, 107, 112
 Ağa Han, 54, 100
 Ağrı Dağı, 68
 Ahmet Han, 56, 65, 66, 75
 Ahmet Sorgun, 69
 Akadlar,, 7
 Akka, 82, 87
 Alfred Thyar Mahan, 3
 Ali Fuat, 21, 22, 23, 27, 29, 63, 106, 129
 Ali İhsan Paşa, 60, 61
 Ali Muhammed Han, 124
 Almanya, 18, 19, 31, 39, 59, 75, 106, 108, 112, 121
 Amanullah, 72, 73, 74, 75
 Amenullah Han, 57, 73, 75
 Amerika, 1, 59, 89, 111, 127
 Anafarta, 146
 Ankara, 4, 5, 6, 10, 14, 17, 25, 26, 27, 28, 32, 37, 38,
 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 55, 56,
 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 71, 72, 73, 75, 77, 78,
 79, 80, 81, 83, 90, 94, 97, 101, 109, 111, 113, 114,
 118, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135,
 136, 149
 Antakya, 6, 39, 55
 Arabistan, 3, 5, 11, 17, 28, 30, 32, 39, 112, 113, 114,
 142, 147, 148

Arap, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 30, 39, 40, 41, 42,
 49, 50, 51, 52, 54, 55, 59, 81, 86, 87, 88, 89, 90,
 92, 93, 108, 112, 113, 114, 122, 123, 124, 128,
 131, 132, 135
 Arapça, 5
 Araplar, 7, 10, 13, 14, 38, 41, 47, 55, 87, 88, 89, 92,
 121, 142
 Arıburnu, 145, 146
 Arnavutluk, 98
 Asurlular, 7
 Asya, 3, 4, 18, 31, 56, 73, 74, 104, 105, 107, 109,
 112, 134
 Atatürk, 1, 2, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30,
 32, 33, 34, 35, 37, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47,
 48, 50, 51, 52, 53, 55, 57, 58, 61, 62, 63, 64, 65,
 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78,
 79, 80, 81, 90, 91, 94, 96, 97, 98, 102, 105, 106,
 107, 108, 109, 110, 115, 118, 120, 121, 122, 123,
 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134,
 135, 136, 149
 Avrupa, 4, 6, 8, 10, 14, 17, 18, 29, 31, 47, 55, 83, 85,
 87, 90, 104, 105, 106, 107, 115, 121, 124, 138
 Avusturya-Macaristan, 15, 18, 109
Azerbaycan, 5, 39, 53, 67
 Aziz El Muri, 16

B

Babiller, 7
 Bağdat, 8, 11, 31, 32, 47, 59, 60, 61, 64, 87, 102, 110,
 113, 115, 139
 Bahr-i Ahmer, 139
 Bakü, 67
 Balfour Deklarasyonu, 89
 Balkan Paktı, 121
 Basra, 3, 4, 5, 8, 11, 58, 60, 61, 87, 121
Batı Asya, 3
 Bekir Sıtkı, 65, 117
 Belgrat, 30
 Beylan,, 39

Beyrut, 13, 16, 22, 23, 26, 27, 29, 87
 Beytullahim, 83
 Bingazi, 15, 29, 31
 Birüssebi, 146
 Bizans, 7
 Bombay Chronicle, 90
 Bosna-Hersek, 15
Briand-Kellogg Paktı, 111
 Buhara, 72
 Buhari, 94
Bulgar, 47
Bulgaristan, 15, 47
 Busrulharir, 24
 Bükreş, 30
 Büyük İskender, 7
 Büyük Orta Doğu Projesi, 1, 126
C
 C. V. I. Townshend, 61
 Cemal Paşa, 32, 33, 34, 149
 Cenevre, 53, 107, 110, 113, 118, 124
 Cerdell Hull, 121
 Cezayir, 10, 19, 102
 Chaim Weizmann, 88
 Cidde, 9
Ç
 Çerkesler, 25
D
 Dersaadet, 138
 Dicle, 5, 7, 36
 Doğu Paktı, 112, 115, 121
 Dünya Siyonist Teşkilatı, 84, 86, 88
E
 El Hüsnîye, 39
El Ikha el Arabî el Osmani, 14
 El- Mutasım, 8
 Elçisi İshak Han, 66
 Emevi, 92
 Emeviler, 8, 92
 Emir Ali, 100
 Emir Faysal, 53, 88
 Enayetollah Samiy, 152
 Enver Paşa, 16, 31, 32, 33, 149, 150
Ermenilik, 48
Etnoğrafya Müzesi, 73

F
 Faiz Mohammed Han, 152
 Falkenhay, 33
 Falkenhayn, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 141, 142, 145,
 146, 147, 148, 149, 150
 Farsça, 5
 Faruk, 71, 101
 Fas, 19, 102
 Fatih Sultan Mehmet, 8
 Faysal, 41, 52, 53, 54, 57, 64, 65, 88
 Ferit Bey, 66
 Fırat, 3, 5, 7, 30, 36, 134, 135, 142
 Filistin, 8, 28, 31, 32, 37, 41, 51, 55, 81, 82, 84, 85,
 86, 87, 88, 89, 90, 91, 102, 124, 128, 139, 142,
 145, 147, 149
Finlandiya, 98, 99
 Foreign Office, 112
 Fransa, 18, 19, 40, 41, 51, 59, 76, 77, 78, 79, 80, 87,
 88, 106, 111, 112, 114, 121
 Fransız, 10, 17, 40, 41, 53, 55, 61, 77, 78, 79, 89, 93,
 121, 136, 144
 Fransızca, 5, 154
G
 Galile, 82
 Gazi, 65, 66, 80, 120
 George Clerk, 71
 Girit, 9, 15, 29
 Grek, 7
Güneybatı Asya, 3
H
 Habbaniye, 65
 Hakkı Paşa, 22, 23, 27
 Halife, 8, 52, 70, 92, 93, 94, 95, 99, 100, 101, 102,
 103, 105, 131
 Halife El-Memnun, 8
 Halifelik, 92, 93, 95, 97, 99, 100, 102, 104, 105
 Halil Paşa, 32
 Hariciler, 6
 Haşil el Attasi, 80
 Hatay, 78, 79, 114, 115, 133, 136
 Hazma Bey, 71
 Helan, 39
 Herzl, 84, 85, 86, 130
 Hristiyan, 6, 9, 12, 13, 15, 22, 41, 48, 86, 139

Hicaz, 8, 11, 17, 23, 28, 30, 31, 39, 41, 54, 88, 102, 139, 141
 Hicaz Kuvve-i Sefiriyesi, 31
 Hikmet Süleyman, 65
 Hindistan, 3, 10, 17, 18, 19, 60, 61, 73, 90, 100
 Hititler, 7
 Hive, 72
Hürriyet Cemiyeti, 26
 Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 15
 Hüseyin ibn Ali, 14
 Hz. Ebubekir, 92
 Hz. Muhammet, 92
I
 I. Selim, 92
 II. Abdülhamit, 9, 10, 11, 85, 130
 II. Wilhem, 18
 III. Mutevekkil Alallah, 92
 Irak, 2, 4, 5, 8, 17, 31, 33, 34, 36, 40, 41, 51, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 77, 89, 102, 103, 108, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 124, 126, 129, 139, 142, 151, 152
İ
 İhsan Sabri Çağlayangil, 109
 İlyas Sami Efendi, 96
 İngilizler, 11, 30, 37, 52, 59, 61, 73, 139
 İngiltere, 1, 4, 8, 9, 10, 12, 16, 17, 18, 19, 39, 40, 41, 51, 52, 54, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 70, 72, 73, 76, 78, 80, 87, 88, 89, 100, 106, 108, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 126, 139
 İran, 2, 4, 5, 17, 18, 19, 36, 39, 51, 53, 57, 58, 65, 66, 67, 68, 69, 73, 82, 102, 104, 107, 110, 112, 113, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 132, 151, 152, 154
İran Şehin Şahu, 119
 İskenderiye, 6, 27, 85, 98
 İslam Birliği, 10, 11
 İslam Dünyası, 126
 İsmet İnönü, 38, 62, 69, 130
 İsmet Paşa, 38, 61, 62, 100
 İsrail, 4, 23, 28, 81, 82, 91, 123, 128, 132
 İstanbul, 4, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 21, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 37, 39, 40, 43, 49, 52, 54, 56, 58, 61, 62, 63, 65, 67, 69, 72,

74, 80, 82, 83, 85, 86, 92, 93, 94, 95, 97, 100, 101, 107, 108, 109, 120, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 144
 İtalya, 15, 18, 19, 63, 106, 107, 108, 112, 115, 121, 149
 İttihat ve Terakki, 12, 13, 14, 15, 17, 29, 47, 81, 127
 İzmir, 5, 22, 27, 37, 69, 74, 85, 128, 132

J

Jozef Esved, 33

K

Kabasakal Mehmet Paşa, 21
 Kabil, 56, 67, 75, 123
 Kahire, 15, 16, 30, 82
 Kalküta, 98
 Kanuni Sultan Süleyman, 8, 81, 83
 Kasrı Şirin Antlaşması, 107
 Katolik, 12, 22, 83
Kerkük, 62
 Kıbrıs, 10, 42, 52, 132, 136
 Kilikya, 40, 54, 77
 Koçar Hanedanı, 67
 Kölemenler, 9
 Kral Fuad, 70
 Kral Fuat, 70, 71
 Kralı Amanullah, 73
 Kress Paşa, 149
 Kudüs, 6, 26, 36, 82, 83, 129
 Kuneytara, 25

L

Lawrance, 30, 39, 135
 Liberalizm, 17
 Libya, 15
 Liman Von Sanders, 36
 Londra, 53, 71, 111, 116, 121, 124
 Lord Curzon, 61
 Lozan, 59, 60, 61, 62, 70, 78, 97, 108, 131, 136
 Lozan Konferansı, 60, 61, 136
 Lübnan, 4, 5, 9, 22, 41, 51, 78, 88
 Lübnan Dağları, 5
 Lütü Fikri Bey, 95, 96

M

Maruni, 6
 Medine, 6, 11, 56, 75, 82
 Mehmet Ali Paşa, 8

Mekke, 6, 11, 12, 14, 17, 30, 40, 82, 87

Memduh Şevket Esendal, 67

Mersin, 79, 87

Mısır, 4, 8, 10, 12, 13, 16, 19, 28, 29, 41, 51, 70, 71, 81, 92, 102, 103, 122, 136, 139, 145

Milletler Cemiyeti, 61, 62, 63, 64, 65, 78, 111, 114, 116, 117, 118, 120, 151, 153, 154

Milli Mücadele, 1, 2, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 57, 63, 77, 93, 97, 108, 123, 125, 127, 128, 129, 132, 135

Misak-ı Milli, 2, 43, 49, 50, 59, 91, 125

Mondros, 60, 93, 107

Montreux, 53, 78

Moskova, 110, 111, 112, 115

Moşe Levi, 85, 86

Muhammet Veli Han, 72

Museviler, 6, 82

Mustafa Kemal, 1, 2, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 90, 91, 94, 96, 97, 99, 101, 102, 106, 108, 109, 110, 122, 125, 126, 134, 135, 143, 149, 150

Musul, 39, 50, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 68, 77, 108, 117, 134, 136, 139

Müfit, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 96, 131

N

Nablus, 36, 82, 147

Nadir Şah, 75, 76

Nasyonalizm, 17

Necef, 30

New York Times, 121

Nuri Paşa, 64

Nutuk, 48, 61, 94, 96, 97, 98, 101, 102, 103, 105, 128

O

Oniki Ada, 15

Orta Doğu, 1, 2, 3, 6, 7, 8, 20, 21, 30, 41, 42, 50, 51, 52, 56, 57, 59, 76, 82, 83, 90, 91, 107, 108, 110, 118, 122, 123, 125, 126, 129, 132, 134, 135

Ortadoğu, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 12, 17, 41, 51, 57, 59, 131, 132

Ortodoks, 83

Osmanlı Devleti, 8, 9, 14, 15, 16, 30, 44, 49, 60, 82, 83, 84, 86, 87, 93, 125, 145

Osmanlıcılık, 13

Ö

Ön Asya, 3

Özdemir Bey, 55

P

Panislamizm, 56, 105

Persler, 7

Petrol, 5, 12, 17

Pire, 27

R

Rasih Efendi, 96

Rasim Ferit, 36, 40

Rayak, 147

Rıza Han, 66

Rıza Nur, 72

Rıza Paşa, 22

Rıza Şah, 67, 68, 69, 107

Roma, 7, 74, 75

Roma., 7

Romanya, 29

Rumluk, 48

Rus, 9, 12, 17, 18, 19, 31, 36, 53, 84

Rusya, 10, 12, 17, 18, 19, 40, 63, 72, 73, 84, 85, 106, 110, 149

Ruşen Eşref, 37

S

S. Keramet Nigar, 101

Sad-Âbad Sarayı, 154

Sadabat Pakktı, 2, 65, 68, 76, 112, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 122, 124, 126, 134

Sait Paşa, 40

Salih Nishat, 64

Selanik, 26, 27, 28, 29, 47, 85

Selçuklu, 1, 74, 122, 132

Selçuklu Devleti, 1

Selçuklular, 8

Sırbistan, 47

Sırp, 47

Sina, 9, 13, 14, 31, 32, 33, 82, 127, 128, 139, 140, 141, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150

Sivas, 47, 48

Siyonizm, 83, 84, 87

- Sosyalizm, 17
- Sovyet, 63, 72, 75, 78, 106, 107, 110, 111, 115
- Suriye, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 13, 15, 17, 25, 26, 28, 31, 32, 33, 34, 36, 40, 41, 51, 52, 54, 55, 76, 77, 78, 79, 81, 87, 88, 102, 103, 114, 139, 141, 142
- Süleymaniye*, 62
- Sünni, 6
- Süryani, 6, 62
- Süveyş, 6, 139
- Sykes-Picot, 51, 59, 87
- Ş**
- Şam, 11, 16, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 37, 38, 47, 53, 55, 80
- Şark Meselesi, 9, 12, 128, 134
- Şark Meselesi', 9
- Şeria, 37, 81, 82
- Şerif Hüseyin, 30, 88
- Şerifi Hüseyin, 30, 40, 87
- Şeyh Saffet Efendi, 100
- Şuiba, 65
- Şükrü Hoca, 95, 96, 101
- T**
- Tahran, 66, 67, 68, 110, 114, 115, 118, 119, 123, 154
- Tahsin Bey, 22
- Talat Paşa, 33, 53, 95
- Tanin, 100
- Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 97
- Tevfik Bey, 27
- Tevfik Paşa, 54
- Tevfik Rüştü, 71, 110, 119, 120, 124, 151
- Tevhid-i Efkâr, 100
- Toros Dağları, 4
- Trablus, 15, 16, 102
- Tunus, 10, 19, 102
- Türk, 1, 6, 8, 9, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 85, 96, 97, 101, 102, 103, 104, 107, 109, 110, 111, 114, 118, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 142, 149
- Türk Dünyası, 126
- Türkistan, 109
- Türkiye, 2, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 13, 14, 25, 26, 41, 43, 45, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 85, 91, 95, 96, 100, 102, 103, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 136, 138, 139, 151
- Ü**
- Üçlü İttifak, 18
- Ürdün, 4, 5, 28, 41, 51, 57, 80, 88
- Ürdün,, 4, 5, 41
- V**
- V. Mehmet, 14
- Vahdettin, 93, 99
- Vakit Gazetesi, 66
- Vatan ve Hürriyet*, 26, 28
- Viyana Kongresi, 18
- Von Kress, 32
- W**
- Wilson, 41
- Y**
- Yafta, 26, 27, 28, 29
- Yahudi, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 123
- Yahudiler, 83, 84, 85, 88, 89
- Yakın Doğu*, 3
- Yemen, 8, 17, 30, 54, 80, 81, 102, 103, 112, 113, 114
- Yıldırım Ordular Grubu*, 31, 36
- Yunan*, 27, 47
- Yunanistan, 15, 47
- Z**
- Zahiriye, 146
- Zülüflü İsmail Paşa, 21

EKLER

EK -1

20 EYLÜL 1917 TARİHLİ RAPOR

(20 EYLÜL 1917)

Genel vaziyet hakkındaki acizane görüşlerimi aşağıda arz ediyorum: Memleketin genel mukadderatını idarede sorumlu ve pay sahibi olan zatı devletlerinin bu açıklamalarımı hiçbir kötümserliğe ve telaşa yormayarak soğukkanlılık ve ciddiyetle karşılayacaklarına olan itimadım, düşüncelerimi kavrayabildiğim en geniş ölçekte anlatmaya sebep olmuştur.

1. Memleketin genel ahvali, her şeyden önce dikkati çekmektedir. Harp, her milletten olun unsurlarımızı istisnasız son dereceye getirmiştir. Ahali ile idare arasındaki bağlar sarsılmıştır.

Evlerinde kalan ahali, her yönden hükümetten uzak kalmakta menfaat gören bir hale gelmişti. Çünkü kalan ahali ya kadınlardan ya acizlerden veya firarilerden ibaret olup, emeklerinin ürünleri hayatlarını sürdürmeye yetmezken, mülki hükümet ve askeriye, onlardan açlık ve ölüm karşılığında mal ve mülklerini istemek ve almakta daha çok ısrar etmek ve inatçı olmak mecburiyetindedir. Diğer taraftan, mülki hükümetlerin tam aczi, genel bir anarşiye sürüklenen genel hayatı idareye engel olup ahalinin hakları için ne düşünülüyorsa hepsi hak ve adalete aykırı ve dolayısıyla halkın nefretinin artmasına yol açacak bir şekilde çözmek zorunlu alışkanlığındadır. Mülki hükümetin tam bir acz içinde oluşu, bir zabıta kuvvetinin noksanlığından ve ihtiyaç derdiyle, bütün memurlarda görülen rüşvet, vurgunculuk ve suiistimallerden ve memurların keyfine düşkün bir hale gelmesinden ve adli işlerin kesinlikle yürümemesinden ileri gelmektedir.

Bu sebepler, genel hayatı her köşede ve her beldede esasından çürütmektedir. Genel iaşenin, ticaret ve ekonomi işlerinin müthiş bir şekilde çökmeye başlaması, başlıca belirtilerdendir. Bugün bir para meselesi ortaya çıkmıştır ki, bu dert, ne ahaliye ne de memurlarda gelecek emniyeti bırakmamakta ve namuslu insanları mukaddesatlarından ayrılmaya yönlendirmekte ve zorlamaktadır. Dolayısıyla, harp devam ettiği takdirde, karşısında bulunduğumuz en büyük tehlike, her taraftan çürüten muazzam saltanat binasının bir gün içerden birdenbire ve hep birden çökmesi ihtimalidir.

2. Genel askeri vaziyet, harbin yakın bir gelecekte biteceğine işaret vermemektedir. Müttefiklerimizin, askeri darbelerle düşmanları barışa zorlamaları artık söz konusu olmayıp Almanlar, özellikle stratejik idareyi “geliniz bizi mağlup ediniz” esasına bağlamışlardır. Düşmanlarımızın birbirinden ayrılmayacaklarını zaman göstermekte olup, düşman ahalinin de sefalet ve mahrumiyeti daha az olmak ve kendi inançlarınca emin bir neticeye ulaşmak ihtimali ile bizim dayanabileceğimiz kadar, harbin uzamasına tahammülleri tabiidir. Dolayısıyla, harp daha çok uzayacaktır ve bu harbin bitmesinin anahtarları bizim partinin elinde değildir neticesini çıkarmak lazım gelir.

3. Türkiye’nin askeri vaziyeti şudur:

Ordu, harbin ilk dönemlerine göre fevkalade zayıftır. Birçok orduların mevcutları, lazım olanın beşte biri gibidir. Memleketin insan kaynakları ikmale muktedir değildir Hatta 7. Ordu gibi bütün memleket içinde tamamlanmasına ve takviyesine çalışılan yegâne orduyu dahi, daha düşmana bir kurşun atmadan, kuvvetli tutmaya imkân bulamıyoruz. Genel kuvvetimize bir misal olmak üzere arz edeyim ki, dünyanın en zor işlerini görmek üzere biner mevcutlu taburlarla bana gönderilen 59. Tümen’in yüzde ellisi ayakta durmaya mecalsiz zayıflardan ibaret olduğundan seçilmiş ve sağlam kalan erler, 17-20 yaşlarındaki gelişmemiş çocuklarla 45-55 yaşındaki işe yaramazlardan ibaret kalmıştır. Diğer en iyi tümenlerin taburları da Dersaadet’ten bin mevcutla hareket etmişler ve en kuvvetlisi 500 mevcutla Halep’e varmışlardır. Bu halin sebepleri, genel hayata ve mülki hükümetlerin kuvvetine tabi ve dolayısıyla bugün düzeltilmesi orduların elinde olmayan etkenlere bağlıdır. Bu misal gösterir ki, bütün kaynakları toplayarak ufak bir kısmı dahi sağlam tutmaya imkân yoktur. Subay topluluğunun sayıca ve nitelikçe eksikleri izaha muhtaç değildir.

Cephelerimizin istek ve ihtiyacı şudur:

Batıda düşmanla karşı karşıya temas yoktur. Ancak, payitahtımız dünya ile olan deniz bağlantısı dolayısıyla en zengin ve gelişmiş yerimiz olduğundan batı cephelerimize düşman tarafından hayati darbelerle teşebbüs edilmesi ihtimali vardır. Kafkasya’da askeri vaziyet duraklama döneminde olup tarafımızdan kaybedilenlerin geri alınmasına teşebbüs mümkün değildir. Rusların içerdeki ahvali ve Avrupa’ya ihtiyaçları faal bulunmalarına pek elvermiyorsa da, herhangi bir sebeple Rusların bunu teşebbüs etmeleri halinde bunu engellemek veya sınırlamak, bizim kuvvetimize tabi olmayan bir meseledir. Ruslar kendi hazırlıkları ve kendi vasıtaları oranında iş görürler ve bunların

elverişli olmadığı yerde dururlar. Irak'ta İngilizler hedeflerine ulaşmışlardır. Dolayısıyla istilalarını daha ileri uzatmaları için siyasi, iktisadi veya askeri sebeplerin mevcut olmadığı kanaatindeyim. Bununla beraber, dūřman harekâtını uzatır ve başarılı olursa, mevcut kayıplarımıza mesela Musul'un da ilavesi, genel hayata bir kesin darbe mahiyetinde olamaz; denilebilir ki, genel vaziyet adeta değişmemiş olur. O halde, bu cephede bile biz beklemekten başka bir řey yapamayız.

Sina ve Hicaz cephelerinde dūřman askeri ve siyasi hedeflerine henüz ulaşamamıştır ve anlaşıldığına göre bunun için büyük bir çabayla hazırlanmaktadır. İngiltere'ye hizmet eden bir İşlam âleminin esası ve İngiltere nüfuzuna tabi bir Filistin Hristiyan hükümetinin kurulması ve bu şekilde Mısır, Süveyř ve Bahr-i Ahmer'in sonsuza kadar ele geçirilmesi ve Türkiye'yi son dini kuvvetlerinden ve en güzel yerlerinden uzaklaştırmak ve ayırmak heveslen, İngiltere için adeta Harbi Umuminin hedeflerinden olacak kadar önemli, bizim için telafisi mümkün olmayan hayati darbelerden sayılmaktadır.

Özetle, batıda muhtemel yeni taarruzları beklemek ve Suriye sınırında açık ve hazırlıklı olan dūřman asıl taarruzlarını başarısızlığa uğratmak, genel askeri vaziyetimizin şimdiki vazgeçilmez talepleridir.

Genel vaziyet bu halde iken mesela son kuvvetlerle Bağdat'ın geri alınmasını düşünmeye imkân yoktur; en kuvvetli dūřman, daha kuvvetli ve daha hazır olarak Sina'dadır ve bu dūřmanın çekilmesi beklenemez. İkincisi, Bağdat teşebbüsü için maddeten de imkân ve kuvvet yoktur. Bu iře teşebbüs edecek orduların bugünkü mevcutları pek zayıf ve kıymetsiz olup iki ay daha yürüdükten sonra -biraz abartmayla- hademeden ibaret bir kitle kalır. Dūřmanın Bağdat'a trenle ve gemilerle getirip yetiştireceklerine şahdarla ve deve ile karşı konulamaz. Kısacası, bu imkânsızlıklara en büyük delil, aylardan beri bir alayı iki gün yürütebilecek hazırlıkların halen yapılamamış olmasıdır.

4. Bu kısa genel bakıştan çıkardığım netice; artık her iř bitmiştir ve bulunacak bir çare kalmamıştır zemininde değildir. Böyle kötümser bir kanaatin, dūřmanların ve tehlikelerin en vahimi olduğunu açıklamaya hacet görmem. Kurtuluř ve hayat imkânı vardır, ancak hedefe ulaştıracak tedbirleri bulmak lazımdır.

Acizlerine göre, bugün takip edilecek kararlar aşağıdakiler olmalıdır:

a. İçerde hükümeti takviye ve hayatı temin etmek jandarmayı kuvvetli yapmak, memurları ve mümkün olduğu kadar adli işleri ve herhalde genel iâşe ile ticaret ve ekonomi işlerini düzenlemek, hiç olmazsa suiistimalleri asgari sınıra ve tahammül edilebilir bir dereceye indirmektir. O şekilde ki, memleket sağlam bir hareket üssü halinde bulunmalı. Harbin uzaması maazallah yeni kayıplara ve felaketlere sebep olsa da elimizde ve gerimizde kalacak bölgeleri ve ahaliyi herhalde dayanmaz ve çürük bir kitle halinde bulmamalıyız.

b. Askeri siyasetimiz bir savunma siyaseti ve elimizde bulunan kuvvetleri ve bir tek neferi son ana kadar saklamak siyaseti olmalıdır. Bu siyaset, memleketimiz dışında bir tek Osmanlı neferi kalmasına tahammül edemez.

Sina cephesinin emniyette bulundurulmasının taarruzla mı veya savunmayla mı mümkün ve isabetli olacağı meselesine bugün karar verilemez. Çünkü düşman bugün orada insanca ve malzemece bizden üstün olup bizim bütün kuvvetlerimizi gönderebileceğimiz aylar boyunca beklemesi ihtimali, fennen pek azdır. Bizim kuvvetlerimiz gelmezden evvel, onun taarruz ederek karşısındaki kuvvet aleyhine kati bir netice elde etmeye teşebbüsü tabiidir. Bundan başka, bizim, cepheye kuvvet sevk edeceğimiz iki ay boyunca, düşman isterse, nakliye vasıtaları itibariyle daha çok kuvvet getirmeye muktedirdir. Dolayısıyla, düşman daha evvel taarruz etmediği halde dahi, bizim sevkıyatımız bittikten sonra, bugünkü üstünlüğünü artırmış bulunması ihtimal dahilindedir.

Kısaca, Halep'te bulunan kuvvetlerimizin Sina cephesine ne kuvvet ve kıymette ulaşacağı dahi bilinmediğinden, Sina cephesinin emniyeti için bugün uygulama alanına konulacak karar, özellikle 7. Ordu birliklerinin hemen güneye hareket ettirilmesi mahiyetinde olabilir. Bu kuvvetlerin daha sonra nasıl kullanılabileceğini bugün kesinlikle tayin etmeye -kuvvetlerimizi israf etmemek görüşü bir yana- harita üzerindeki askerlikçe dahi imkân yoktur.

5. 7. Ordu kıtalarının güneye hareket ettirilmesiyle meydana gelecek askeri karışımın her türlü olumsuz siyasi etkilerden uzak ve memleketin iç ve dış bütün ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlenmesi ve sevk ve idaresinin en kestirme yolu şudur:

Bütün Suriye ve Hicaz, şimdiye kadar olduğu gibi, her hususta bir Müslüman Osmanlı'ya ait olur ve bunun emri altında olarak Sina cephesinin harekâtını bağımsız olarak diğer bir Müslüman Osmanlı üstlenir. İşte vatani çıkarlara en uygun şekil budur. Ge-

neral Falkenhayn'ın gelmesi ve onunla alelacele taahhütlere girişilmesi ve Kress'in daha önceden hak kazanmış olması, kısacası Almanları idare etmek gibi sebepler ve etkenler, vatani çıkarların gerektirdiği açık ve kesin şekillere mani olamaz inancındayım. Hayat ve memat meselelerinde olsun karar verme hakkından mahrum bulunduğumuzu zan etmiyorum. Bununla birlikte, benim bildiğim sebepler, Falkenhayn'ın kullanılması mecburiyeti uğrunda vatani çıkarları kısmen tehlikeye düşürecek derecede kuvvetli sayılmıyorsa ve Sina cephesinin Kress'in ve 7. Ordu Kumandanı'nın emri altında iki ordu tarafından müdafaası ve bu iki orduya Falkenhayn'ın kumanda etmesi icap ediyorsa, vatan çıkarları için bu şekilde hizmetten kaçınılamaz. Ancak, bu halde General Falkenhayn'ın bütün Suriye ve Hicaz'a kumanda eden kişinin emri altına girmesi, tartışmaya tahammülü olmayan bir meseledir. Bu halde, devlet gözünde en yüksek sorumlu bir Osmanlı olup bütün dahili ve siyasi kuvvetler onun elinde ve Falkenhayn özel olarak bir askeri kumandan vaziyetinde kalır. Sevk ve idarenin ana hatlarıyla beraber bütün geri hizmetler ve vilayetlerin ve aşiretlerin idaresi bizim memleketimizin bir öz evladının idaresi altında bulunur.

7. Ordu Kumandanlığında kaldığıma göre, benim, bağımsız ve kanunen bütün arkadaşlarıma eşit bir ordu kumandanı iken bu şekilde ikinci ve üçüncü derecede bir kumandan vaziyetine düşmekliğim üzüntü verici olsa da, bu taraf vatani çıkarlar karşısında söylenmemiş olabilir. Ancak, bu takdirde dikkatten uzak tutulmaması lazım gelen nazik bir nokta vardır. 7. Ordu birlikleri tümüyle gidip, Kress'in birlikleri ile benim birliklerimin ayrılabilir bir hale gelmesine harp ahvali mani olabilir; yani daha biz nakliyata başladığımız andan itibaren düşman Sina cephesine taarruza başlar, bu halde gönderilen kuvvetlerin arzu edildiği gibi bir kumandaya bağlanmasına ahval elverişli olamayıp her gelen birliğin parça parça muharebeye ve birbiri ardından Kress'in kumandası altına girmesi icap edebilir. Bu hale göre, sonunda ordu karargâhı yalnız başına fazla ve işsiz bir şekle girip bütün birlikler parça parça Kress'e ait kalmış bulunur. Eğer harp vaziyeti bu hareket şeklini mecbur kılarsa, vatanın mukadderatı söz konusu olurken, ister istemez kendimin seyirci kalmama tevekkül ve tahammül edemem. Bu halde yapacağım iş, en ufak bir birliğin müdahale ettiği cepheyi ve muharebe hatlarını kayıtsız şartsız kendi emrim altına almaktır; yani kuvvetlerim muharebe sebebiyle Sina cephesinde bir kumanda altında erimeye mecbur olursa, bu kumandan ancak ben olabilirim. Daha başlangıçtan itibaren bu noktayı görmüş ve bu karan vermiş olmak lazımdır. Suriye'nin tamamının Falkenhayn'a verilemeyeceği

meselesinde Almanları kırmak ve onların kuvvet ve gerekliliklerini ihmal etmek gibi bir görüşe bağlı olmadığımı itimat buyurmalısınız. İçinde bulunduğumuz bataklıktan Almanlarla beraber kurtulmak zaruri ise de. Alınanların bu zarureten ve harbin uzamasından istifade ederek bizi sömürge şekline sokmak ve memleketimizin bütün kaynaklarını kendi ellerine almak siyasetinin karşısındayım. Ve devlet ricalinin bu hususta hiç olmazsa Bulgarlar kadar bağımsız ve kıskanç olmalarını lüzumlu görürüm. Aynı ve bağımsız olma sebeplerinde kıskanç olduğumuz Almanlarca gereği gibi anlaşıldığı gün onların bizi Bulgarlardan daha itibarlı göreceklere sizi teinin ederim. İyi idare edeceğim diye durmadan fedakârlıkta bulunmak, herhangi bir müttefike ve özellikle Almanlara merhamet ve ihsan telkin etmeyip, belki verdiklerimizden yüz kat fazlasına onları hırslandırır ve teşvik eder. Bugün Falkenhayn her vesilede herkese karşı Alman olduğunu ve elbette Alman çıkarını en fazla düşüneceğini söyleyecek kadar cesaretlidir. Halep'te, Fırat'ta ve Suriye'de Alman siyaseti ve Alman çıkarı ne demek olduğunu ve özellikle bu sözü sarf eden bir Alman konsolosunu olmayıp yüz binlerce Türk kanı için karar vermek mevkiinde bulunan bir kumandan olursa, işin tamamen vatani çıkarlarımıza karşı cereyan edeceğini anlamamak mümkün değildir. Falkenhayn, geldiği günden beri aşiretlerin reislerine Alman teğmenleri göndererek doğrudan doğruya temas kurmaktadır ve "Araplar, Türklere düşmandır, biz Almanlar tarafsız olduğumuzdan onları kazanabiliriz" sözünü bizzat bana, bir Ordu Kumandanı'na sarf etmiştir. Irak harekâtının uygulanamaz olduğunu kendisi daha ilk günden beri anlamıştır. Irak hareketini, memlekete yerleşmesi için vesile olarak gördü. Hakikatte, ideali, bütün Arabistan'ı Alman idaresine almaktı. Nitekim planın ikinci safhasına başlamıştır. Irak hedefi tabiatıyla değişince Sina cephesinde bir taarruzu söz konusu etti. İki ay sonra taarruz veya müdafaa mı lazım olduğunun şimdiden kestirilemeyeceği. herkes gibi, onun gözündeki de açıktır. Fakat, bugünkü taarruz sözü, bütün Suriye, yani Arabistan'ın idaresi altına girmesi için bir cazibe vesilesinden başka bir şey değildir. İki ay sonra ahval, taarruza elverişsiz olup, bütün kuvvetlerle Filistin'in müdafaaası mümkün olursa. General Falkenhayn'ın dünyaya ve memleketimize karşı en büyük başarıyı kazanmış şekilde ortaya çıkacağına şüphe yoktur. Fakat bu halde, hükümet ve memleket takviyesi şartı şöyle dursun, memleket tümüyle bizim elimizden çıkarak bir Alman sömürgesi haline girmiş olacaktır. Ve General Falkenhayn, bu maksat için, bizim borcumuz olan altınları ve Anadolu'dan getirdiğimiz son Türk kanlarını kullanmış olacaktır.

Kısacası, gerek mülki hükümetler ve gerek ahali içinde yapılacak işlerin sıradan bir memleket meselesi değil, en birinci bir memleket müdafaası meselesi olduğu bu devirde memleketin hiçbir köşesinin herhangi bir yabancı nüfuz ve idaresi altına verilmesi, saltanat hayatını kesinlikle bozar ve ortadan kaldırır.

İşte, benim görüşlerim bundan ibarettir.

Bulunduğunuz mevki sebebiyle bunları anlatmakla vicdanını üzerindeki bir yükü kaldırmış olduğuma inanıyorum.

20 Eylül 1333 (20 Eylül 1917)

7. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal

EK- 2

20 EYLÜL 1917 TARİHLİ RAPORA EK

(24 EYLÜL 1917)

Şifre

Halep'ten

Kişiye özeldir

24.9.33 (24 Eylül 1917)

20.9.33 (20 Eylül 1917) tarihli rapora ektir.

1. Sina cephesinde yapılacak bağımsız hareketin nasıl bir hareket olabileceği hakkındaki görüşüm aşağıdadır:

Sina cephesinde bugün var olan düşman kuvveti 10., 52., 53., 54., 60. ve 70. tümenlerle Fransız ve İtalyan kuvvetlerinden oluşan bir tümen, yedişer yüz tabur mevcutları ile toplam 60 bin ve süvari kuvvetleri ile toplam 70 bin kişiden ibarettir. Bizim bu cephede bulunan kuvvetlerimiz, 3., 7., 16., 26., 27., 53. ve 54. tümenlerle süvari tümeni ki, en son genel kuvvetlere göre ve cephede silah sayısı ile değil fakat bütün mevcutları ile 33 bin kişiden ibarettir ve ihtiyat kuvvetlerimiz olan Remle civarındaki 24. Tümen ile 19. ve 50. tümenlerin Halep'te mevcutları ve ikmal edilemeyeceği bildirilen 20. Tümen'in İstanbul mevcudu ve 1 800 piyadeden ibaret olan Alman kolunun kuvveti toplam 30 bin kişiden ibarettir. 59. Tümen'in kullanılamaz olduğu genel karargâhça bilinmektedir. İhtiyat kuvvetimizin Sina'ya en az yüzde 30 eksiğiyle varması ve her ay Sina cephesinin bir tümen kuvvetinde zayıyata mahkûm olması sabit hakikatlerden olduğundan, bütün ihtiyat kuvvetlerimiz cepheye iki ay sonra 20 bin mevcut ile varabilecek, bugünkü Sina kuvvetleri beşer binden on bin zayıat vererek 23 bin kişiye düşecek, yani 7. ve 8. ordular toplam 43 bin kuvvetinde bulunacaktır. Düşmana yeni kuvvetler gelmediği durumda ve biz bütün kuvvetlerimizi birleştirdikten sonra aradaki oran 70'e karşı 43'tür. İki ay boyunca 70 binden düşmanın vereceği zayıat pek uzun yürüyüş ve sürekli firar şartlarına uğramadığından önemli değildir ve ikmal edilebilir kabul edilir. Alman batı cephesi dahil olduğu halde bütün cephelerde malzeme bize üstün olan düşmanın nakliye vasıtaları bakımından çok elverişli bulunduğu Sina cephesinde bugün ve gelecekte bize kesin üstünlük sağlayacağı aşîkârdır. Bu hesaba göre, yeni ihtiyat kuvvetleri getirmediği halde 70 bin kişiye karşı elde edilmesi en büyük başarı olan netice, mutlak bir müdafaadan ibaret olabilir. Mesele muğlak değildir, halbuki düşmanın Mısır'da daha 64., 77., 78. tümenleri bulunmakta ve bir Hint Tümeni

söylenmekte olduğu ve Sina cephesinde yeni bir tümenin görüldüğü 4. Ordu'nun raporlarında belirtilmiştir. O halde Osmanlı Devleti'nin, bugün toplayabildiği ve ayırdığı bütün kuvvetlerle Filistin'in adım adım müdafaasına koşmaktan başka alacağı bir karar olmadığı gibi memleketin içinde ve dışında başka iktisat edebileceği kuvvetleri de bu cepheye şimdiden yetiştirmek mecburiyeti vardır. Dolayısıyla bağımsız hareket deyimi hakikat dışı olup Eylül ayının bir iki günü için General Falkenhayn'ın gizli fikirlerini örtmek için kullandığı bir lâfızdan ibarettir.

2. Sina cephesinin, peyderpey varacak kıtalarla beraber müdafaasının sağlanmasının nasıl mümkün olacağı hakkında buradan çok bir şey söylenemez. Buradan görülecek ihtiyaç, kuvvetlerin bir an evvel güneye hareket ettirilmesi ve kuvvetlerinin mümkün olduğunca korunarak ulaştırılması ve ağır top ve külliyetli cephanenin ve tahkim malzemesinin aralıksız toplanması ve hazırlanması gibi genel işlerle sınırlıdır; cephede ise düşmanı sonradan hazırlanmış mevzileri zorlamaya ve yeni hazırlıklara ve çok zayıata mecbur edecek şekilde hazırlık yapmaya acil lüzum vardır. Yani müdafaa hazırlıkları ancak arazi üzerinde ve mahallinde kararlaştırılabilir işlerdendir. Peyderpey kuvvetlerin gelmesiyle cereyan edecek bir muharebenin gelecek safhaları evvelden tahmin edilemez. Şimdiye kadar bulunduğum vaziyetler sebebi ile kimse bu konuda benim kadar tecrübe geçirmiş değildir. Gerek Arıburnu'nda ve gerek Anafartalar'da doğrudan doğruya Osmanlı payitahtını bu sistemde, yani üstün kuvvetlere karşı peyderpey gelen kuvvetlerin kullanılmasıyla müdafaa mecburiyetinde bulunmuş ve İkinci Ordu'nun öncü kolordusuna kumanda ederken dahi stratejik yayılmasını bitirmiş bir düşmana karşı kendi ordumuzun toplanmasını gizleme ve emniyete alma vazifesini yapmışım.

3. Düşman taarruzundan evvel 7. Ordu'yu toplayabildiğimiz halde yalnızca bir müdafaa vazifesi olacak Sina cephesine bir grup ve iki ordu karargâhı sığmaz. Falkenhayn'a buraya gelir gelmez bunu söyledim. Böyle bir teşkilatın sığabileceği hakkında bana gösterdiği sevk ve idare şekli yalnız bir taarruz şekli idi. Yani şimdiki cepheyi örten bir ordu ve Birussebi ile güneyinden düşman müstahkem ordugâhının gerilerine taarruz eden diğer bir ordu vaziyeti idi. Durum, bu ihtimali imkânsız gösterince General Falkenhayn benim, "bir grup ve iki ordu lüzumsuzdur" görüşüme cevap vermemiş demek olur. Özellikle muhakkak olduğu üzere düşman taarruzda öne geçince mevcut olan ve gelecek olan kuvvetlerin yalnız bir kumandaya tabi

olması münakaşa götürmeyen bir zorunluluktur. O halde Falkenhayn'ın kendisine de bir iş kalmayıp Kreş bütün kuvvetleri kullanacaktır. Fennen ve memleket müdafaası bakımından bu durum ihmal edilemez. Arıburnu'nda bir tümen kumandanı iken parça parça gelen ve üç tümene ulaşan kuvvetlere kayıtsız şartsız kumanda ettiğim için ve keza acilen tayin edildiğim 16. Kolordu ile dahi Anafartalar'ın müdafaasına başladıktan sonra art arda gelen kolordularla toplam 11 tümene ulaşan orduyu kayıtsız şartsız kullanabildiğim için vazife yapmak mümkün olmuştu.

Memleketin hayatı pahasına olarak yeni bir uğursuz tecrübe mecburiyetine girmeye kanaatim müsait değildir. Evvelki görüşlerimde açıkça arz edip anlattığım bu ihtimale kararlar sırasında cevap verilmemektedir. Ve zaten bir bağımsız hareket perdesi altında Sina harekâtı, genel karargâha bağlı olan generale verilince buna cevap vermeyi tabi ki Falkenhayn'a bırakacaklardır. Falkenhayn bunları gördü ve bana cepheden bir kısmının şimdiden emrim altına verilmesini aracı kullanarak teklif ettiği gibi tarafımızdan taarruz edilmemesi muhtemel olduğunu da söylemiştir. Adı geçen, benim için gelecekte devamlı bir vazife olarak Birüssebi Garnizon Kumandanlığı veya Zahirîye Mıntukası Fevkalade Kumandanlığı gibi vazifelerin belirlediğini gizlemeye ve yaldızlamaya çalışmaktadır.

Sina cephesine benim kumanda edebilmem için tecrübe eksikliği ve yeterlilik gibi bir görüşün ileri sürülemeyeceğini siz de teslim edersiniz. Çünkü Sina cephesinden daha tehlikeli olan Arıburnu'nu başarıyla ve bir küçük kumandan olarak atlatmış ve Anafarta'da 11 tümen ve bir süvari tugayını başarıyla ve İngiliz ordusunu yenilgiye uğratarak kullanmış, kısacası 10 tümenden ibaret 2. Ordu'yu sevk ve idare etmiş bir kumandan ne kadar aciz olsa, Sina vazifeleri için tecrübeli ve güvenilir derecesini kazanmıştır.

4. Evvelki görüşlerim esas itibarıyla aşağıdaki gibi değişmektedir:

a. Sina cephesinin ihtiyacı, hakiki olarak tespit edilmeyip bağımsız hareket deyimiyle gizlenmektedir; yani aldatılmaktayız.

b. General Falkenhayn kayıtsız şartsız bir Osmanlının emrine verilmemektedir. Geri hizmetleri ve ihtiyaçların sağlanması gibi sebepleri durmadan şikâyet ile yabancı nüfuzunun Filistin'den kuzeye doğru durmadan genişleyeceğine şüphe yoktur. Kress Paşanın Sina harekâtı için geri hizmetlerinin bir Alman kurmayına verilmesini ve

Rayak'tan güneye kadar bütün demiryolu işinin doğrudan doğruya Almanların idaresine verilmesini zaruri gösterdiğinden haberdarım.

c. Yukarıda tafsil ettiğim gibi müdafaai için esasen Sina cephesine bir grup ve iki ordu sığmaz ve kararlarda ve peyderpey takviyede de bağımsız vazifeyi benim üstleneceğim hakkında bir kayıt yoktur.

d. General Falkenhayn'ın Mayıs'tan beri memleketimizde bulunması memleket müdafaasına esaslı şekilde zarar vermiş ve Arabistan müdafaası için istifade edebileceğimiz beş önemli yaz ayını imha ve iptal ettirmiştir. Bu stratejik zararın telafi edilebilmesi Hakkın lütfundan beklenir. Askeri zararı bu olan adı geçenin siyasi zararını sınırlamaya bile imkân olmamıştır. Genel karargâhın emirlerine ve benim müdahalelerime asla aldırmamakta ve yürüyüp gitmektedir. Biz bir Kress'i, hak kazanmıştır diye, yerinden kıpırdatamıyoruz. Mesela Nablus civarında düşman taarruzunu durdurabilecek General Falkenhayn'a mutlak tabi olacağımız bence çok açıktır. Dolayısıyla, ne askeri ne siyasi, Falkenhayn'a asla güvenim yoktur. Onun emri altında ve mevcut kararlar altında vazife yapmak vatanım için asla faydalı bir hizmeti vaat etmez. Fakat vatanımın çıkarlarıyla beraber bizzat kendi şeref ve kabiliyetimin aşağılanmış olacağı ve beni artık memlekete hizmet edemeyecek bir vaziyete düşüreceği muhakkaktır. Dolayısıyla Harbiye Nâzın ve Başkumandan Vekili sıfatıyla zat-ı devletlerine yazdığım bu görüşler ile bab-ı hükümetten²⁷⁰ şahsıma ait aşağıdaki iki karardan birinin acilen verilmesini istirham ederim.

1. Falkenhayn Sina cephesinde vazife alamaz. Arabistan Başkumandanlığı emri altında olarak Sina'nın müdafaası yalnız 7. Ordu Kumandanı'na ait olur.

2. Ya da ben 7. Ordu'nun kumandasından affolunurum.

²⁷⁰ Hükümet kapısı, hükümet dairesi.

İstirhamlarıma acilen cevap verilmesini ve çünkü cevap verilmediği halde yakın olan zamanda kendi emri altında vazife yapmayacağımı General Falkenhayn'a tebliğ edeceğimi arz ederim.

7. Ordu Kumandanı

Tuğgeneral Mustafa Kemal

Başkumandan Vekili ve Savunma Bakanı Enver Paşa'nın bu tarihten sonra. Mustafa Kemal'e 29 Eylül ve 2 Ekim 1917'de gönderdiği iki yazı:

29 Eylül 1917'de gönderdiği yazı:

“Şimdi aldığım yazınızdaki görüşleri biraz önce Cemal Paşa ile olan yazışmanızdan okumuştum Gerek memleketin ve gerek ordunun bugünkü durumunu ben de aynı şekilde görüyor ve biliyorum. Fakat düşmanlarımızın da üç senelik muharebe neticesinde, bulundukları durum, bizimkinden iyi değildir. Rusya'nın girdiği ve daha sonra İtalya'nın gireceği durumlar, vaziyeti, bizim lehimize çok değiştirmiştir.

Sina cephesi hakkında verdiğim talimat evvelce 4. Ordu ile görüşülüp açıklanan maddelerin büyük bu kısmını halletmiş olduğu için, bunlar hakkında ayrıca bir şey söylemeyeceğim. Sizi eskiden ben tanıdığım ve takdir ettiğim için en zor zamanda ve en önemli vazifede bulunmanızı yurt yararlarına uygun bulmuş ve böylece padişahın iznini almıştım. 7. Ordu, büyük kısımlarıyla Sina cephesindeki Kress Paşa'nın 8 Ordusu yanında. 7 Ordu Komutanı sıfatıyla tam bir başarıyla hizmet vereceğinize eminim. Cenabı hakkın şimdi ye kadar her yerde üzerimizden eksik etmediği inayeti rabbaniyesini ordumuza bundan böyle de bahşeylemesini ve zatiâlinize de yardımcı ve muin olmasını dilerim. Fikrimin teferruatını yakında orduya gelecek olan Cemal Paşa hazretleri anlatacaktır. İnşallah yakında görüşürüz.” (Bkz. Genelkurmay ATAŞE Atatürk Arşivi, Kls. 3.1. Dos. I3-I6/A. F. 19-56'dan aktaran Birinci Dünya Harbimle Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi, IV ncü Cilt 2 nci Kısım. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986. s.111-112.)

Enver Paşa'nın 2 Ekim 1917 tarihli yazısı:

“100 kilometreden fazla uzunluğu bulunan Sina cephesinin iki bölgeye bölünmesini pek tabii bulurum. Dolayısıyla 7. Ordu karargâhının bu cepheye sığamayacağı hakkındaki değerlendirmenize iştirak edemem Bundan başka Sina cephesinde bulunacak birliklerin harekâtını sevk ve idare etmekle görevlendirilmiş olan Mareşal Falkenhayn Paşa'nın söz konusu harekâtın başarıyla neticelenmesi için en doğru karar ve tedbirleri alacağına eminim. Bu husustaki itimadıma zatiâlinizin de iştirak buyurmanızı bilhassa rica ederim.” (Bkz. Hikmet Bayur. “Mustafa Kemal'in Falkenhayn'la Çalışmasıyla İlgili Henüz Yayımlanmamış Bir Raporu Belleten. Cilt: 20. Sayı: 80. Ekim 19546, s.632.

EK -3

**TÜRKİYE, AFGANİSTAN, IRAK VE İRAN ARASINDA SALDIRMAZLIK
ANDLAŞMASI**

(TRAITE DE NON-AGRESSION)

SÂD-ABÂD (TAHRAN), 8 TEMMUZ 1937

Başlangıç

Türkiye Cumhurbaşkanı,

Afganistan Yüce Kralı,

Irak Yüce Kralı,

İran Yüce Şahinşahi,

Ellerinde olan tüm olanaklarla, aralarındaki dostluk ve içtenlikle anlaşma ilişkilerinin sürdürülmesine katkıda bulunmak isteğiyle;

Milletler Cemiyeti Yasası çerçevesinde ek güvenceler ortaya koyarak, Yakın Doğuda barış ve güvenliği sağlamak ve böylece genel barışa katkıda bulunmak özlemiyle;

Paris'te 27 Ağustos 1928 günü imzalanan Savaştan Vazgeçilmesi Antlaşmasından ve Milletler Cemiyeti Yasası ve Savaştan Vazgeçilmesi Antlaşmasıyla uyum içinde olarak, bağittadıkları öbür Antlaşmalardan doğan yükümlölüklerinin bilinciyle,

Bu Antlaşmayı yapmağa karar vermişler ve bu amaçla;

Türkiye Cumhurbaşkanı:

Dışışleri Bakanı Sayın Dr. Tefvik Rüştü Aras'ı;

Afganistan Yüce Kralı:

Dışışleri Bakanı Sayın Faiz Mohammed Han'ı;

Irak Yüce Kralı:

Dışışleri Bakanı Sayın Dr. Naji El-Asıl'ı;

İran Yüce Şahinşahi:

Dışışleri Bakanı Sayın Enayetollah Samiy'i yetkili temsilcileri olarak atamışlardır.

Adı geçen yetkili Temsilciler, yöntemine uygun olduğu görülen yetki belgelerini veriştikten sonra, aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır:

Madde 1. Bağıtlı Yüksek Taraflar birbirlerinin içişlerine karışmaktan kesinlikle kaçınma siyaseti izlemeği ykmlenirler.

Madde 2. Bağıtlı Yüksek Taraflar, ortak sınırlarının dokunulmazlığına saygılı olmağı ykmlenirler.

Madde 3. Bağıtlı Yüksek Taraflar, ortak çıkarlarını ilgilendiren uluslararası nitelikteki her türlü uyuşmazlıklarda, birbirleriyle danışmalarda bulunmak konusunda anlaşmışlardır.

Madde 4. Bağıtlı Yüksek Taraflardan her biri, hiçbir durumda, gerek yalnız olarak, gerek bir ya da bir kaç Devletle birlikte, ilerinden herhangi birine karşı hiçbir saldırı eylemine başvurmamayı yükümlenir.

şunlar saldırı eylemi (acte d'agression) sayılır:

1. Savaş ilânı;
2. Savaş iln edilmeksizin de olsa, bir Devletin Silhlı Kuvvetlerince teki bir Devlet topraklarının istilsı;
3. Bir Devletin kara, deniz ve hava kuvvetlerince, savaş iln edilmeksizin de olsa, teki Devletlerin topraklarına, gemilerine ve uçaklarına saldırı (attaque);
4. Saldırıya doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak yardım ya da kolaylık (aide ou assistance);

şunlar saldırı eylemi sayılmaz:

1. Meşru Savunma hakkını kullanma, başka deyişle, yukarıda tanımlanan biçimde bir saldırı eylemine karşı koyma;
2. Milletler Cemiyeti Yasasının 16. Maddesinin uygulanmasından doğan bir hareket (action);
3. Milletler Cemiyeti Genel Kurulu ya da Konseyince alınan bir karar uyarınca ya da Milletler Cemiyeti Yasasının 15. Maddesinin 7. Fıkrasının uygulanması yoluyla yapılan bir hareket yeter ki, bu sonuncu durumda, söz konusu hareket ilk saldırıya geçen bir Devlete karşı yapılmış olsun;

4. Bağıtlı yüksek Taraflar dışında bir Devlet tarafından saldırıya, istilâya uğrayan ya da, Paris'te 27 Ağustos 1928 günü imzalanmış bulunan

5. Savaştan Vazgeçilmesi Anlaşmasına aykırı olarak, kendisine savaş açılan /bir Devlete yardım.

Madde 5. Bağıtlı Yüksek Taraflardan biri, bu Antlaşmanın 4. Maddesinin bozulduğu ya da bozulmak üzere olduğu kanısına varırsa, sorunu gecikmesizin Milletler Cemiyeti Konseyine sunacaktır.

İşbu hüküm, söz konusu Bağıtlı Yüksek Tarafın, o koşullarda, gerekli göreceği tüm önlemleri almak hakkını zedelemes.

Madde 6. Eğer Batılı Yüksek Taraflardan biri, bir üçüncü Devlete karşı saldırıya geçerse, öteki Bağıtlı yüksek Taraf, bir önbildiride bulunmaksızın, işbu Antlaşmaya, saldırıcıyla ilgili olarak, son verebilecektir.

Madde 7. Bağıtlı Yüksek Taraflardan her biri, kendi sınırları içinde öteki Bağıtlı Tarafların Kurumlarını (institutions) yıkmak, düzen ve güvenliğini sarsmak ya da Hükümet rejimini bozmak amacıyla silâhlı çeteler, birlikler ya da örgütlerin kurulmasını ve eyleme geçmelerini engellemeği yükümlenir.

Madde 8. Bağıtlı Yüksek Taraflar, kendi aralarında çıkabilecek, nitelik ve kaynağı ne olursa olsun, tüm uyuşmazlıkların (differends ou conflits), çözülmesi olanağının ancak barışçı yollardan aranması gerektiğini 27 Ağustos 1928 günlü Savaştan Vazgeçilmesi Antlaşmasıyla zaten kabul etmiş olduklarından, o hükmü doğrulayarak, bu konuda kendi aralarında ortaya konulmuş ya da konulacak yöntemlere başvuracaklarını açıklarlar.

Madde 9. İşbu Antlaşmanın hiçbir Maddesi, Milletler Cemiyeti Yasası uyarınca, Bağıtlı Yüksek Taraflardan her birisince üstlenilen yükümleri, her ne konuda olursa olsun, kısıtlar nitelikte sayılamaz.

Madde 10. Fransızca ve 4 örnek olarak yazılan ve birer örneği Bağıtlı Yüksek Taraflarca alınmış olduğu doğrulanan işbu Antlaşma 5 yıl süre için yapılmıştır.

Bu sürenin sonunda Bağıtlı Yüksek taraflardan biri tarafından ona son verildiği 6 ay önceden bildirilmedikçe, Antlaşma, bütünüyle, yeniden 5 yıl için uzatılmış sayılacak ve ondan sonra da Bağıtlı Taraflardan biri ya da birkaçı tarafından 6 ay öncesinden ona son

verinceye dek, beşer yıllık dönemler için, yürürlükte kalacaktır. Bağlı Taraflardan birisiyle bozulan Antlaşma öbürleriyle yürürlükte kalır.

İşbu Antlaşma Bağlı yüksek Tarafların her birisince kendi Anayasası uyarınca onaylanacaktır. Antlaşmayı Milletler Cemiyetinde Kütüğe yazdırılacak olan Genel Sekreterden, onun Cemiyetin öteki üyelerine bunu bildirmesi rica edilecektir. Onay belgeleri Bağlı Yüksek Tarafların her birisince İran Hükümetine sunulacaktır.

Onay belgeleri iki Bağlı Tarafça sunulur sunulmaz işbu Antlaşma o iki Taraf arasında yürürlüğe girecektir. Üçüncü ve dördüncü Bağlı Taraflarca da onay belgeleri sunulduğu zaman Antlaşma bu üçüncü ve dördüncü için de geçerli olacaktır.

Onay belgelerinin her sunuluşunda İran Hükümetince durum, gecikmeksizin, işbu Antlaşmanın imzalayıcılarına bildirilecektir.

Tahran'da, Sad-Âbad Sarayı'nda, 8 Temmuz 1937 günü imzalanmıştır.

Dr. RÜŞTÜ ARAS

FAİZ NAJİ-AL-ASIL

SAMİY

ÖZGEÇMİŞ

1979 Kayseri’de doğdum. İlk, orta ve lise öğrenimimi Kayseri’de tamamladıktan sonra, Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden 2004 senesinde mezun oldum. Halen Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı’nda yüksek lisans yapmaktayım.

İletişim adresi:

Erciyes Evler Mah. Çiğdem Ap. 2/13 Kocasinan/KAYSERİ

Tel: 0352 233 18 95

Mail: ttugbadogan@hotmail.com